

Col·lecció Estudis Socials

Núm. 30

Infància i futur

Noves realitats, nous reptes

Pau Marí-Klose

Marga Marí-Klose

Elizabeth Vaquera

Solveig Argeseanu Cunningham

Obra Social
Fundació "la Caixa"

OBRA SOCIAL. L'ÀNIMA DE "LA CAIXA".

Col·lecció Estudis Socials

Núm. 30

Infància i futur

Noves realitats, nous reptes

Pau Marí-Klose

Marga Marí-Klose

Elizabeth Vaquera

Solveig Argeseanu Cunningham

Amb la col·laboració de:

Alba Lanau Sánchez

Edició

Fundació "la Caixa"

Òrgans de Govern de l'Obra Social "la Caixa"

COMISSIÓ D'OBRES SOCIALS

President	Isidre Fainé Casas
Vocals	Salvador Gabarró Serra, Jordi Mercader Miró, Javier Godó Muntañola, Montserrat Cabra Martorell, Aina Calvo Sastre, Juan-José López Burniol, Montserrat López Ferreres, Justo Bienvenido Novella Martínez
Secretari (no conseller)	Alejandro García-Bragado Dalmau
Vicesecretari (no conseller)	Óscar Calderón de Oya
Director general de "la Caixa"	Joan Maria Nin Génova
Director executiu de l'Obra Social	Jaume Lanaspá Gatnau

PATRONAT DE LA FUNDACIÓ "LA CAIXA"

President	Isidre Fainé Casas
President d'honor	Josep Vilarasau Salat
Vicepresident 1r	Ricard Fornesa Ribó
Vicepresidents	Salvador Gabarró Serra, Jordi Mercader Miró, Joan Maria Nin Génova
Patrons	Victòria Barber Willems, María Teresa Bartolomé Gil, María Teresa Bassons Boncompte, Montserrat Cabra Martorell, Aina Calvo Sastre, Josep Francesc de Conrado i Villalonga, Javier Godó Muntañola, Josep-Delfí Guàrdia Canela, Monika Habsburg Lothringen, Inmaculada Juan Franch, Jaume Lanaspá Gatnau, Juan-José López Burniol, Montserrat López Ferreres, Dolors Llobet Maria, Rosa Maria Mora Valls, Miquel Noguer Planas, Justo Bienvenido Novella Martínez, Jordi Portabella Calvete, Leopoldo Rodés Castañé, Javier Solana Madariaga, Roberto Tapia Conyer, Nuria Esther Villalba Fernández, Josep-Francesc Zaragozaà Alba
Director general	Jaume Lanaspá Gatnau
Secretari (no patró)	Alejandro García-Bragado Dalmau
Vicesecretari (no patró)	Óscar Calderón de Oya

Publicació	Infància i futur. Noves realitats, nous reptes
Concepte i producció	Obra Social Fundació "la Caixa"

Publicació

Autors	Pau Mari-Klose Marga Mari-Klose Elizabeth Vaquera Solveig Argeseanu Cunningham
Traducció	Jordi Palou
Disseny, maquetació i impressió	CEGE

Coordinació de l'edició:
Àrea de Beques, Universitats i Estudis Socials

© del text, els seus autors
© de l'edició, Fundació "la Caixa", 2010
Av. Diagonal, 621 - 08028 Barcelona

ISBN: 978-84-693-8074-1
D.L.: B.44927-2010

La responsabilitat de les opinions emeses en els documents d'aquesta col·lecció correspon exclusivament als seus autors. La Fundació "la Caixa" no s'identifica necessàriament amb les seves opinions.

PAU MARÍ-KLOSE és professor de Sociologia a la Universitat de Barcelona, director de projectes científics de l'Institut d'Infància i Món Urbà (CIIMU), i investigador del Consell Superior d'Investigaciones Científiques (CSIC). És doctor en Sociologia per la Universitat Autònoma de Madrid, MA per la Universitat de Chicago i màster en Ciències Socials pel Centre d'Estudis Avançats en Ciències Socials (Institut Juan March). Ha fet estades de formació i recerca a les universitats de Berkeley, Harvard, Michigan, Essex, Lancaster i Oslo. Entre els treballs publicats recentment destaquen *Matrimonios y parejas jóvenes* (2009), els *Informes de la inclusió social a Espanya* (2008 i 2009), *Temps de les famílies* (2008) i *Edad del cambio: jóvenes en los circuitos de solidaridad intergeneracional* (2006). Les seves recerques sociològiques se centren en la família, la infància, la joventut, l'educació i l'exclusió social.

MARGA MARÍ-KLOSE és professora de Sociologia a la Universitat de Barcelona, doctora en Sociologia per la UB, màster en *Social Policy Research* per la London School of Economics, i màster en Gènere i Desenvolupament per la Universidad Complutense de Madrid. Ha coordinat diversos projectes de recerca a l'Institut d'Infància i Món Urbà (CIIMU) i ha fet estades de formació i recerca a les universitats de Harvard i California Los Angeles (UCLA). És autora de diverses publicacions sobre polítiques socials de gènere i família, sociologia del cicle vital, educació, exclusió social i pobresa.

ELIZABETH VAQUERA és professora del Departament de Sociologia de la University of South Florida. Doctora en Sociologia per la University of Pennsylvania. Ha participat en diversos projectes en les àrees de sociologia de l'adolescència i la joventut, sociologia de l'educació i estudis de la immigració. És coautora del llibre *Educational outcomes of immigrants and their children in the U.S.*, a més de diverses publicacions en llibres i revistes especialitzades.

SOLVEIG ARGESSEANU CUNNINGHAM és professora del departament de Global Health a Emory University (Atlanta, Geòrgia) i doctora en Demografia i Sociologia per la University of Pennsylvania. Als seus estudis examina els determinants de diverses dimensions del benestar infantil, amb una atenció especial a la influència de les relacions interpersonals sobre els riscos d'obesitat i hàbits poc saludables. Les seves recerques actuals estan finançades pel National Institute of Health (Estats Units).

Índex

Presentació	11
<hr/>	
I. Introducció	13
1.1. Créixer en la societat del risc	16
1.2. Infància i futur	21
<hr/>	
II. L'exercici de la paternitat i la maternitat	25
2.1. Els fills en el projecte de vida en comú	25
2.2. Família i fecunditat en els nous escenaris socials	28
2.3. Les dificultats per tenir i criar fills	32
2.4. L'ètica de la cura familiar i el model de bona infància	42
<hr/>	
III. Cura i atenció als infants de 0 a 4 anys	48
3.1. Quan arriben els fills: nova maternitat i nova paternitat	51
3.2. Horaris familiars a les llars amb nens petits	61
3.3. La qualitat dels temps d'atenció	70
3.4. L'ajuda externa	77
<hr/>	
IV. Relacions intergeneracionals entre els 5 i els 10 anys	84
4.1. Influència parental sobre la vida infantil	84
4.2. Activitats conjuntes	87
4.3. La gestió d'afectes i retrets	99
4.4. Cultures familiars d'aprenentatge	110
<hr/>	
V. Usos del temps lliure	117
5.1. Temps extraescolar estructurat i no estructurat	118
5.2. La implicació dels pares en el temps lliure dels fills	128
5.3. Temps amb amics	130
5.4. La implicació d'avis i germans	132
<hr/>	

VI. L'emergència de riscos socials en la infància	136
6.1. Un problema de pes: el camí cap a l'obesitat	140
6.2. Educar nens competents, socialment i emocionalment	153
6.3. L'origen de la desafecció escolar	164

Conclusions	179
--------------------	-----

Bibliografia	188
---------------------	-----

Índex de gràfics i taules	203
----------------------------------	-----

Annex metodològic	208
--------------------------	-----

Presentació

Els infants d'avui són els adults que conformaran la societat de demà. És per això que l'atenció a la infància no tan sols és clau per assolir el seu benestar present, sinó també per afrontar el futur amb garanties i prevenir possibles dificultats que es poden originar en els primers anys de la vida.

La preocupació per la infància ha estat una constant almenys durant l'últim segle, i ha propiciat que s'hagi invertit un gran nombre d'esforços i recursos a millorar les condicions de vida dels infants. Aquestes iniciatives, tradicionalment, s'han adreçat a resoldre els problemes més urgents, els que posen en risc la mateixa vida dels infants o que limiten greument les seves oportunitats de desenvolupament: entre altres, la mortalitat i les malalties o les situacions de pobresa i exclusió social. Gràcies a aquest esforç s'ha aconseguit que als països desenvolupats la mortalitat infantil s'hagi reduït de manera molt notable i que els nivells de pobresa extrema entre els infants disminueixin o almenys no augmentin, tot i que en aquest camp encara queda molta feina a fer, fins i tot a les societats més avançades.

Més enllà d'uns reptes que convé no perdre de vista, n'han aparegut d'altres, derivats de la gran transformació que està experimentant la nostra societat en les últimes dècades. Es tracta de canvis que fan referència, per exemple, a la incorporació de la dona al mercat laboral, la redefinició del paper dels homes a l'hora de criar i tenir cura dels fills, l'aparició de nous models de família o la interculturalitat creixent de les societats en què vivim, fruit de processos migratoris desconeguts fins no fa gaires anys.

Aquestes transformacions tenen conseqüències inevitables tant per als infants com per als adults: determinen les decisions sobre quan tenir els fills i quants tenir-ne, afecten les estones que els pares passen amb ells i les activitats que

fan plegats, i condicionen la influència que altres agents socials (l'escola, els avis, els companys...) tenen en la vida dels infants. Així i tot, i malgrat la seva importància, no disposem encara de gaires estudis que analitzin l'impacte que aquests canvis socials tenen sobre la població infantil.

Precisament en aquest context se situa l'estudi que ara presentem, que aborda l'organització de la vida dels infants en la societat actual i aporta dades interessants sobre qui s'ocupa de criar-los, quines activitats fan, com es relacionen amb els companys i fins a quin punt tot plegat es veu condicionat per diversos factors: la situació econòmica i laboral dels pares, l'estructura familiar o la immigració. També examina l'aparició i la incidència de problemes com ara l'obesitat, el fracàs escolar i la manca de competències socioemocionals, problemes que s'originen en la infància i que poden tenir conseqüències sobre la vida adulta.

Amb aquest número de la col·lecció d'Estudis Socials, l'Obra Social "la Caixa" pretén estimular el debat sobre les noves necessitats i reptes que han d'afrontar els infants. Els nens i nenes no assisteixen de manera passiva als canvis viscuts en les famílies, en les activitats laborals dels seus progenitors o les formes de lleure, sinó que en resulten profundament afectats. Si analitzem a fons aquestes qüestions podrem tenir algunes pautes per planificar intervencions efectives que siguin un ajut a les famílies i contribueixin al benestar dels infants d'avui, i disposarem també d'eines per construir una societat millor.

Jaume Lanaspá Gatnau
Director Executiu de l'Obra Social
"la Caixa" i Director General
de la Fundació "la Caixa"

Barcelona, novembre 2010

I. Introducció

En aquest treball conviuen dues visions contraposades sobre la situació de la infància a Espanya: l'optimista i esperançada, i la preocupada i reivindicativa. Al llarg dels capítols que segueixen, els lectors trobaran motius i evidències suficients per subscriure'n una o l'altra, o, al contrari, per paladejar la complexitat d'una realitat que no admet diagnòstics unívocs. Amb la nostra recerca pretenem estendre l'anàlisi sobre la infantesa més enllà de les aproximacions convencionals, tot abastant edats i dimensions que solen rebre una atenció més escassa o subsidiària en els estudis sociològics que s'han fet fins ara al nostre país. El focus d'atenció són alguns dels principals riscos i vulnerabilitats socials experimentats abans de l'adolescència, com també els factors que els provoquen. Els riscos que experimenten els menors han estat objecte d'anàlisi d'un volum considerable de treballs sociològics, però la immensa majoria (començant pels estudis clàssics) s'han centrat en les etapes més tardanes de la infància i de transició a la vida adulta, on els menors sovint esdevenen un «problema social» per a la societat adulta (a causa de les implicacions col·lectives de les conductes en què incorren, les seves decisions educatives o la difícil transició de l'escola al món laboral). La nostra recerca representa un esforç per aproximar-nos a la realitat dels nens més petits (de 0 a 10 anys), que tradicionalment han rebut una atenció molt menor per part de les disciplines socials (però no per part d'especialitats que es concentren en els processos individuals de desenvolupament infantil, com ara la psicologia i la psiquiatria). Gràcies a la realització d'una enquesta feta expressament per a aquesta recerca (l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància), tenim l'oportunitat d'utilitzar un ampli ventall de factors específics per analitzar els processos que ens interessin, un fet no gaire comú en els estudis sobre la realitat social de la infància realitzats fins ara al nostre país, que sovint es

veuen abocats a fer servir dades secundàries, recopilades amb un altre propòsit principal.

En les últimes dècades han millorat molts indicadors de benestar en la infància a tot el món desenvolupat. S'ha reduït la mortalitat infantil, i la incidència de factors de vulnerabilitat física en els primers anys de vida (com ara el baix pes en néixer) ha minvat de manera important. S'han eradicat formes extremes de pobresa, responsables de manques nutricionals i problemes de salut. S'ha assolit l'escolarització universal dels infants als sis anys (a Espanya, en la pràctica, s'ha aconseguit l'escolarització de la immensa majoria dels nens a partir dels tres anys). S'han desactivat alguns dels *vells riscos* socials que comprometien el benestar infantil. Un percentatge molt reduït d'infants experimenta situacions d'adversitat vinculades a la mort dels seus progenitors: la mort de la mare en el part o d'algun dels pares durant els primers anys de vida. El sistema legal ha consagrat el dret dels nens a la protecció davant el maltractament o l'abús sexual, i concep la infantesa com una etapa de la vida exempta de qualsevol compromís laboral, forçat o voluntari. Per primera vegada, la preocupació pel benestar infantil transcendeix fronteres. Els cànons de «bona infància» adquireixen rang universal –si més no sobre el paper– gràcies a l'esforç d'activistes en favor dels drets dels infants, investigadors socials i organismes internacionals. Els principis bàsics de protecció a la infantesa queden garantits per acords internacionals d'ampli espectre –com ara la Convenció Internacional de Drets de la Infància de l'ONU o la Carta de Drets Fonamentals de la Unió Europea–. Els infants –als quals s'ha denegat fins ara veu i vot– s'han beneficiat de progressos socials que han assolit altres col·lectius amb més capacitat per traslladar les seves necessitats i demandes a l'agenda pública, especialment les seves mares. Les campanyes del moviment feminista per assegurar el reconeixement de l'activitat que les dones desenvolupen en l'esfera privada han propiciat la sensibilització i la resposta social davant situacions de risc, com ara l'empobriment de les llars encapçalades per una mare sola o les experiències de maltractament i violència domèstica.

Malgrat tots aquests avanços –en els camps de l'educació, la salut, en la protecció de la seva seguretat física, en els drets que els emparen–, la preocupació per la infància es troba en plena expansió, i hi ha alguns motius poderosos (i d'altres de més peregrins) perquè això sigui així. L'alarma sobre la situació de la infantesa té arrels culturals, lligades molt sovint a processos de reconeixe-

ment, definició i construcció de discursos i narratives socials que tendeixen a problematitzar més del compte algunes vivències infantils. Algunes d'aquestes narratives es basen en lectures esbiaixades o parcials de la realitat, que sovint eleven episodis i incidents aïllats al rang de categoria. A les societats contemporànies s'escampen periòdicament pànics morals entorn de diverses qüestions, i algunes amenaces sobre el benestar de la infància –per exemple, l'assetjament escolar, les addiccions, la pederàstia– amb freqüència són l'objecte dels discursos alarmistes. Aquests discursos solen presentar els nens com a víctimes d'un jo incontrolat que els empeny cap a comportaments contraris al seu interès –o simplement inadmissibles per la societat–, o bé com la presa passiva d'adults desaprensus, que s'aprofiten de la innocència infantil. En tots dos casos, aquests relats aconsegueixen mobilitzar un interès momentani per la vulnerabilitat infantil, que alimenta impulsos proteccionistes i iniciatives per incrementar els nivells de control que els adults poden exercir sobre la vida infantil a les llars o en l'àmbit públic –a les escoles, al carrer, als espais d'oci, etc.–, però solen mostrar-se indiferents davant de problemes d'índole més general, que afecten les condicions de vida i les oportunitats dels infants.

Més enllà d'aquestes manifestacions d'atenció intermitent i parcial a la infància, la preocupació col·lectiva creixent per la seva situació se sustenta en un bon nombre de realitats objectives de més significació i representativitat, que comprometen el benestar d'un gran nombre d'infants al primer món. A alguns dels «vells riscos» socials que generen malestar entre les famílies de les societats industrials –manca de feina, malaltia o discapacitat del sustentador principal, etc.–, s'hi afegeixen avui «nous riscos» –noves formes de vinculació dels progenitors al mercat de treball, dissolució i recomposició de les famílies, immigració– amb efectes particularment lesius per als infants. Aquesta suma de vells i nous riscos està configurant nous perfils de vulnerabilitat, encara no prou estudiats. Molts investigadors coincideixen a assenyalar que, en el context de canvi social que estan experimentant les societats desenvolupades, en molts casos el benestar de la infància se'n ressent. Els infants s'han vist perjudicats per dinàmiques socials que es desencadenen en àmbits en els quals no participen directament –com ara el mercat de treball–, per iniciatives que prenen els seus progenitors amb vista a millorar el seu propi benestar o a afanys d'autorealització –com ara la de divorciar-se o unir-se a una nova parella–, o

bé per decisions d'índole política, que prioritzen en l'agenda pública afers que concerneixen altres col·lectius.

Aquest estudi es proposa avançar en la comprensió d'aquesta nova configuració de riscos socials que planen sobre la vida dels menors. El que pretenem és descriure la naturalesa d'aquests riscos i analitzar com es materialitzen en les experiències quotidianes dels més petits (de 0 a 10 anys), com poden arribar a afectar la seva salut i benestar i fins i tot condicionar les seves trajectòries durant aquesta etapa. Ara bé, el fet de reconèixer l'existència i la rellevància sociològica d'aquests riscos no equival a assumir que l'emergència de nous riscos implica necessàriament un empitjorament de les condicions de vida de la infància o de les seves oportunitats futures. El que alguns autors (Giddens, 1991, 1999; Beck, 1992) han anomenat *la societat del risc* exposa els individus a noves modalitats *manufacturades* de risc (en contraposició amb els riscos externs que havien preocupat la humanitat durant segles), però és també una societat reflexiva i en transformació, que es reconsidera i es reconstrueix constantment a si mateixa, i en el curs d'aquest procés genera noves capacitats per mitigar el risc i noves formes d'organització per alleujar-ne els efectes negatius. Vivim en una societat cada vegada més preocupada per la seguretat i el benestar, i que per això mateix es pot dotar de més i millors instruments per procurar-se'ls. Com ens recorda Giddens (1999: 3), viure en la societat del risc no vol dir necessàriament fer-ho en una societat més insegura o perillosa, sinó en una societat en què aquests perills es poden anticipar i prevenir, en què les decisions que prenen els individus i les unitats familiars –com també la mateixa gestió col·lectiva dels riscos– influeixen en la manera en què aquests riscos s'expressen. Vol dir que vivim en una realitat amb unes claus de funcionament que mirem d'esbrinar i de controlar, amb l'objecte de construir un futur millor. Moltes vegades hi fracassem i moltes altres distribuïm desigualment l'èxit. En la societat del risc no tots els riscos reben la mateixa atenció ni tots els col·lectius vulnerables aconsegueixen que la seva situació esdevingui un objecte d'atenció prioritària.

1.1. Créixer en la societat del risc

Un element cada vegada més present en les discussions sobre la situació de la infantesa és el procés d'envelliment que estan experimentant les societats

desenvolupades. Els investigadors socials són cada vegada més conscients de les implicacions polítiques i socials de la longevitat creixent de les persones d'edat avançada, i l'augment consegüent del seu pes demogràfic en la societat actual. En un article pioner, el demògraf Samuel Preston ja advertia el 1984 que el pes demogràfic de les persones grans als Estats Units estava facultant-les per imposar-se en la competició pels recursos públics. Gràcies a això, la seva situació econòmica havia millorat substancialment, la qual cosa les col·locava en una situació d'avantatge comparatiu respecte a altres grups socials, especialment els infants. En el mateix article, Preston constata el deteriorament progressiu de les condicions de vida en la infància.

L'empitjorament de la situació dels menors ha estat descrit en altres països que viuen processos d'envelliment demogràfic (Dang, 2001; OCDE, 2008). La despesa social en programes orientats preferentment a persones d'edat avançada (pensions, atenció sanitària) consumeix una part creixent dels recursos públics, amb la qual cosa perjudica les possibilitats de desenvolupament d'altres programes socials. En aquest context, durant força temps les reivindicacions de suport a les famílies han trobat un ressò més aviat magre. La justificació per concentrar els recursos en la provisió de suport econòmic a la població d'edat avançada –que al llarg de les seves vides han aportat recursos al sistema públic mitjançant cotitzacions i impostos– resultava molt més poderosa i persuasiva que les apel·lacions ètiques a donar suport als infants. El caràcter contributiu de moltes prestacions de l'Estat del benestar consagra el dret de les persones grans a esdevenir les grans beneficiàries dels sistemes de provisió pública. En les últimes dècades, els Estats del benestar s'han convertit en el que John Myles ha anomenat «Estats-providència per a la vellesa», on assegurar el benestar de la infància és vist com una responsabilitat privada: són les famílies que decideixen tenir fills les que n'han de suportar els costos.

En aquest escenari, la pobresa infantil –un tret característic del subdesenvolupament– experimenta un auge insòlit. Les dades internacionals publicades els darrers anys posen de manifest que en un nombre considerable de països del món desenvolupat els riscos de pobresa en la infància s'estan incrementant des del final de la dècada dels vuitanta, i en quasi tots aquests països les taxes de pobresa infantil són avui més elevades que les del conjunt de la població (Unicef Innocenti, 2007; OCDE, 2008). Espanya no és una excepció: durant els últims anys, el percentatge de menors de 16 anys en situació de pobresa se

situa entre dos i cinc punts per sobre de la mitjana de la població. Molt sovint, en els països desenvolupats la pobresa infantil continua sent el resultat de vells riscos que arrossegueu les famílies a situacions de vulnerabilitat –com són ara la pèrdua de la feina o el baix salari del sustentador principal a la llar–, però és també cada vegada més la conseqüència de noves trajectòries laborals i familiars dels progenitors –diverses, inestables, discontinües–, que poden exposar els infants a experiències d’adversitat econòmica i social en diferents moments del cicle familiar.

Sovint s’argumenta que l’augment dels nivells de participació de les dones al mercat de treball és el principal factor de protecció davant la pobresa infantil. L’existència de dues fonts d’ingressos a la llar modera els riscos de vulnerabilitat econòmica, però això només passa quan les famílies han trobat solucions per compatibilitzar l’ocupació femenina amb la cura dels menors sense incórrer en costos excessius. Aquesta circumstància, però, no sempre és possible. Els elevats costos dels serveis d’atenció infantil formal –llars d’infants, activitats extraescolars– poden retallar extraordinàriament els beneficis que reporta un segon ingrés, i fins i tot dissuadir en darrer terme moltes mares de participar en el mercat de treball. Si, a més, les diferències salarials entre homes i dones en el mercat laboral són grans, els incentius de les mares per continuar treballant (en lloc d’ocupar-se dels fills) es redueixen de manera considerable.

Les pautes canviants de participació de pares i mares en el mercat de treball (sobretot de les mares) afecten de manera directa altres dimensions del benestar infantil. L’increment en el nombre d’hores que els nens passen lluny d’algun dels seus progenitors (especialment de les mares) ha disparat la inquietud en alguns sectors, que veuen com trontollen els fonaments d’una socialització infantil responsable si es cedeix el protagonisme a agents no familiars (cuidadors professionals) o simplement si es retalla el temps que el menor passa sota la supervisió d’un adult. Aquesta preocupació cristal·litza en veritables mites populars, com ara els anomenats *latchkey kids* o infants que quan arriben a casa estan sols i passen hores esperant que els seus pares tornin de treballar, exposats a riscos de tota mena: accidents domèstics, consum nociu de televisió, ús excessiu i perniciosos de les noves tecnologies, protagonisme creixent del grup d’iguals com a agent de socialització substitutori, etc.

La recerca social ha esclarit bona part dels interrogants i els dubtes sobre la conveniència que les mares treballin. La immensa majoria dels treballs empí-

rics que estudien aquesta qüestió de manera rigorosa conclouen que el treball femení no té efectes negatius sobre el benestar infantil, llevat de si té lloc durant el primer any de vida del menor (Waldfoegel *et al.*, 2002). La realitat és més complexa i suggereix que els progenitors solen suplir els dèficits d'atenció o supervisió parental (en cas que s'esdevinguin) per la supervisió que fan altres adults, en contextos formals i informals (llars d'infants, àvies, cangurs, etc.). L'absència de les mares ha promogut, d'altra banda, que a moltes llars els pares hagin assumit responsabilitats de cura que tradicionalment havien pertocat a les dones. Sospesant el pros i els contres, no hi ha motius per pensar que la incorporació massiva de la dona al mercat laboral pugui afectar negativament el benestar infantil. Més aviat hi ha indicis que apunten en sentit contrari.

Això no vol dir que calgui descuidar la influència dels nous escenaris laborals en el benestar infantil. Un nombre creixent de nens viu en llars on les formes de vinculació flexibles dels seus progenitors amb el mercat de treball són una font de malestar. Als riscos econòmics que assetgen aquestes llars en conjuntures econòmiques desfavorables –que en aquests contextos tenen una probabilitat més elevada de perdre la feina–, cal afegir-hi les dificultats que en moltes llars experimenten els progenitors per trobar el temps que necessiten per exercir com voldrien les seves funcions parentals. En alguns segments del mercat laboral proliferen feines que exigeixen compromisos laborals difícilment compatibles amb els temps que els menors necessiten o en què esperen tenir l'atenció o la cura dels seus progenitors: torns laborals, feina en cap de setmana, hores extra... Els horaris laborals flexibles esdevenen un factor d'incertesa per a menors i adults: això empeny les famílies a solucions improvisades que poden generar desconcert i frustració en els menors, i sentiments de culpa i angoixa en els progenitors (principalment en les mares) (Roppelt, 2003; Klammer, 2006).

Al costat d'aquestes transformacions, cal destacar canvis *estructurals* a les llars que poden afectar el benestar infantil. En les últimes dècades s'ha anat reduint la mida de les famílies. Això ha implicat, moltes vegades, que els progenitors han vist augmentada la seva capacitat de dedicar atenció als fills, ja que l'han de distribuir entre un nombre més reduït d'infants. La disminució de la fecunditat (i, en especial, dels segons i els tercers naixements) implica que un nombre més gran de nens creixen sense germans: això, d'una banda, pot reforçar el vincle directe amb els progenitors; de l'altra, però, pot privar-

los d'experiències enriquidores de sociabilitat infantil. Amb prou feines hi ha recerca social que hagi calibrat les implicacions d'aquesta tendència. No hem d'oblidar tampoc que la reducció de la mida de les famílies també ha estat provocada per la desaparició progressiva d'altres persones adultes que residien a la llar (generalment familiars) i, per tant, de la presència d'agents de socialització capaços d'oferir el seu suport als progenitors en l'exercici de les seves funcions parentals.

No hi ha dubte, però, que el principal canvi estructural que s'esdevé al si de moltes llars avui dia és l'afebliment dels vincles de solidaritat familiar que es produeix després d'una ruptura de parella. Una proporció creixent de menors experimenten en algun moment de la seva infància la ruptura de la relació dels seus progenitors i la interrupció de la convivència amb un d'ells. Els processos de divorci o separació col·loquen sovint els fills en situació de risc econòmic. A causa de la persistència de diferències importants en la dedicació d'homes i dones al treball remunerat, a les desigualtats salarials entre homes i dones, i al suport econòmic moltes vegades inadequat que les mares que obtenen la custòdia reben per part de les seves exparelles, les llars encapçalades per una mare sola solen disposar de nivells de renda inferiors que les llars biparentals. La seva exposició a riscos de pobresa, per tant, és també més elevada. Al marge d'aquests problemes econòmics, la dissolució de la relació de parella implica situacions que poden ocasionar experiències de malestar per als menors. El divorci o la separació dels pares trastorna les rutines quotidianes d'accés del menor a algun dels progenitors (generalment el pare), la qual cosa molt sovint acaba afeblint el vincle que hi té i, amb això, les dinàmiques de suport econòmic, educatiu i emocional. L'aparició de noves figures adultes a la llar –si la mare inicia una nova relació sentimental– obre nous escenaris per al menor, que no sempre es resolen satisfactòriament (Furstenberg i Cherlin, 1991; Cherlin, 2010). La societat s'està dotant de nous instruments per adaptar-se a aquestes realitats canviants. La iniciativa legislativa a molts països està revisant els pressupòsits en què s'havia basat per administrar els processos de ruptura familiar, amb l'objectiu d'acomodar-hi l'interès del menor (un bon exemple n'és el debat sobre la custòdia compartida, o les mesures encaminades a afavorir la implicació dels pares que no resideixen amb els fills en la seva educació).

1.2. Infància i futur

En una societat procliu a pensar-se a ella mateixa, a reconsiderar-se i reconstituir-se, les tendències que apunten a un empitjorament de les condicions de vida dels infants són objecte de preocupació pública creixent, tot i que això no sempre cristal·litza en iniciatives específiques per corregir-les. En els darrers anys s'està articulant una nova constel·lació d'arguments a favor de la inversió pública proactiva per la infància. Aquests nous discursos entenen que *invertir* en la infantesa representa invertir en el futur de la nostra societat. L'orientació d'aquests enfocaments és fonamentalment futurista. Des d'aquest punt de vista, la política social ha de contribuir a generar dinamisme econòmic, capacitant els individus per aprofitar les oportunitats laborals que se'ls presenten al llarg de la vida i millorar la seva productivitat. En aquest nou paradigma de la política social –repetit de forma insistent per organismes internacionals i alguns governs–, la despesa pública en infància ja no representa un cost social, sinó l'eix principal d'una inversió social productiva, orientada cap al futur. L'objectiu és prevenir totes aquelles situacions de risc que puguin comprometre l'horitzó vital dels infants –és a dir, la possibilitat que puguin esdevenir adults preparats i flexibles, capaços d'adaptar-se eficaçment a les exigències canviants dels mercats–. Avalat per un volum ingent de recerca social, aquest nou paradigma reclama una intensificació dels esforços per combatre la pobresa infantil, donar suport a les famílies que travessen dificultats per equilibrar la seva dedicació al treball i a les responsabilitats familiars, i incentivar la participació en l'educació preescolar d'infants que provenen de famílies amb baixos recursos culturals i educatius. Els fruits d'aquestes iniciatives no tan sols han de millorar la competitivitat de les economies dotant-les d'una mà d'obra preparada i flexible, sinó que han de contribuir al sosteniment de la vella arquitectura dels Estats de benestar. Els infants són els garants de la provisió pública del futur si aconseguim que es converteixin en persones adultes productives i capaces de fer contribucions financeres significatives als fons que sostenen els sistemes de provisió pública. Això només serà possible si avui gaudeixen d'oportunitats de créixer en condicions adequades, i si aconseguim desactivar els riscos que amenacen un desenvolupament personal i educatiu propici.

Gràcies a aquest nou paradigma, l'atenció a la infància s'ha vist catapultada a un lloc privilegiat en el menú de les polítiques socials que despleguen un

nombre creixent de països. En aquests països, la societat ha cobrat consciència de les condicions de vida dels infants en situació econòmica precària, i de les dificultats que travessen les famílies per conciliar les seves responsabilitats laborals i familiars. Els discursos i les receptes que s'apliquen són variats, i susceptibles en alguns casos de crítiques molt contundents (vegeu, per exemple, Lister, 2006). És innegable, però, que el nou paradigma de la inversió social s'està erigint en un contrapès necessari a les tendències gerontocràtiques dels vells Estats de benestar, potser l'únic mitjanament efectiu en un context de creixent pes demogràfic, econòmic i polític dels col·lectius d'edat més avançada.

***

En alguns països –com ara el nostre–, els discursos descrits més amunt amb prou feines han començat a arrelar-hi. Això no és perquè la situació de la infància hi sigui molt falaguera. Si bé alguns indicadors internacionals de benestar infantil ens col·loquen en una situació força privilegiada per comparació a d'altres països desenvolupats –per exemple, en indicadors de benestar emocional i relacional–, en algunes dimensions clau per al seu benestar present i oportunitats futures, els nens espanyols presenten dèficits importants. Un conegut informe de la Unicef publicat el 2007 constata dos fets preocupants (Unicef Innocenti, 2007). El primer és que la situació econòmica i material en què viuen molts infants espanyols pot estar privant-los d'oportunitats essencials de participació social i condicionant els seus horitzons vitals. Per exemple, el 2007 els nens espanyols se situaven en el lloc 17è (de 21 països analitzats) pel que fa a taxes de pobresa infantil. Un altre motiu d'inquietud és l'educació formal. Els índexs d'abandonament escolar prematur són molt alts, i el nivell de coneixements i capacitats que demostren els estudiants en proves internacionals estandarditzades –PIRLS o PISA– és força baix. Aquests resultats suggereixen que molts nens i nenes afronten la transició a la vida adulta en condicions de vulnerabilitat educativa, poc propícies per sortir-se'n adequadament en els escenaris econòmics i socials del futur que s'acosta.

Els trets identitaris de les famílies espanyoles –el que tradicionalment s'havia conegut amb el nom de *familisme*– s'estan diluint, i amb això estan desapareixent algunes de les condicions previstes per procurar benestar i seguretat als infants en el règim familiar tradicional –principalment la dedicació exclusiva de les mares a les responsabilitats domèstiques i de cura–. Així i tot, aquest

nou escenari no incrementa necessàriament la vulnerabilitat infantil, ja que coincideix amb l'emergència de nous mecanismes i estratègies de provisió, tan eficaços o més que els anteriors. En el curs dels darrers anys estan apareixent noves estructures familiars, formes d'organització de la vida quotidiana i cultures domèstiques que estan establint els fonaments de nous models de benestar familiar. Aquest llibre aspira a radiografiar la realitat de les noves famílies per contribuir a identificar els punts forts i febles dels perfils emergents de sociabilitat familiar per al benestar infantil. El capítol 2 analitza què significa per als pares i mares el fet de tenir fills, quins reptes planteja la paternitat i la maternitat avui, i quines tensions ocasiona la conciliació de la vida laboral i familiar quan hi ha fills. Els capítols 3 i 4 analitzen les relacions intergeneracionals entre pares i fills en dues etapes: de 0 a 4 anys i de 5 a 10 anys, respectivament. S'hi discuteixen formes i estratègies dels pares i les mares a l'hora de relacionar-se amb els fills: quant temps dediquen a tenir-ne cura i com el distribueixen, a què el dediquen, com gestionen els premis i els càstigs per orientar-ne el comportament, com s'impliquen en la seva educació formal. Un objectiu col·lateral d'aquests capítols és esbrinar formes de desigualtat emergents, derivades de les pràctiques de socialització a la llar. El capítol 5 s'endinsa en el temps lliure dels infants, tant dins com fora de casa, i diferencia les activitats estructurades (extraescolars) de les no estructurades (amb amics, germans, familiars). El capítol 6 analitza les implicacions d'algunes de les dinàmiques estudiades en l'aparició de diferents situacions de malestar en la infància. Ens concentrem específicament en tres dimensions de la vida infantil que incideixen d'una manera important en el seu benestar i desenvolupament personal: problemes de sobrepès i obesitat, de malestar emocional, i d'adaptació a les exigències del sistema educatiu des dels primers anys d'escolarització obligatòria.

El nostre treball es fonamenta en diferents fonts d'informació, primàries i secundàries. Hem utilitzat bases de dades internacionals (de l'OCDE o Eurostat) i hem explotat directament dades d'enquestes que estan a disposició dels investigadors (l'Enquesta de condicions de vida de l'Institut Nacional d'Estadística, l'Enquesta nacional de salut del Ministeri de Sanitat i Consum, diversos estudis del Centre d'Investigacions Sociològiques, el World Values Survey i l'European Values Study). Per damunt de tot, però, cal destacar que bona part de la nostra evidència en els capítols 3, 4, 5 i 6 procedeix d'una

enquesta telefònica feta a 2.200 pares i mares amb fills i filles de 0 a 10 anys el mes de febrer de 2010. Els qüestionaris contenen mòduls específics per a famílies amb infants de diferents edats (podeu consultar-ne els detalls metodològics a l'annex). El fet que es tracti d'una enquesta dissenyada estratègicament per donar resposta a les nostres inquietuds ens ha atorgat un considerable marge de maniobra per acostar-nos a realitats poc estudiades en estudis previs referits al nostre país.

II. L'exercici de la paternitat i la maternitat

Poques institucions han canviat tan vertiginosament com ho ha fet la família en les últimes dècades. Llevat de circumstàncies excepcionals, els paràmetres demogràfics familiars evolucionen lentament. A Espanya, però, això no ha estat així. Darrerament han augmentat de manera notable la proporció de parelles de fet, les separacions i els divorcis, la monoparentalitat i les adopcions internacionals. S'ha legitimat i legalitzat el matrimoni homosexual i, per tant, les famílies homoparentals. Tot plegat ha anat acompanyat d'un augment continuat de l'activitat laboral de la dona (i especialment de les que són mares), la transformació de les relacions d'intimitat al si de la parella, l'emergència de noves pràctiques de distribució de les responsabilitats domèstiques i de cura, la caiguda de la fecunditat, l'ajornament de l'emancipació dels joves i la creixent autonomia personal i residencial de les persones grans. En aquest context de canvi, s'han aprovat reformes legislatives importants que afecten les relacions familiars i de parentiu. En les últimes dècades els principis que regulen fenòmens com ara el divorci, les unions consensuals, la transmissió de cognom, la reproducció assistida, les adopcions o –més recentment– els règims de custòdia compartida, han estat revisats i posats al dia, en algun cas més d'una vegada, per adaptar-se a una realitat que desbordava els marcs jurídics vigents. Aquesta realitat ha empès els mateixos espanyols a canviar, i aquests canvis no estan exempts de tensions i contradiccions.

2.1. Els fills en el projecte de vida en comú

Vivim en una societat on les famílies de tall patriarcal s'estan transformant. La incorporació massiva de la dona a la vida pública, tant en l'àmbit educatiu com en el món del treball, ha creat un nou escenari que promou la redefinició

del paper de la dona dins la família. La dona ha deixat de ser la pedra angular d'un règim familista, que podia carregar sobre esquenes femenines les responsabilitats de l'atenció a les persones discapacitades i dependents. Cada vegada és més reduït el nombre de dones que consideren que ser mestressa de casa pot ser tan gratificant com l'activitat professional, i cada vegada són més les dones que consideren que les obligacions domèstiques són un obstacle per al seu progrés professional (Rivero Recuento *et al.*, 2005; Iglesias de Ussel *et al.*, 2009). Des dels anys vuitanta, els estudis sociològics fets amb les enquestes del Centre d'Investigacions Sociològiques han rastrejat l'evolució de les preferències i orientacions dels espanyols i les espanyoles respecte a la distribució de rols en la família. Un nombre creixent d'homes i dones es mostra partidari d'un model igualitari, en què tots dos es reparteixin les tasques de la llar i de tenir cura dels fills. És especialment remarcable l'evolució de les actituds dels homes. Els que es posicionen a favor d'un model tradicional, amb un repartiment estricte dels rols, constitueixen un reducte cada vegada més minoritari, que està sent substituït ràpidament per noves cohorts d'homes que expressen preferències per un model igualitari.

En aquest context, el vincle principal que sustenta l'entramat familiar (la relació sentimental i de compromís que uneix la parella) també ha canviat. A diferència del que succeïa en el passat, quan el vincle de parella era principalment un mitjà per assolir finalitats econòmiques (l'autoabastiment de la unitat familiar) i institucionals (la pervivència del llinatge i la transmissió del patrimoni), sense que importés gaire si hi havia una relació d'afecte o de complicitat entre els membres de la parella, en els últims temps les relacions d'intimitat es fonamenten de manera cada vegada més rotunda en expectatives i aspiracions personals. En allò que el sociòleg nord-americà Andrew Cherlin (2010) anomena «parelles de tipus individualista», el valor de la vida en parella ve taxat abans que res per les satisfaccions quotidianes que procura. El dret individual a la felicitat és el motor que tot ho mou: és el dispositiu d'arrencada que engega el projecte de vida en comú, i el mecanisme que l'atura en el moment en què la relació de parella no satisfà les aspiracions dels seus membres. La promesa de felicitat rau en la qualitat de les relacions d'intimitat que hom arriba a construir. Si aquesta promesa perd credibilitat, hi ha ben pocs obstacles que impedeixin la dissolució de la relació.

Coincidint amb la consolidació d'aquest model de relació, que atorga a la vida en parella una centralitat sense precedents, el valor dels fills també ha canviat. Per a moltes parelles, el fet de tenir fills ha deixat de ser un dels aspectes més importants per a la seva felicitat. Altres dimensions –com ara el respecte i l'afecte mutus, la fidelitat, una bona entesa, una relació sexual satisfactòria, compartir les tasques domèstiques, tenir uns ingressos adequats i un bon habitatge– passen a ser rellevants. El fet de preservar la qualitat de la relació reclama esforços i una atenció creixent per part dels membres de la parella. El repte exigeix que cada membre de la parella ofereixi a l'altre la millor versió de si mateix, que busqui espais íntims per a l'intercanvi mútuament gratificant, i que tracti d'injectar constantment a la relació algun reconstituent (un obsequi, un sopar íntim, un viatge sorpresa, etc.).

La centralitat de la vida en parella tendeix a relegar el segon vincle que sol trenar l'entramat familiar: el que uneix pares i fills. Això no vol dir que, en les noves circumstàncies, no se'ls atorgui importància. Una de les funcions principals que els espanyols continuen assignant a la família en tots els grups socials és la criança i l'educació dels fills (Meil, 2006). En realitat, el fet de criar fills pot ser perfectament compatible amb les aspiracions de les parelles «de tipus individualista» si obre espais íntims on els membres de la parella puguin satisfer la seva set d'experiències emocionals «especials», que reforcin el seu vincle interpersonal. No hi ha dubte, però, que alguns aspectes tradicionalment associats a la criança poden entrar en contradicció amb les prioritats d'aquesta mena de parelles. Valors com són ara l'estabilitat, l'altruisme o l'abnegació en pro del benestar infantil cotitzen a la baixa. Un nombre considerable de parelles joves entenen que la vida en parella és el primer i que els fills no han de comprometre la felicitat i els projectes dels integrants de la parella. Així, segons els resultats d'un estudi recent de la Fundació SM en què participen dos autors d'aquest llibre, el 52% de les parelles joves (els integrants de les quals no arriben als 40 anys) estan d'acord que «el fet de tenir fills limita massa la llibertat dels pares». En contraposició a una creença estesa en el passat, els fills ja no han de ser un obstacle per a la separació o el divorci. Només l'11% dels entrevistats consideren que «si hi ha fills pel mig, els pares no s'haurien de separar, encara que no s'entenguin» (Iglesias de Ussel *et al.*, 2009: 89).

El fet de viure la relació de parella com un projecte que ha de ser renovat i ratificat constantment, un «plebiscit quotidià», aboca a situacions d'incertesa en què

resulta difícil decidir-se a tenir fills. Són moltes les situacions que descoratgen les dones a tenir descendència. Les dones que cohabituen suspeneu la decisió fins que no estan segures que la seva relació de parella és definitiva. Les dones casades que tenen dubtes sobre el futur de la seva relació són refractàries a tenir fills davant el temor que, en un possible escenari de ruptura de la parella, la seva vida es vegi seriosament compromesa. Les dones que tenen horitzons laborals incerts suspeneu la decisió de ser mares tot esperant temps millors. Les dones amb un nivell educatiu alt i una decidida orientació laboral tenen motius per veure amb inquietud les implicacions que un fill pot tenir per al seu futur professional. La caiguda de la fecunditat que ha experimentat Espanya en les últimes dècades reflecteix en bona mesura el retard en els calendaris de la maternitat atribuïbles a decisions que privilegien dimensions personals (educatives, professionals, sentimentals) enfront dels projectes de fecunditat. Més enllà d'aquestes decisions, però, hi trobem una infecunditat voluntària de dones que ja han tingut un fill o més i que interrompen el seu projecte de fecunditat en reajustar les seves preferències sobre les dimensions ideals que ha de tenir la família. Algunes dones que tenen un fill no es llancen a tenir-ne més, potser en contra dels seus desitjos inicials, descoratjades per les adversitats que els va representar la cria del primer. Les recerques sociològiques coincideixen a presentar un escenari amb algunes llums i força ombres. La immensa majoria de mares es mostren satisfetes d'haver tingut fills, però un percentatge elevat de dones expressen por i angoixes sobre el fet que representin un obstacle per a la seva vida professional, que se'n ressenti la qualitat de la seva vida en parella, o que els falti temps per tenir-ne cura. A això s'afegeix la inquietud sentida per molts pares i mares –especialment en etapes més avançades de la infància i l'adolescència– que el control que poden exercir sobre els fills és imperfecte i que no aconsegueixin apartar-los d'influències nocives (Iglesias de Ussel *et al.*, 2009; Meil, 2006).

2.2. Família i fecunditat en els nous escenaris socials

La família ha estat invariablement la dimensió de la vida personal més valorada des que tenim informació demoscòpica sobre les actituds i els valors dels espanyols. La família mereix una valoració molt positiva per les persones que tenen fills i, especialment, per les que en tenen de petits. Segons dades de l'Estudi 2.578 del CIS (2004), el 86% de les persones que tenen un fill més

petit de sis anys consideren que la seva família és «molt important per a ells», una actitud compartida pel 68% de les persones que no tenen fills d'aquestes edats. Espanya ha estat caracteritzada sovint com un país familista, on la vida privada es concep fonamentalment com vida en família i les obligacions familiars passen per davant de les ambicions personals. Dins d'aquest àmbit, la criança i la cura dels fills es presenta sovint com una de les principals funcions familiars. Per a la immensa majoria de les parelles, tenir fills continua sent una part consubstancial d'un projecte en parella. En aquest projecte, els pares i les mares estan cridats a no plànyer-hi esforços. En aquest sentit, un percentatge elevat dels espanyols (entorn del 80%, segons les diferents onades del World Values Survey) considera que els pares han de fer sacrificis pel benestar dels seus fills, fins i tot si és a costa del seu propi benestar. Aquesta opinió està molt escampada en tots els grups socials, només amb petites diferències segons els estudis i la religiositat.

Més enllà del sentit del deure arrelat a les mentalitats de moltes persones, els motius principals que les persones addueixen per tenir fills són de tipus emocional. Tenir fills produeix gratificacions intangibles que compensen els sacrificis que comporta. Segons l'estudi de la Fundació SM esmentat anteriorment, el 66% dels joves menors de 40 anys que viuen en parella declaren estar molt d'acord amb l'afirmació «veure créixer els fills és un dels plaers més grans de la vida», i un 21% addicional hi estan «d'acord» (Iglesias de Ussel *et al.*, 2009: 89). Aquest *plaer* té una naturalesa fonamentalment sentimental. Com podem advertir a la taula 2.1, en ser interrogats pels dos motius més importants per tenir un fill o tenir-ne algun altre, a més dels que ja tenen, la raó principal que esgrimeixen les espanyoles és d'indole emocional (CIS, Estudi 2.639). Altres consideracions, com ara la preservació del llinatge («veure com la família tira endavant») o afrontar la vellesa amb garanties («els fills fan menys probable que estiguem sols en la vellesa»), han perdut la rellevància que podien tenir en el passat. També és remarcable que només una minoria de persones esmenta que «tenir fills enforteix la relació amb el cònjuge».

Ara bé, si hem de calibrar el valor dels fills en la societat espanyola, cal parar més atenció als matisos. La presumpció que els espanyols atorguen una gran centralitat al fet de tenir fills en els projectes de parella és discutible si examinem certes actituds a la llum d'evidències comparatives. Un percentatge significatiu concep actualment l'opció de no tenir fills com una cosa

TAULA 2.1

Motius més importants per tenir un fill entre dones que no tenen fills però volen tenir-ne i dones que ja en tenen i volen tenir-ne més

En percentatges

MOTIUS MÉS IMPORTANTS PER TENIR UN FILL O FILLA	PRIMER MOTIU	SEGON MOTIU
Tenir fills produeix un sentiment especialment gratificant	39	25
És una bona cosa veure com els fills creixen i es desenvolupen	21	23
Els fills accentuen el sentit de la responsabilitat	16	13
Causa satisfacció veure com la família continua endavant	14	25
Els fills fan menys probable la solitud en la vellesa	4,9	4,7
Tenir fills enforteix la relació amb el cònjuge o la parella	4,1	9,1
Total	100	
Nombre de casos	(2.760)	

Font: elaboració pròpia a partir de les dades de l'Estudi 2.639 (CIS, 2006).

legítima i fins i tot possiblement satisfactòria per als que la practiquen. Per exemple, segons dades del World Values Survey (1990 i 1999) i l'European Values Study (2008), la proporció d'espanyols que responen positivament a l'afirmació «una dona ha de tenir fills per sentir-se realitzada» és significativament inferior a la d'altres països del sud d'Europa, com ara Grècia, Portugal o Itàlia, i fins i tot inferior a la de països del centre i del nord d'Europa com ara Alemanya, França o Dinamarca. En l'última dècada, aquesta proporció s'ha acostat a la dels països amb orientacions menys maternalistes. D'altra banda, les diferències entre cohorts són substancials –més grans que a la majoria d'altres països–, tot i que darrerament s'ha reduït la diferència generacional a conseqüència de la incorporació a les franges d'edat avançada de grups joves que ja presentaven orientacions menys maternalistes una o dues dècades enrere. Així, mentre que el 1999 el 62% de les persones entrevistades més grans de 50 anys es mostraven d'acord amb l'afirmació que «una dona ha de tenir fills per sentir-se realitzada», entre les persones de menys de 30 anys només hi estaven d'acord un 32%. El 2008, la diferència havia minvat significativament (52% i 34%, respectivament).

L'actitud de la majoria dels espanyols joves s'allunya de concepcions maternalistes que entenien que la infecunditat era gairebé una maledicció. Queden lluny els temps en què la majoria de la població considerava que un matrimoni sense fills no pot ser un veritable matrimoni.⁽¹⁾ Actualment, un percentatge reduït d'espanyols emet judicis negatius respecte als projectes vitals que exclouen el fet de tenir fills. Per exemple, a l'enquesta duta a terme per la Fundació SM, només el 23% de les persones entrevistades estaven d'acord o molt d'acord amb l'afirmació «les persones que no tenen fills fan unes vides buides» (Iglesias de Ussel *et al.*, 2009: 89).

Paral·lelament a aquests canvis en les actituds envers la infecunditat, s'ha produït una reducció acusada del nombre de fills que les parelles volen tenir. L'evolució de les xifres és eloqüent. El 1966, segons l'informe FOESSA, el nombre ideal de fills per als espanyols era de 3,3 (valor mitjà). El 1968, un estudi de DATA donava una xifra semblant (3,4), mentre que a l'informe de FOESSA del 1970 s'obtenia un valor de 3,1. Aquestes xifres eren menors fins i tot que el nombre real de fills que les dones arribaven a tenir. Aquesta pauta s'inverteix durant les últimes dècades. L'informe FOESSA del 1975 detectava xifres que ja se situaven per sota del llindar de 3: 2,83 per a les dones, 2,66 per als homes (Del Campo i Navarro, 1985: 118). Durant els anys vuitanta i la primera meitat dels noranta, aquestes xifres es redueixen encara més de mig punt més, fins que l'any 2000 se situen en el punt més baix: 2,15. Els darrers anys ha tingut lloc un repunt, que situa el nombre ideal de fills entorn de 2,3. Aquesta xifra se situa força per damunt de la fecunditat real de les dones en edats avançades del cicle reproductiu: el 2006, la mitjana de fills nascuts vius d'una dona de 40 a 44 anys era d'1,79 (dades de l'Enquesta de fecunditat, família i valors del Centre d'Investigacions Sociològiques, reproduïdes per Delgado, 2007: 108). Encara que al final del cicle reproductiu predominen les dones que aparentment han satisfet les seves aspiracions de fecunditat, hi ha un grup significatiu de dones que no ho han fet. A una de cada tres dones de 40 a 44 anys sense fills els agradaria tenir-ne (33%). La proporció de les que ja en tenen i voldrien tenir-ne més és menor (15%).

El conjunt d'evidències suggereix que les actituds dels espanyols respecte a la fecunditat han evolucionat ràpidament. Continuen predominant les perso-

(1) En una enquesta de la revista *Cambio 16* feta a l'octubre del 1978 (núm. 560), només un 27% dels enquestats pensaven que un matrimoni que ha decidit no tenir fills és una família (citat a Campo i Navarro, 1985: 121).

nes que volen tenir fills i no en tenen. L'alternativa de no tenir-los, però, és perfectament acceptable. La pressió normativa per tenir fills s'ha diluït i la preferència per les famílies nombroses és cada vegada més minoritària. És difícil dilucidar quins són els determinants d'aquests canvis. Un factor que probablement hi ha influït és l'adaptació d'actituds i preferències a una realitat que limita les opcions. Alguns se situarien davant la realitat com la guineu davant el raïm a la fuala d'Isop: en veure que no el pot abastar, el menysprea al·legant que no és prou madur.

2.3. Les dificultats per tenir i criar fills

Encara que els canvis de concepció respecte a la infecunditat i el nombre de fills es poden atribuir a diversos factors i processos, potser no serà sobrer cridar l'atenció sobre el fet que aquests canvis coincideixen amb un reconeixement dels problemes que comporta l'arribada dels fills per als seus progenitors. Si examinem les actituds de les dones de 25 a 39 anys que no tenen fills i no voldrien tenir-ne, és molt remarcable l'elevat percentatge que esgrimeixen les dificultats de tenir fills i criar-los. Motius com ara la «incertesa personal», la «manca de confiança en el futur» i els problemes i maldecaps que provoquen els fills tenen un pes decisiu en la seva orientació envers la fecunditat i la criança. La immensa majoria de dones joves addueix adversitats d'aquesta índole.

Entre les mares de 25 a 39 anys que diuen que no volen més fills, és força reduït el percentatge de les que addueixen «incertesa personal» i «manca de confiança en el futur». Lògicament, es tracta d'un grup de dones que, malgrat que es troben en una franja d'edat semblant a les que no tenen fills, ja han franquejat el llindar de la maternitat i han superat incerteses i ombres sobre el futur, sempre prèvies a l'inici d'un projecte familiar. Així i tot, un percentatge considerable al·lega, com a primer motiu o bé com a segon, que criar els fills comporta molts maldecaps, és car o treu temps per fer altres coses importants a la vida.

TAULA 2.2

Motius més importants per no tenir fills.**Dones de 25 a 39 anys sense fills i que no volen tenir-ne**

En percentatges

MOTIUS MÉS IMPORTANTS PER NO TENIR UN FILL O FILLA	PRIMER MOTIU	PRIMER I SEGON MOTIU
Criar els fills comporta molts maldecaps i problemes	24	33
Incertesa personal	18	27
Manca de confiança en el futur	14	22
Els fills fan més difícil que la dona tingui una feina	11	18
Els fills són cars, especialment quan creixen	10	14
Treuen temps per fer altres coses importants en la vida	10	20
L'edat	7,0	10
Motius de salut	3,9	5,2
Els embarassos i els parts són durs per a la dona	0,9	6,7
Tinc els fills que vull	0,8	1,1
La casa no és prou gran	0,0	0,5
Total	100	
Nombre de casos	(123)	

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Estudi 2.639 (CIS, 2006).

Les dificultats per tenir i criar fills han esdevingut cada cop més rellevants en un context de reconfiguració dels rols femenins. En el que Esping-Andersen (2009) ha anomenat una «revolució inacabada», la trajectòria vital de les dones s'ha masculinitzat, impulsada per la seva incorporació massiva al mercat de treball i la seva tendència a romandre-hi després de casar-se i donar a llum. Aquesta orientació creixent cap al treball productiu s'inscriu tant en processos econòmics com culturals. Des del punt de vista econòmic, l'increment de la participació de la dona en el mercat de treball ha coincidit amb l'expansió dels sistemes educatius –que acullen un nombre creixent de dones en els graus educatius superiors– i amb la transformació de les estructures econòmiques a

les societats postindustrials, que creen nous espais productius que ja no necessiten ni depenen d'una divisió sexual del treball. En aquests nous escenaris, l'abandonament de l'activitat professional per part de la dona per dedicar-se a tasques familiars i domèstiques ha deixat de ser l'opció més rendible per a l'economia familiar, especialment en el cas de les dones amb nivells elevats de qualificació i retribució.

TAULA 2.3

Motius més importants per no tenir fills. Dones de 25 a 39 anys que tenen fills i no en volen tenir més

En percentatges

MOTIUS MÉS IMPORTANTS PER NO TENIR UN ALTRE FILL O FILLA	PRIMER MOTIU	PRIMER I SEGON MOTIU
Tinc els fills que vull	39	50
Els fills són cars, especialment quan creixen	14	25
Criar els fills comporta molts maldecaps i problemes	14	29
Motius de salut	5,1	8,4
Manca de confiança en el futur	4,7	11
Els fills fan més difícil que la dona tingui una feina	4,6	10
Els embarassos i els parts són durs per a la dona	4,5	8,8
L'edat	4,4	11
Treuen temps per fer altres coses importants en la vida	3,5	8,0
Incertesa personal	3,1	9,2
La casa no és prou gran	2,6	5,4
Total	100	
Nombre de casos	(644)	

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Estudi 2.639 (CIS, 2006).

Des d'un punt de vista cultural, l'activitat laboral de la dona cobra nous significats en el context dels processos d'individualització que experimenten les

societats occidentals. En la nova cultura de la individualitat, el treball s'erigeix en un element central en el projecte vital: proporciona els recursos econòmics necessaris per materialitzar aquest projecte (i eludir situacions de dependència), obre vies a la participació social en espais cada vegada més rellevants en la configuració de la identitat individual (molt especialment l'univers del consum) i possibilita l'afirmació de l'èxit individual en el marc de la construcció autònoma de la pròpia vida (Beck-Gernsheim, 2003; Lipovetsky, 2003). En el cas de les dones, l'auge dels valors individualistes comporta un reforç de les orientacions cap a la formació, l'exercici d'una activitat laboral i la lliure disposició d'elles mateixes al llarg de la vida, desafiant concepcions tradicionals que reclamaven dedicació a obligacions col·lectives –fonamentalment, tenir cura dels altres–. Les «ideologies del sacrifici» en què recolzava l'ordre tradicional, que celebraven els valors de l'abnegació i l'altruisme femení, entren en contradicció amb el desenvolupament d'una societat de consum que difon a escala planetària els valors del benestar i el plaer individual, i el dret de perseguir-los sense traves. Ens trobem davant un terratrèmol social que està transformant els desitjos i les ambicions de les dones, i les relacions de poder en la parella i en la família.

Aquesta dinàmica de canvi, però, no flueix sense obstacles, que situen molt sovint la cura dels menors a l'epicentre de contradiccions, frustracions i conflictes. D'una banda, la destrucció del sistema de valors tradicional no és completa. Encara hi ha persones, tant homes com dones, aferrats a escales de valors tradicionals, que aspiren a compatibilitzar les seves conviccions amb dinàmiques socials que converteixen progressivament les formes de vida tradicional –basades en l'asimetria de rols– en projectes socialment i econòmicament inviables. Així, en els nous contextos, el treball femení no tan sols ha esdevingut un element central de la nova identitat femenina, sinó també una condició gairebé *sine qua non* per inaugurar un projecte de vida en parella que resulti econòmicament sostenible, que garanteixi a tots dos l'accés a béns bàsics –començant per l'autonomia residencial– i els protegeixi enfront de les adversitats econòmiques. Avui dia, la formació de noves famílies exigeix generalment una doble font d'ingressos. Les famílies amb un sol sustentador tenen un risc molt alt de pobresa, que s'accentua en conjuntures econòmiques desfavorables (Marí-Klose *et al.*, 2008a). A més, els que segueixen models tradicionals s'enfronten, d'una banda, a un entorn institucional cada vegada

més hostil, que descuida les necessitats i demandes que expressen, i, de l'altra, a discursos hegemònics que censuren les seves pràctiques i les titllen d'arcaïsmes destinats ser progressivament abandonats. En aquest sentit, les polítiques públiques de molts països estan canviant per oferir protecció i ajuda a les famílies que s'allunyen dels models tradicionals d'estatus i rols de gènere. Les ajudes financeres a les famílies s'adrecen cada vegada més sovint a aquelles en què tots dos progenitors treballen (per exemple, mitjançant transferències monetàries a les mares treballadores) i l'expansió de serveis persegueix «desfamiliaritzar» activitats de cura que tradicionalment havien dut a terme les dones. Aquest procés coincideix amb una devaluació progressiva del rol de mestressa de casa. La dedicació exclusiva als fills i a les tasques de la llar ha perdut bona part de l'apreciació social de què gaudia, i de mica en mica esdevé una anomalia social que desafia expectatives socials àmpliament esteses i encaixa difícilment en els nous esquemes de protecció social. Des d'un punt de vista individual, la manca d'una trajectòria laboral significativa condemna i converteix les dones que posen fi a la seva relació de parella –o que la veuen interrompuda per la mort del cònjuge– en persones en risc d'exclusió social. Des del punt de vista social, la pervivència d'un col·lectiu que no contribueix directament als sistemes públics de provisió social és vista com una amenaça per a la seva sostenibilitat financera.

D'altra banda, l'adaptació d'actors, institucions i estructures socials a les noves realitats tampoc no és completa. Les dones que s'han incorporat al mercat laboral s'enfronten, en primer lloc, a la manca de compromís de molts homes, que es mostren refractaris o incapaços de reajustar els seus nivells d'implicació en les tasques domèstiques i de cura en resposta a la nova situació. Tot i que la feina extradomèstica (i els ingressos que aporta a la llar) atorga un poder de negociació a les dones enfront dels seus cònjuges, el nivell de coresponsabilització efectiva a les llars on treballen tots dos membres de la parella és limitat. Una proporció elevada d'homes intervé en tasques típicament masculines (com ara dur els comptes de les despeses o fer petites reparacions domèstiques), i en un nombre creixent participen en activitats menys especialitzades (la compra setmanal o la neteja), però continua sent baixa la proporció d'homes que assumeixen equitativament el conjunt de les responsabilitats domèstiques (Iglesias de Ussel *et al.*, 2009). Segons alguns plantejaments, la incorporació de la dona al mercat de treball ha fet que la diferència entre el

nombre total d'hores que la dona i l'home treballen –tant a la llar com en el marc de la seva activitat professional–, lluny de minvar, hagi augmentat (England, 2006). Aquesta situació és especialment evident després del naixement dels fills. L'escàs desenvolupament al nostre país dels serveis públics d'atenció a la primera infància i suport a les famílies representa un factor de tensió de primer ordre entre temps productius i reproductius.

Malgrat la decidida orientació laboral de les dones joves, el naixement dels fills continua implicant, en força casos, l'abandonament del mercat de treball, la reducció de la jornada laboral i un condicionant important per al seu progrés professional (Iglesias de Ussel *et al.*, 2009: 103). L'impacte econòmic d'aquests canvis pot ser considerable. Esping-Andersen (2009: 85-86) ha estimat, per exemple, que les interrupcions laborals ocasionen a les dones espanyoles amb dos fills un cost econòmic equivalent al 20% dels seus ingressos totals al llarg de la seva vida, un cost quatre cops més alt al de les dones daneses, que gaudeixen de més oportunitats per conciliar la maternitat i la trajectòria professional gràcies a l'existència de serveis públics de suport a les famílies. Hi ha una consciència estesa d'aquests costos. El 58% dels espanyols entén que «el fet de tenir fills és un obstacle per a la vida professional de la dona»; aquest percentatge augmenta al 69% de les persones amb fills més petits de tres anys (CIS, Estudi 2.578, 2004). La proporció de dones que adverteixen aquests obstacles és una mica superior a la d'homes, tot i que aquests darrers perceben de manera majoritària que aquests obstacles hi són.

L'arribada dels fills també intensifica la segregació de rols domèstics en sentit tradicionalista. A les parelles amb fills menors, la diferència entre hores dedicades a les tasques domèstiques per dones i homes augmenta i la distribució de les responsabilitats domèstiques es fa més inequitable. Aquesta pauta es relaciona lògicament amb la disminució del temps que les mares dediquen a les activitats professionals fora de la llar, però també amb l'augment de la proporció d'homes que incrementen la seva dedicació laboral. En les circumstàncies actuals de moltes parelles joves, l'arribada d'un fill comporta reajustaments dels nivells d'activitat laboral tant de les dones com dels homes (generalment en direccions contraposades) per afrontar les demandes d'atenció i cura que reclamen els nens petits i, al mateix temps, mantenir el poder adquisitiu de la unitat familiar (Iglesias de Ussel *et al.*, 2009: 103).

En aquestes condicions, les dones que tenen fills afronten costos elevats d'oportunitat, que són més alts com més gran és el valor monetari del seu treball productiu i l'apreciació subjectiva que els mereix la seva trajectòria professional. Alguns autors han assenyalat que les dones cobren plena consciència de la magnitud d'aquests costos quan decideixen tenir el segon fill. La proclivitat a tenir més fills després del naixement del primer s'incrementa si creuen que la seva parella es corresponsabilitzarà en la criança dels que vinguin després, amb la qual cosa podran reduir els costos d'oportunitat associats a la maternitat. En aquest sentit, l'experiència viscuda en la criança del primer fill resulta determinant (Cooke, 2003; Mills *et al.*, 2008). Els fills ja no porten invariablement «un pa sota el braç», amb la qual cosa coronen i estableixen el projecte familiar, com havia succeït en el passat. Com vam assenyalar en un estudi recent, tenir cura dels nens sovint implica dificultats considerables que cristal·litzen en situacions de tensió (Iglesias de Ussel *et al.*, 2009). Les parelles amb fills petits tendeixen a expressar nivells de desacord més alts en el repartiment de les tasques domèstiques, com també nivells més grans d'insatisfacció amb les oportunitats de gaudir la relació interpersonal amb la seva parella. Possiblement, dones i homes viuen aquesta situació de manera diferent. Per exemple, en l'estudi esmentat evidenciàvem que les dones amb fills tenen una probabilitat més alta que les que no en tenen de mostrar-se menys enamorades en el moment de l'entrevista que quan van iniciar la convivència amb la seva parella (en igualtat de temps de convivència). Això no passa amb els homes, que no presenten «riscos de desenamorament» estadísticament diferents segons si tenen fills o no en tenen.

La compaginació de la vida laboral i familiar si hi ha fills és una qüestió complicada, en què les noves orientacions i ambicions professionals i d'autonomia de la dona xoquen amb les dinàmiques quotidianes de la relació amb la parella. En el procés d'adaptació a aquests desajustos es poden produir situacions de tensió, que no sempre acaben ben encarrilades. Un percentatge considerable de pares i mares entrevistats a l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància, preparada per a aquest estudi, indiquen que a la seva llar hi ha situacions de tensió a l'hora de compaginar la vida laboral i familiar. Així, en el 63% de les llars s'esmenten episodis de tensió vinculats a la manca de temps personal per relaxar-se o desconnectar (un 13% indica que aquests

episodis passen sovint); el 49% reconeix situacions de tensió provocades pel repartiment de tasques domèstiques (un 9% assenyala que tenen lloc amb freqüència), i el 28% es refereix a tensions a l'hora de fer-se càrrec dels fills (un 2,8% diu que passen sovint). Només el 16% declara que a la seva llar mai no es produeixen situacions de tensió relacionades amb cap d'aquests factors.

TAULA 2.4

Repartiment de les tasques domèstiques a les llars en què les dones treballen, segons si tenen fills o no^(a)

En percentatges

TASQUES DOMÈSTIQUES	SEMPRE/HABITUALMENT ^(b)		EQUITATIVAMENT	
	NO TÉ FILLS	EN TÉ	NO TÉ FILLS	EN TÉ
Fer la bugada	56	76	39	19
Preparar el menjar/cuinar	53	67	32	24
Fer els llits	45	59	47	34
Decidir què menjaran l'endemà	40	66	51	30
Netejar la casa	34	50	62	42
Rentar plats	28	48	61	43
Dur els comptes de les despeses	23	31	60	53
Anar a comprar	22	35	69	55
Fer petites reparacions a casa	9,9	9,0	19	12
Dur el cotxe al taller	9,8	7,6	22	19

Notes: a) Les dades corresponen a les respostes de dones. Nombre de casos: 1.532. Es tracta de dones que viuen en parella i que tenen menys de 40 anys.

b) *Sempre/habitualment* es refereix a les dones.

Font: Iglesias de Ussel *et al.*, 2009: 106.

Les situacions de tensió són més recurrents a les llars on la mare treballa i té aspiracions professionals ambicioses (disposa de credencials educatives elevades). Són també més habituals si els nens són menors de tres anys (especialment si la tensió és provocada per fer-se'n càrrec) i quan la implicació del pare en la cura dels fills és baixa (taula 2.5). La influència d'aquest factor és notable. Com podem comprovar fàcilment, però, la situació laboral del pare o el seu nivell educatiu amb prou feines tenen implicacions sobre el clima de la llar.

TAULA 2.5

Persones que declaren viure situacions de tensió a casa per diferents motius, segons atributs sociodemogràfics dels pares i l'edat del fill

En percentatges. Llars amb infants de 0 a 10 anys

CARACTERÍSTIQUES SOCIODEMOGRÀFIQUES	HI HA TENSÍO PER							
	EL REPARTIMENT DE LES TASQUES DOMÈSTIQUES		FER-SE CÀRREC DEL NEN		ESTRÈS A LA FEINA		NO DISPOSAR DE TEMPS PER RELAXAR-SE	
	SÍ	SOVINT	SÍ	SOVINT	SÍ	SOVINT	SÍ	SOVINT
Característiques de la mare								
Nivell d'estudis								
Primaris	39	8,1	25	3,1	48	6,4	53	12
Secundaris	51	11	26	1,9	53	6,8	64	11
Universitaris	54	7,8	33	3,7	60	7,2	69	11
Situació laboral								
Treballa a temps complet	55	9,6	28	2,8	61	7,3	68	11
Treballa a temps parcial	55	11	29	2,2	56	8,6	68	13
No treballa	40	7,3	27	3,2	47	5,5	56	10
Nivell d'implicació de la mare en la vida del nen								
Molt implicada	49	8,7	29	2,7	54	6,8	64	10
Bastant implicada	50	10	27	3,2	56	7,1	63	13
Poc o gens implicada	— ^(a)	—	—	—	—	—	—	—
Característiques del pare								
Nivell d'estudis								
Primaris	47	10	28	3,3	53	6,4	58	12
Secundaris	49	8,6	27	1,5	54	7,2	65	11
Universitaris	53	8,2	31	3,9	58	6,6	67	11
Situació laboral								
Treballa a temps complet	50	8,6	29	2,6	55	6,9	64	11
Treballa a temps parcial	43	7,8	26	2,0	54	6,9	66	11
No treballa	53	12	28	2,7	54	5,4	61	11
Nivell d'implicació del pare en la vida del nen								
Molt implicat	46	6,8	25	1,9	53	5,4	61	8,5
Bastant implicat	52	10	30	2,6	56	7,2	65	13
Poc o gens implicat	58	17	39	8,7	61	15	66	19
Característiques del fill o filla								
Edat								
0-3 anys	51	9,0	35	3,1	54	6,9	68	13
4-7 anys	46	9,6	25	3,1	53	7,6	61	11
8-10 anys	50	8,0	23	1,9	57	5,7	60	9,2

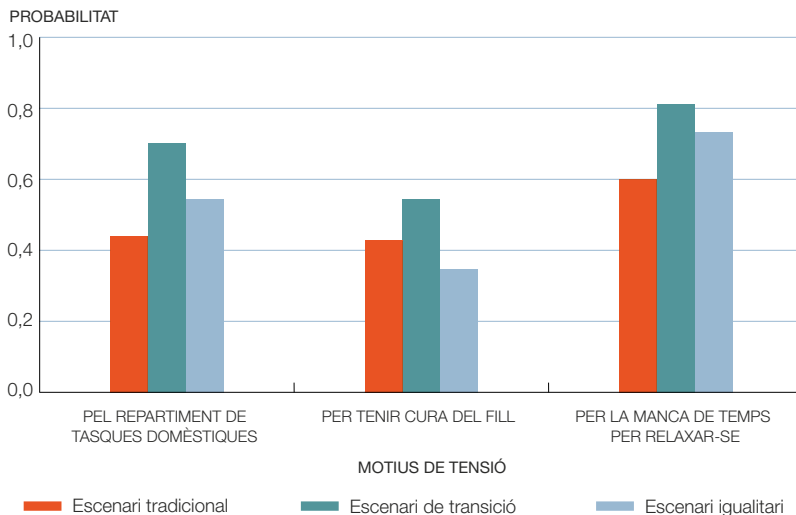
Nota: a) Menys de 20 casos per casella.

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància, 2010.

El gràfic 2.1 representa, en tres escenaris, la probabilitat que en una llar hi hagi situacions de tensió vinculades al repartiment de les tasques domèstiques, fer-se càrrec dels fills i la manca de temps per relaxar-se. El primer és un escenari tradicional, en què la mare no treballa, té estudis primaris i la implicació del pare en la cura dels fills és baixa. El segon escenari és de transició: la mare treballa, té estudis superiors i la implicació del pare és baixa (de revolució incompleta). El tercer és un escenari semblant a l'anterior, però amb un grau d'implicació paternal elevat (de revolució completa). Es tracta de tipologies ideals que, amb independència del seu grau de representativitat dins la població, ens permeten fer-nos una idea de què passa quan es presenta conjuntament una constel·lació de situacions.

GRÀFIC 2.1

Probabilitat que a les llars amb nens de 0 a 10 anys es visquin situacions de tensió per diferents motius, segons models de distribució de responsabilitats de gènere

Nota: la probabilitat es calcula a partir d'un model de regressió logística en què la variable dependent té dos valors: 1) hi ha tensions a la llar per diferents motius, i 0) no n'hi ha. Al model s'han introduït simultàniament les variables següents: edat del menor, situació laboral de la mare, nivell d'estudis de la mare, el menor té germans, nivell d'implicació del pare.

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància, 2010.

Els resultats de l'anàlisi multivariable suggereixen que l'escenari tradicional i l'igualitari són clarament més desitjables que el model de transició. El model tradicional comporta probabilitats més baixes que hi hagi tensió pel repartiment de tasques domèstiques i per la manca de temps per relaxar-se, mentre que el model igualitari és especialment avantatjós per prevenir situacions de tensió associades a la cura dels nens. En tots els casos, el segon escenari –el de la mare que treballa, pot tenir aspiracions professionals ambicioses, però no té el suport de la parella a l'hora de fer-se càrrec del menor– tendeix a produir més situacions de tensió.

2.4. L'ètica de la cura familiar i el model de bona infància

La demanda social a favor de polítiques de conciliació està molt estesa. Aquesta demanda reflecteix el desig de molts pares de passar més temps amb els fills, sobretot quan encara no han començat l'escolarització. Els estudiosos solen incloure Espanya en el grup de països aferrats a un model cultural tradicional, en què la cura familiar, sustentada per una ètica de la responsabilitat i l'obligació moral, és considerada superior a altres formes de provisió que no poden assegurar el mateix grau de compromís per part dels cuidadors professionals, tant si són de l'Administració pública com agents amb ànim de lucre (Pfau-Effinger, 2006). Segons aquest model, una «bona infància» és aquella que té lloc a la llar, supervisada per un familiar (generalment la mare). Aquest criteri ha de prevaler especialment quan els infants es troben en edat preescolar. Les dades obtingudes durant la dècada dels noranta i els primers anys d'aquest segle recolzaven aquesta visió. Espanya era un país on, comparativament, una proporció elevada de la població es mostrava contrària que la dona treballés mentre els seus fills estaven en edat preescolar. Aquesta actitud estava especialment estesa entre els grups d'edat més avançada. Així, segons dades del 1990 del World Values Survey, el 71% dels espanyols de més de 50 anys estaven d'acord o molt d'acord amb l'afirmació «per a un nen en edat preescolar, pot ser perjudicial que la seva mare treballi». El fet que només el 41% de les persones del grup d'edat entre 15 i 29 anys compartís aquesta opinió semblava anunciar canvis imminents.

Aquests canvis han estat vertiginosos. Un percentatge creixent d'espanyols –fonamentalment de les noves generacions– entenen que la cura dels menors

no pot continuar descansant en el fet que les mares abandonin l'activitat laboral (tot i que persisteix un percentatge molt elevat que veu amb bons ulls que treballin a temps parcial mentre els nens són petits, com podem comprovar a la taula 2.6). Una enquesta del CIS del 2003 ens permet desagregar aquestes dades per cohorts.

TAULA 2.6

Opinió sobre si les dones haurien de treballar a temps complet, a temps parcial o no treballar en diverses situacions, segons grups d'edat

En percentatges

	EDAT			
	DE 18 A 34	DE 35 A 49	DE 50 A 64	65 I MÉS
Després de casar-se i abans de tenir fills				
Treballar a temps complet	82,3	82,6	74,2	64,3
Treballar a temps parcial	15	12	18	19
No treballar	2,3	5,0	8,2	17
Total	100			
Quan hi ha un fill que no té edat per anar a escola				
Treballar a temps complet	25	22	15	9,9
Treballar a temps parcial	51	50	40	32
No treballar	24	29	46	58
Total	100			
Després que el fill més petit (o fill únic) hagi començat a anar a escola				
Treballar a temps complet	46	43	30	23
Treballar a temps parcial	47	47	49	44
No treballar	7,4	10	21	34
Total	100			
Nombre de casos	(836)	(236)	(500)	(512)

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Estudi 2.529 (CIS, 2003).

Un altre indicador diàfan de l'evolució de les actituds és la legitimitat creixent amb què es veu l'ús de serveis socials de suport a les famílies amb fills més petits de tres anys com a alternativa a l'educació a la llar. En aquest sentit, l'Estudi 2.788 del CIS (2009) proporciona una oportunitat poc freqüent d'examinar les diferents actituds envers el paper de l'escola infantil i les llars d'infants en l'atenció a aquests nens. Davant la pregunta de si el millor per a ells és quedar-se a casa o anar a una escola infantil, el 54% dels entrevistats es decanten per la segona opció. Hi ha diferències accentuades entre cohorts: mentre que el 66% dels menors de 35 anys s'estimen més la segona opció, només la trien el 42% dels entrevistats de més de 65 anys.

Els espanyols més joves han perdut la reticència a deixar els fills a càrrec d'altres persones en centres d'educació infantil. La immensa majoria considera necessari que els nens de tres a sis anys vagin a aquests centres, i un percentatge considerable (71%) veu necessari que hi vagin també els infants d'un i dos anys, si bé en aquest cas predominen els que ho consideren necessari «en alguns casos». Un de cada tres veu fins i tot acceptable que, en certs casos, els menors d'un any vagin també a la llar d'infants, una cosa que no només xoca frontalment amb els discursos maternalistes del familisme tradicional, sinó que és desaconsellada per bona part dels psicòlegs infantils (Belsky *et al.*, 1988).

TAULA 2.7

Opinió sobre si és necessari que l'infant vagi a la llar d'infants o a escola segons diferents intervals d'edat del menor

En percentatges

EDAT DE L'INFANT	EN TOTS ELS CASOS	EN ALGUNS CASOS	EN CAP CAS	TOTAL
De 3 a 6 anys	81	17	2,2	100
D'1 a 2 anys	17	54	29	
Menors d'1 any	5,3	31	64	

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Estudi 2.788 (CIS, 2009).

Rere aquestes consideracions podem advertir clarament les pressions horàries derivades de la compatibilització de la vida laboral i familiar. El 65% dels

entrevistats que consideren que un infant d'un a dos anys hauria d'anar a la llar d'infants addueix, com a causa principal, que així «els pares tindrien resolta la cura dels fills». El 82% pensa el mateix, entre els que consideren necessari que els menors d'un any vagin a la llar d'infants. Si limitem l'anàlisi als pares amb algun fill que va o ha anat a una llar d'infants abans dels tres anys, la majoria indica de nou que ho van fer per motius relacionats amb la compaginació de la vida laboral i familiar en llars on tots dos progenitors treballen. L'interès del menor apareix en un segon terme. El 18% dels entrevistats indiquen que la raó principal per dur-lo a la llar d'infants és o era «perquè convisqui amb altres nens». El 13% diuen que ho fan o ho feien «perquè aprengui i es desenvolupi».

TAULA 2.8

Raó per la qual el seu fill va o anava a una llar d'infants abans dels tres anys

En percentatges

Perquè tots dos treballem	63
Perquè convisqui amb altres infants	18
Perquè aprengui i es desenvolupi	13
Perquè no tinc familiars que se'n puguin fer càrrec	2,8
Una altra raó	3,2
Total	100
Nombre de casos	(467)

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Estudi 2.788 (CIS, 2009).

Però això no vol dir que no creguin que l'educació preescolar reporta alguns beneficis, tant pedagògics com socials, als infants. Un percentatge elevat de persones entrevistades entenen que l'escola abans dels tres anys pot complir funcions importants per al desenvolupament del menor. Consideren que aquests centres capaciten millor els menors que no pas la família per «relacionar-se i comunicar-se amb els altres», però també per desenvolupar capacitats d'observació i exploració i aprendre rutines i normes. Aquestes actituds apareixen en tots els grups socials, només amb lleus variacions segons l'educació.

TAULA 2.9

Opinió sobre si els infants més petits de 3 anys desenvolupen millor certes capacitats a la llar d'infants o a la família, segons el nivell d'estudis

En percentatges. Persones menors de 50 anys

ON APRÈN MILLOR UN INFANT LES CAPACITATS SEGÜENTS?	NIVELL D'ESTUDIS		
	PRIMARIS O INFERIORS	SECUNDARIS	UNIVERSITARIS
Saber expressar les seves necessitats bàsiques de salut i benestar			
Família	57	59	61
Llar d'infants	24	26	25
Totes dues igual	18	15	15
Total	100		
Resoldre per ells mateixos algunes necessitats d'alimentació i higiene			
Família	52	49	51
Llar d'infants	28	37	33
Totes dues igual	20	15	16
Total	100		
Controlar el seu propi cos (mantenir l'equilibri, no caure, aixecar-se...)			
Família	62	56	52
Llar d'infants	20	24	26
Totes dues igual	19	20	22
Total	100		
Relacionar-se i comunicar-se amb els altres			
Família	19	13	15
Llar d'infants	64	72	70
Totes dues igual	18	15	15
Total	100		
Observar i explorar l'entorn (ser curiosos, preguntar...)			
Família	28	24	24
Llar d'infants	43	49	46
Totes dues igual	29	29	30
Total	100		
Aprendre rutines i normes (horaris, ser obedients...)			
Família	30	26	30
Llar d'infants	50	50	48
Totes dues igual	20	24	22
Total	100		

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Estudi 2.788 (CIS, 2009).

Els resultats d'aquestes anàlisis suggereixen que en els darrers anys està tenint lloc una adaptació de les preferències a les noves realitats, molt especialment en els grups d'edat que experimenten personalment els problemes i maldecaps que comporta la criança dels nens petits. A conseqüència de l'evolució de les actituds, s'ha relaxat la pressió normativa sobre les dones que decideixen continuar treballant a temps complet i/o recórrer als serveis socials per facilitar la compatibilització de la seva vida laboral i familiar. Un nombre creixent de persones conceben la possibilitat que un nen petit pugui començar «una bona infància» passant força hores lluny de sa mare, a càrrec de professionals de l'atenció infantil. La transició cap a un nou model ha estat silenciosa. Aquest model ha anat guanyant partidaris sense que s'alcessin massa veus que, des de plantejaments ideològics o experts, qüestionessin la direcció del procés.

III. Cura i atenció als infants de 0 a 4 anys

En el món anglosaxó sovint s'utilitza l'expressió «Love is spelled T-I-M-E» (*'amor' es lletreja T-E-M-P-S*), especialment si la conversa gira entorn de les relacions entre pares i fills. En el temps que els pares comparteixen amb els fills, aquests aprenen habilitats per a la vida, internalitzen expectatives d'èxit, desenvolupen sentiments de confiança i seguretat i hi troben afecte i estabilitat. Aquest temps s'ha de concebre com una forma d'inversió social de primer ordre que, malgrat que no queda reflectida en els indicadors de productivitat tradicionals o no apareix en els llibres de comptabilitat nacional, té implicacions socioeconòmiques evidents per als infants i per al conjunt de la societat. La *quantitat* i sobretot la *qualitat* d'aquest temps és un dels determinants principals del benestar i el desenvolupament dels infants, i per tant de les seves oportunitats vitals i capacitat productiva futura (Büchel i Duncan, 1998; Cooksey i Fondell, 1996). La sociologia ha encunyat el terme *capital social* per referir-se als beneficis que s'obtenen dels vincles socials (Bourdieu, 1983; Coleman, 1988). Les relacions intergeneracionals de pares i fills constitueixen una de les modalitats de capital social que generen rendiments individuals i socials més elevats.

No obstant això, sembla que –i ara més que mai– les famílies ja no aconsegueixen tresorejar capital social a causa de les dificultats i entrebancs per dedicar als seus fills l'atenció que voldrien. D'una banda, l'augment de les ruptures de parella limita les possibilitats d'interacció de molts fills amb el progenitor no custodi. De l'altra, s'escampa una imatge segons la qual els pares, i sobretot les mares, fan equilibris impossibles per conciliar el seu doble rol familiar i laboral, i incorren en el que alguns autors anomenen «doble presència» o «jornades interminables» (Durán, 1986; Hochschild, 1989). L'altra cara d'aquesta moneda que presenta uns pares angoixats són uns nens

que en sortir d'escola esdevenen «orfes de les 5 de la tarda», amb «la clau al coll», o que viuen apressats entre una activitat extraescolar i la següent. En aquestes condicions, sembla que les relacions intergeneracionals es veuen afectades per dèficits creixents de temps, la qual cosa justifica la inquietud.

Davant d'aquestes imatges, en alguns països disposem d'una evidència sòlida basada en anàlisis d'enquestes rigoroses, que registren minuciosament usos del temps a les famílies, que suggereixen precisament el contrari (Sandberg i Hofferth, 2001; Gauthier *et al.*, 2004): molts pares i mares dediquen avui més temps als seus fills que no pas el que els van dedicar a ells els seus progenitors. A més, les seves pràctiques educatives estan informades per noves ètiques de la cura i models del que vol dir ser «una bona mare» o «un bon pare», que els cominen a estendre la responsabilitat parental més enllà dels espais i les activitats en què s'havia exercit tradicionalment. Tenir cura dels fills ja no vol dir «estar-s'hi» o «respondre diligentment» als requeriments d'atenció dels fills. El fet de compartir temps de qualitat amb els fills —embrancats en activitats interactives que requereixen una atenció intensiva— ha passat a adquirir un *valor* que en el passat no es reconeixia.

Aquest valor és, en primer lloc, emocional. Com hem vist al capítol anterior, les noves parelles «de tipus individualista» veuen en les relacions sentimentals la via per assolir el somni de la felicitat. Els aspectes emocionals de la vida familiar han adquirit un protagonisme inèdit. Es referma la idea que la tendresa i l'amor professats als fills poden contribuir a construir climes i a sustentar el tipus d'experiències idònies per assolir l'objectiu de l'autorealització. Aquesta convicció l'abracen fins i tot molts homes, que tradicionalment havien renunciat al contacte directe amb els fills. És possible que el seu desig de participar a l'hora de fer-se càrrec dels fills respongui en part a la necessitat d'allunyar-se d'un model més arcaic de paternitat, que pugui despertar el recel de les seves parelles i impedir-los preservar els climes de confiança i afecte que actualment sostenen una relació sentimental (molt més fràgils que en el passat). D'altra banda, potser és un desig genuí de viure la paternitat d'una altra manera, conseqüent amb noves concepcions de la masculinitat, que admeten la possibilitat que els homes expressin obertament els seus sentiments, mostrin les seves febleses i valorin d'una manera gratificant la proximitat, el contacte físic i les activitats amb què tenen cura dels fills (Alberdi i Escario, 2007).

En segon lloc, en el transcurs de les últimes dècades s'ha intensificat el temor davant dels riscos que amenacen la seguretat física dels infants. La urbanització, l'expansió de les ciutats i la seva creixent diversificació social, l'erosió dels lligams comunitaris, tot plegat fa aflorar preocupacions desconegudes en el passat, quan els nens poblaven carrers i places, sense que aquesta incursió no acompanyada en l'espai públic pogués inquietar els seus pares. Actualment, s'entén que tan sols en l'àmbit domèstic els infants estan fora de perill dels nous riscos que els aguaiten. Els pares d'avui acompanyen els seus fills a un nombre considerable d'activitats a les quals tradicionalment havien anat sols: a escola, a trobar-se amb els amics, a les activitats extraescolars. Si no ho fan, corren el risc de ser titllats d'irresponsables o negligents. Els habitatges familiars, proveïts cada vegada més de tota classe d'objectes i tecnologies d'entreteniment –joguines sempre més cares i tecnològicament sofisticades, televisors al dormitori, connexió a internet– es converteixen en veritables «gàbies d'or» on els nens passen moltes hores prop dels pares.

Un tercer element que ha influït en l'acostament dels pares als fills és el reconeixement del valor pedagògic de la implicació dels pares en la formació dels menors. La disminució de la fecunditat ha reduït el nombre de fills per llar i, per tant, ha augmentat la capacitat dels progenitors de concentrar-hi recursos (principalment, diners i temps) i invertir en la seva qualitat (Becker i Lewis, 1973). L'ansietat de molts pares davant l'incert horitzó vital futur dels seus fills en un món canviant i imprevisible –on cada vegada resulta més difícil assegurar als fills el mateix estatus social de la seva família– ha encoratjat molts progenitors a implicar-se intensament en la formació dels fills des que són ben menuts. Comportar-se com un «bon pare» o una «bona mare» representa matricular-los als millors centres d'educació infantil i col·legis, oferir-los oportunitats per expressar i desenvolupar els seus talents des de ben petits en activitats dirigides, però també dedicar-los un temps de qualitat en què puguin estimular les seves aptituds cognitives i recolzar els seus aprenentatges.

El motor d'aquests canvis ideològics són profundes transformacions sociodemogràfiques. En aquest capítol i el que segueix ens interessem en les noves maneres de viure la maternitat i la paternitat i, per tant, les relacions intergeneracionals. Hi analitzem també la participació d'altres persones i serveis especialitzats a l'hora de tenir cura dels infants. En aquest capítol ens centrem en les relacions d'atenció i cura als nens de 0 a 4 anys.

3.1. Quan arriben els fills: nova maternitat i nova paternitat

Malgrat que les poques dades disponibles a Espanya suggereixen que els homes han incrementat el temps que dediquen a tenir cura dels seus fills (Larrañaga *et al.*, 2004), continua havent-hi una clara evidència d'asimetria en el repartiment d'aquesta responsabilitat. A moltes llars amb nens petits, cuidar els fills és avui una activitat conjunta, però que en la majoria dels casos encara no es fa equitativament. A diferència del que succeïa en el passat, quan el compromís paternal en la cura dels fills era molt menor, l'exercici de la maternitat és avui per a la majoria de les dones una dedicació a temps parcial. Les dones han entrat massivament en el mercat de treball i contribueixen econòmicament al sosteniment de la família. En tan sols dues dècades la taxa d'ocupació de les dones entre 25 i 49 anys ha augmentat extraordinàriament, passant del 36% el 1990 al 63% el 2010 (segons dades de l'EPA). Les dades de participació laboral, però, revelen diferències significatives en el compromís laboral de les dones segons la seva situació familiar. Com podem observar a la taula 3.1, en tres de cada cinc parelles

TAULA 3.1

Jornada laboral de parelles amb edats compreses entre 25 i 49 anys segons l'edat del fill/a menor

En percentatges

SITUACIÓ LABORAL DE LA PARELLA	TOTES LES PARELLES	PARELLES SENSE FILLS	PARELLES AMB UN O MÉS FILLS/ES MENORS DE 6 ANYS	PARELLES AMB FILLS/ES MÉS GRANS DE 6 ANYS
L'home treballa a temps complet i				
la dona treballa a temps complet	44	63	38	42
la dona treballa a temps parcial	14	8,4	17	14
la dona no treballa	30	16	35	33
L'home treballa a temps parcial i				
la dona treballa a temps complet	0,7	1,0	0,7	0,6
la dona treballa a temps parcial	0,5	0,7	0,5	0,4
la dona no treballa	0,5	0,5	0,4	0,5
L'home no treballa i				
la dona treballa a temps complet	4,1	5,6	3,2	4,4
la dona treballa a temps parcial	1,5	1,1	1,5	1,5
la dona no treballa	4,3	3,7	4,3	4,5
Total	100			

Font: *Enquesta de Població Activa* (INE, 2008).

amb fills més petits de sis anys, les dones treballen. Es tracta d'una xifra força elevada si la comparem amb la que teníem amb prou feines dues dècades enrere, tot i que és significativament més baixa que la proporció de dones que treballen quan viuen en parella i no tenen fills (80%). Observem una altra diferència important en el percentatge de dones que treballen a temps parcial (19% entre les dones amb fills menors de sis anys i 10% quan no en tenen).

(a) Abandonament i renúncies

Per a moltes dones, l'arribada dels fills té implicacions importants en el seu itinerari vital i la seva trajectòria laboral: algunes abandonen la feina, de manera temporal o definitiva, renuncien a llocs de responsabilitat, redueixen la jornada laboral, etc. La renúncia –o *scaling back*, com sol referir-s'hi gràficament la literatura anglosaxona– es presenta sovint com una de les estratègies que adopten les parelles de doble ingrés per poder afrontar la cura dels fills. Més que una estratègia, però, la majoria de les famílies ho viuen com una necessitat. Segons dades de la nostra Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància, un 23% de les dones enfront d'un 4,8% dels homes amb fills menors de cinc anys reconeixen que des que va néixer el seu fill han hagut de deixar de treballar, estudiar o fer alguna activitat de formació a causa dels problemes per trobar algun centre o persona que se'n fes càrrec. El cost d'aquesta renúncia –influint per diversos factors, com ara la seva contribució al nivell d'ingressos de la llar, la potencialitat de desenvolupar una carrera professional d'èxit, etc.– influeix en la decisió. El nivell educatiu de les dones és el determinant principal d'aquest cost. Al gràfic 3.1 podem observar que la proporció de dones que han hagut d'abandonar alguna activitat des del naixement del seu fill es redueix substancialment entre les dones amb estudis universitaris.

Al costat de l'educació, és important de considerar les condicions de l'ocupació abans i després del naixement d'un fill. L'abandonament del mercat de treball és més probable si les condicions laborals són precàries. En aquestes situacions, moltes dones es veuen empeses a renunciar al seu lloc de treball a causa de les limitacions de temps per conciliar la feina amb les seves noves responsabilitats familiars, o bé per la discriminació imposada per l'empresa (Azmat *et al.*, 2003). Entre les dones que decideixen continuar treballant després del naixement dels seus fills, no són insòlites les experiències de mobilitat ocupacional descendent en termes de qualitat del lloc de treball,

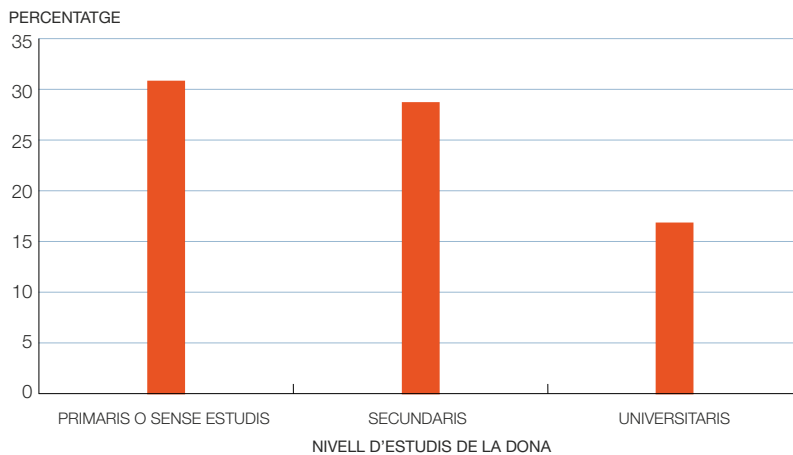

retribució o responsabilitat (Gutiérrez-Domènech, 2002). Les dones que no treballen (tant si estan aturades com inactives) solen mantenir aquesta condició. Encara que vulguin treballar, trobar una feina que s'ajusti a les seves necessitats de conciliació de la vida laboral i familiar es converteix en una tasca ben difícil.

GRÀFIC 3.1

Dones que han hagut d'abandonar alguna activitat des que va néixer el seu fill/a, segons el seu nivell d'estudis

Llars amb infants de 0 a 4 anys

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància, 2010.

La taula 3.2 representa la situació actual de les mares de nens de 0 a 4 anys respecte a la situació laboral que tenien en el moment en què va néixer el seu fill o filla. En aquell moment el 70% de les mares estaven treballant. D'aquestes, prop de quatre de cada cinc continuen fent-ho. Un percentatge bastant elevat (13%) es troba a l'atur, i el 8,7% ha passat a una situació d'inactivitat. El 18% de les mares estaven a l'atur en el moment que van tenir el fill. D'aquestes, actualment tres de cada quatre aproximadament continuen sense treballar (42% a l'atur i 30% inactives). Per a aquestes dones hi ha poques feines realment compatibles amb les seves necessitats familiars. Finalment, un 12% estaven inactives en el moment del naixement: la gran majoria continuen sense treba-

llar (80% inactives i 8% aturades). El mercat de treball és un territori inhòspit per a les mares que no en formen part en el moment de donar a llum.

TAULA 3.2

Situació laboral de les mares segons la seva situació en el moment del naixement del fill/a

En percentatges. Mares amb fills/es de 0 a 4 anys

SITUACIÓ LABORAL EN EL MOMENT DEL NAIXEMENT	SITUACIÓ LABORAL ACTUAL			TOTAL
	TREBALLA	ESTÀ ATURADA	ESTÀ INACTIVA	
Estava treballant	78	13	8,7	100
Estava aturada	28	42	30	
Estava inactiva	12	8,0	80	

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància, 2010.

La maternitat és un risc per conservar la feina. El percentatge de mares de fills de 0 a 4 anys que estaven treballant quan van tenir el fill però que estan desocupades en el moment de ser entrevistades (13%) supera amb escreix el percentatge de les seves parelles que no tenen feina però en tenien quan va néixer el seu fill (6,5%). Les mares més exposades al risc de perdre la feina són les que tenen credencials educatives més baixes. El 22% de les mares amb estudis primaris que treballaven quan van donar a llum estan actualment en situació d'atur (l'11% dels homes amb aquest nivell educatiu han fet aquest trànsit de l'ocupació a la desocupació després del naixement del seu fill). Entre les que tenen estudis secundaris són el 17% (pel 8,2% dels homes que tenen aquest nivell educatiu). Fins i tot les mares amb titulacions més elevades tenen un nivell d'exposició al risc d'atur significativament superior al de les seves parelles (7,4% i 0,9%, respectivament). Per tant, la vulnerabilitat de les mares reflecteix, d'una banda, el «valor de mercat» de les seves titulacions, però també, de l'altra, estratègies empresarials de desprendre's de mà d'obra femenina quan les treballadores opten per la maternitat. Probablement en les decisions d'aquests empresaris pesa el convenciment que les mares seran menys productives, ja que hauran d'assumir bona part de la càrrega que implica la criança en aquestes etapes. Aquestes dades són coherents amb la idea –expressada sovint per pensadores i investigadores feministes– que les desigualtats de gènere a la llar són, actualment, la principal barrera que persisteix en el camí de les dones

cap a la plena igualtat en el mercat de treball (vegeu, per exemple, England, 2006).

Un percentatge una mica més reduït de noves mares experimenten el trànsit de l'ocupació a la inactivitat. En alguns casos probablement ha estat precedit per un estadi intermedi de desocupació. En aquests casos, la inactivitat és molt sovint el resultat de la renúncia a buscar feina (més que no pas del desig de dedicar-se exclusivament a la criança del fill) en circumstàncies en què resulta difícil fer compatibles les responsabilitats laborals amb la dedicació a l'infant. Els costos d'oportunitat de treballar són especialment elevats per a les mares amb pitjors expectatives de remuneració. És per això que les mares amb crencials educatives més baixes són també les més proclius a fer el trànsit de l'ocupació a la inactivitat. El 15,5% de les mares amb estudis primaris que treballaven en el moment de donar a llum es troben actualment en situació d'inactivitat. En les mateixes circumstàncies es troba el 12,1% de les mares que tenen estudis secundaris. Entre les dones amb titulació universitària, en canvi, aquest trànsit és menys comú i afecta tan sols al 4,1%. És probable que per a moltes d'aquestes dones l'abandonament de la feina representi un desig genuí de dedicar-se a criar els fills.

En resum, l'evidència que les dones que abandonen el mercat de treball ho fan deliberadament amb la intenció de dedicar-se de ple a la criança és escassa. El perfil de dona que renuncia al seu lloc de treball impulsada per unes fortes conviccions maternals (als Estats Units això ha impulsat un veritable moviment de *Mothers opting out*) és, en tot cas, molt minoritari. La majoria de mares que es troben en aquesta situació s'han vist obligades (o si més no empeses) per les circumstàncies a fer aquest pas. Probablement no hi han renunciat definitivament. Moltes es reincorporaran al mercat de treball quan se'ls presenti l'oportunitat de trobar una feina ajustada a les seves necessitats o quan la conjuntura laboral millori.

(b) Els permisos de maternitat i paternitat

La reconfiguració de les polítiques de permisos parentals conforma noves maneres d'entendre la maternitat i la paternitat, i incorpora a aquestes experiències un nou ventall d'eleccions i dilemes, que requereixen solucions negociades i reflexives. Aquests permisos constitueixen un dels capítols principals de les anomenades polítiques tradicionals de conciliació, que permeten

que les dones puguin compatibilitzar la feina amb la maternitat i la cura dels fills quan aquests ho necessiten més. Però des de fa uns anys persegueixen alguna cosa més. La introducció de les baixes de paternitat (o la possibilitat que la mare transfereixi en part aquest dret al pare) representa una fórmula per incentivar els pares a implicar-se en la cura dels fills des de la primera infància.

Les polítiques de permisos als països desenvolupats han estat un poderós instrument per donar suport a les dones que volen continuar treballant després de donar a llum –fent possible que es reincorporin al seu lloc de treball en les mateixes condicions– i per protegir els nounats. Un gran nombre d'indicadors suggereixen que els bebès que no reben atenció directa dels seus progenitors durant els 12 primers mesos de vida són proclius a experimentar situacions adverses per al seu desenvolupament (Waldfogel *et al.*, 2002). La majoria de països europeus concedeixen permisos parentals que oscil·len entre els quatre i els sis mesos, si bé les taxes de reemplaçament d'ingressos són variables. L'aplicació inadequada d'aquestes iniciatives pot provocar efectes no desitjats. Una durada massa breu dels permisos maternals trunca massa prematurament els beneficis que pretenen procurar a mares i fills. Davant les restriccions, moltes dones s'estimen més abandonar completament el mercat de treball per cuidar millor els seus fills. Així passa, per exemple, als Països Baixos, on el permís parental és de quatre mesos i un 25% de les dones abandonen el mercat de treball (Gustafsson i Kenjoh, 2004). A Espanya, on el permís té una durada semblant, l'abandonament també és alt. Una durada massa llarga, però, erosiona el capital humà de les mares (els seus coneixements, competències i habilitats) i fa difícil que es reincorporin al mercat de treball (OCDE, 2007).

A Espanya el 91% de les dones que treballen i han donat a llum s'han acollit als permisos de maternitat. Les dades examinades en la nostra enquesta suggereixen que la implantació del dret està molt estesa, fins i tot entre els col·lectius més vulnerables. Així i tot, podem observar diferències, petites però significatives, en la proporció de dones que renuncien a aquesta baixa en funció de diversos atributs socioeconòmics. La variable que millor discrimina tant la possibilitat de gaudir d'aquest dret com la durada del permís són els ingressos de la llar. Encara que la gran majoria de dones treballadores que provenen dels sectors més desfavorits gaudeixen del permís al qual tenen dret,

un percentatge gens menyspreable de dones en el col·lectiu més desafavorit no ha pogut tenir aquesta possibilitat: 16,5% (vegeu la taula 3.3). Rere aquestes dades s'endevinen formes de participació precària en el mercat de treball. Possiblement moltes dones que van renunciar als seus drets ho van fer amb vista a no perdre llocs de treball eventuals o es van imposar un retorn accelerat a alguna forma d'autoocupació.

TAULA 3.3

Dones que es van acollir al permís de maternitat segons l'edat, nivell d'estudis i nivell d'ingressos de la llar

En percentatges. Llars amb infants de 0 a 4 anys

CARACTERÍSTIQUES DE LA MARE	PERCENTATGE
Edat	
18 a 35	92
36 a 40	92
Més de 40	86
Nivell d'estudis	
Primaris	86
Secundaris	90
Universitaris	93
Nivell d'ingressos de la llar per persona (en euros)	
Menys de 320	83
Entre 321 i 500	89
Entre 501 i 800	92
Més de 800	94
Total	91
Nombre de casos	(675)

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància, 2010.

Els permisos de paternitat tenen un rodatge prou més curt. Responen a una nova concepció de la criança dels fills, que mira de promoure una participació més efectiva i equilibrada dels homes en l'àmbit domèstic. Cada vegada hi ha més indicis que suggereixen que els permisos de paternitat fomenten la implicació dels pares en la cura dels fills i la distribució més equitativa de la feina en l'esfera domèstica, o si més no prevenen la tradicionalització de rols (l'accentuació de les asimetries de gènere) que sol tenir lloc després del naixement dels fills. Per exemple, Nepomnyaschy i Waldfogel (2007), a partir d'una

mostra de dades longitudinals de famílies nord-americanes, observen que la probabilitat que el pare participi activament al cap de nou mesos del naixement del petit en les diverses activitats de cura és considerablement més gran si havia agafat dues o més setmanes de baixa en el moment del naixement. Amb independència del caràcter més o menys robust dels efectes a més llarg termini, els permisos de paternitat han establert les bases que fan possible una nova manera d'exercir la paternitat després del naixement.

Les reformes que incentiven el pare a agafar la baixa pel naixement del fill són relativament recents a Espanya. Al nostre país les treballadores (que compleixen amb els requisits mínims de cotització establerts) disposen d'un permís de maternitat de 16 setmanes, que en part poden transferir al pare (fins a un màxim de 10), llevat de les sis primeres setmanes immediatament posteriors al part, que són obligatòriament de la dona. Fins fa tres anys, no hi havia un permís de paternitat similar al de maternitat. Els homes tenien dos dies de permís laboral pel naixement d'un fill, mentre que les dones amb contracte de treball tenien dret a un permís laboral de 16 setmanes, sempre que complissin certs requisits de cotització. Les dones podien (i continuen podent) renunciar a una part d'aquest permís (fins a 10 setmanes) i cedir-les al pare. Amb la nova Llei d'igualtat (març del 2007) s'introdueix un nou permís de paternitat, una baixa laboral de 15 dies que no depèn de la situació laboral de la mare i que és personal i intransferible per a l'home. Per tant, una part important dels pares que han contestat l'enquesta són els primers que han tingut l'oportunitat d'acollir-se a aquesta nova mesura.

Les dades analitzades a l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals posen de manifest que, per terme mitjà, els homes agafen dues setmanes i mitja de baixa i les dones 16 setmanes i mitja, que és bàsicament el temps estipulat legalment. L'aprovació de la llei produeix un augment substancial de les baixes de paternitat. D'acord amb la nostra enquesta, la proporció de pares que es van acollir a la llicència de paternitat es va multiplicar quasi per quatre (va passar del 15% al 58%). La taula 3.4 suggereix alguns elements de reflexió interessants per dilucidar si els homes que s'acullen a la baixa de paternitat responen a un perfil determinat i si aquest perfil ha canviat des de l'aplicació de la nova llei. Els pares s'acullen més sovint als nous permisos, en la immensa majoria dels casos juntament amb les seves dones, si aquestes treballen. L'inici de la convivència amb el fill és viscut com una oportuni-

tat de delectació a la qual molts homes no volen renunciar, sobretot quan es tracta del primogènit. Les dades indiquen que els pares més joves s'acullen a aquest permís en una mesura més gran. Aquesta tendència consolida pautes de comportament observades ja abans de l'aplicació de la llei. Aparentment, les noves generacions de pares estan incorporant comportaments innovadors. L'ampliació dels permisos de paternitat representa un suport social –segurament encara insuficient– a noves aspiracions masculines, que allunyen els pares d'un model que els privava de ser testimonis (i de gaudir) dels primers dies de convivència amb el nadó.

Resulta interessant comprovar que el nivell educatiu del pare és una variable que mostra un comportament diferent abans i després de l'aprovació de la llei. Abans que fos aprovada, la proporció de pares que s'acollia a la baixa era més alta si aquests tenien estudis universitaris. Després de l'aprovació de la llei, sembla que els pares participen uniformement d'aquest dret, amb independència del nivell d'estudis. En aquest sentit, la llei sembla que obre una porta que estava tancada per a un grup de progenitors masculins disposats a assumir noves formes d'exercir la paternitat.

Els resultats il·lustren així mateix que, malgrat el pas endavant, persisteixen les barreres econòmiques i laborals per a molts pares. Els pares que treballen com assalariats amb contracte fix s'acullen més als permisos que qualsevol altre grup ocupacional. Però els segueixen de prop els que tenen un contracte temporal, la qual cosa suggereix que la institucionalització del dret no xoca amb pràctiques empresarials que podrien estar interessades a restringir-lo (esgrimint de manera oberta o encoberta la possibilitat de no renovar un contracte temporal). Els autònoms i empresaris (amb empleats o sense) són els menys proclius a acollir-se a aquests permisos. Si ho fessin això els representaria costos molt superiors als que assumeixen els altres grups.

TAULA 3.4

Pares que s'han acollit a la baixa de paternitat abans i després de l'entrada en vigor de la Llei d'igualtat

En percentatges. Llars amb infants de 0 a 4 anys

	BAIXA DE PATERNITAT DESPRÉS DE LA LLEI D'IGUALTAT ^(a)	BAIXA DE PATERNITAT ABANS DE LA LLEI D'IGUALTAT
Característiques sociodemogràfiques del pare		
Edat a la paternitat		
19 a 34	61	17
35 a 40	57	15
Més de 40	54	8,0
Nivell d'estudis		
Primaris o sense estudis	55	12
Secundaris	61	12
Universitaris	56	21
Tipus de contracte		
Assalariat amb contracte indefinit	64	– ^(b)
Assalariat amb contracte temporal	58	–
Empresari o professional amb empleats	42	–
Autònom o professional sense empleats	40	–
Característiques sociodemogràfiques de la mare		
Edat a la maternitat		
17 a 31	65	14
32 a 37	57	15
Més de 37	52	12
Nivell d'estudis		
Primaris o sense estudis	53	9,6
Secundaris	59	15
Universitaris	58	17
Situació laboral en el moment del naixement		
Treballava	62	–
No treballava	42	–
Característiques de la llar		
El menor té germans	53	11
El menor és el primer fill	64	21
Total	58	15
Nombre de casos	(307)	(67)

Notes: a) La Llei orgànica 3/2007 de 22 de març, per a la igualtat efectiva de dones i homes, va establir el permís de paternitat de dues setmanes.

b) Menys de 20 casos per casella.

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància, 2010.

3.2. Horaris familiars a les llars amb nens petits

Cuidar requereix temps. El temps que pares i mares estan en condicions d'invertir per tenir cura dels fills depèn de constreyniments objectius com són ara els seus horaris laborals o la disponibilitat de serveis d'atenció a la primera infància. Però tant o més influents en la seva dedicació a fer-se'n càrrec són les conviccions i preferències personals dels progenitors, les seves actituds respecte a la distribució de rols de gènere, les seves conviccions respecte al que representa una «bona infància» i el paper d'altres agents socials (formals i informals) a l'hora de procurar-la. Distribuir temps de cura i atenció als menors és una tasca complicada que cada família duu a terme tan bé com pot i sap, principalment (tot i que no exclusivament) en l'esfera domèstica. El treball reproductiu es desenvolupa en un marc privat, la qual cosa li atorga una *invisibilitat* que no tenen altres fenòmens sociològics que s'esdevenen en l'àmbit públic. Això ha comportat tradicionalment dificultats a l'hora d'estudiar-lo.

D'altra banda, la dimensió temporal que ordena els esdeveniments com una successió de fets, cadascun dels quals ocupa un volum quantificable de temps, no permet accedir a certes qualitats socials del fenomen de la cura. Alguns autors assenyalen que tenir cura d'algú altre no és tan sols una activitat que transcorre en un interval de temps delimitat, sinó que és sobretot un estat mental (Folbre i Bittman, 2004): significa responsabilitats, organització, disponibilitat contínua i temps per estar «atents a aquest algú». Els instruments de recollida d'informació sobre l'ús del temps en determinades activitats tampoc reflecteixen tots els conflictes d'organització que es deriven de les necessitats de la cura. Tenen dificultat per registrar de manera adequada *simultaneïtats* o tasques que es fan de manera combinada, en les quals la cura de vegades es recull com a activitat secundària o no es registra amb precisió perquè es considera una activitat natural i poc valorada.

L'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància no és una enquesta específica sobre usos del temps, encara que es pregunta als progenitors quantes hores van passar ells i les seves parelles amb els seus fills el dia

abans.⁽¹⁾ Som conscients que en registrar només el nombre d'hores que passen junts es perden molts matisos que conformen el temps que comparteixen pares i mares amb els seus fills. No capturem informació sobre la intensitat del contacte, ni l'atenció específica que els nens reben de cada progenitor. No podem registrar la gamma de gestos que acompanyen una activitat compartida, ni l'expressió d'afectes i emocions a les quals dona peu. Però les respostes ens ofereixen una imatge de la bastimentada temporal que sosté el vincle entre pares i fills. És una imatge incompleta per força, però que permet rastrejar pautes bàsiques de la gestió de la cura i de les desigualtats que trobem en la seva administració. També ens dóna l'oportunitat d'analitzar percepcions subjectives d'aquest temps a la llum de la dedicació objectiva.

El nostre primer objectiu és examinar la *quantitat de temps* –en hores– que pares i mares passen al costat dels fills –tot diferenciant els dies feiners dels caps de setmana– i la valoració que en fan. En l'anàlisi tindrem en compte quatre factors, esmentats habitualment en la literatura especialitzada, que poden condicionar el temps compartit: les característiques del menor (edat i sexe), les característiques individuals dels progenitors (sexe, nivell d'estudis), els perfils laborals de la parella i la contribució dels cuidadors externs (avis, parents, cangurs).

El temps que pares i mares passen amb els fills depèn en bona mesura de l'edat dels fills. Els més petits necessiten més atenció, ja que sols no poden fer quasi res. La majoria passen moltes hores sota la supervisió directa dels pares, que durant aquests anys es dediquen molt intensament a tenir cura dels fills. El gràfic 3.2 representa el temps mitjà que pares i mares passen amb els fills els dies feiners i els caps de setmana, segons l'edat dels menors. El primer que hi observem és que les pautes de temps compartit amb el menor són molt diferents els dies feiners i els caps de setmana. Entre setmana, el temps que pares i mares dediquen al menor disminueix després dels primers anys, coincidint amb l'entrada de la majoria dels nens en el sistema escolar, als tres o quatre

(1) Les Enquestes d'ús del temps –que quantifiquen el volum físic de temps que els membres de la llar dediquen a diferents activitats mitjançant diaris on els individus registren el que fan al llarg del dia– són, sens dubte, el millor instrument de què disposen les ciències socials per analitzar el treball reproductiu. Malgrat la sofisticació metodològica d'aquestes enquestes, però, la seva utilitat és limitada. Es tracta d'un instrument extremadament car. A causa del seu preu, els investigadors no disposen d'aquestes enquestes amb prou periodicitat per rastrejar els canvis que tenen lloc en l'organització quotidiana d'activitats i la distribució de temps a les llars. L'última (i única) enquesta sobre l'ús del temps de què disposem a Espanya es va fer el 2002-2003, per la qual cosa és un instrument inadequat per analitzar processos socials que estan canviant de manera contínua i accelerada.

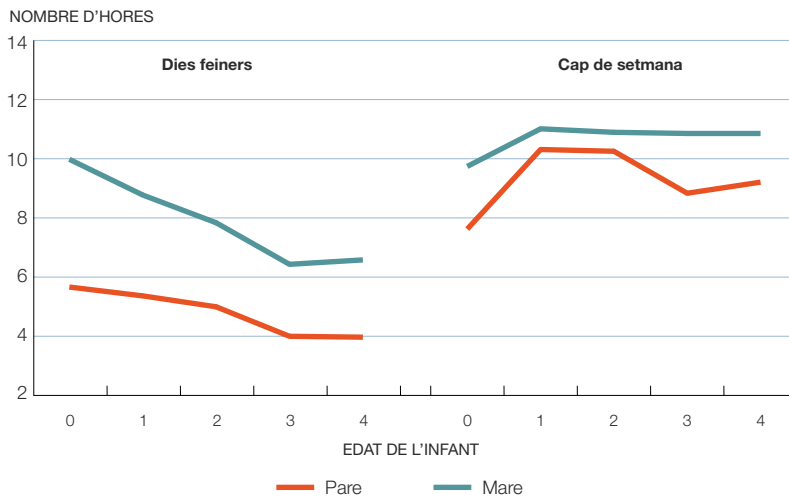
anys. En canvi, durant els caps de setmana, la dedicació és alta, independentment de l'edat del menor.

Tant els dies feiners com els caps de setmana, els nens passen més temps amb les mares que no pas amb els pares. Per terme mitjà, les mares passen 8,4 hores amb els seus fills, mentre que els pares els dediquen 5,7 hores. Durant els dies feiners, el temps intergeneracional és principalment femení. El cap de setmana és un temps familiar. Així, la diferència mitjana d'hores que pares i mares passen amb els fills entre setmana és de quasi tres hores, mentre que els caps de setmana és d'1,4 hores. L'asimetria de sexe encara és més gran durant els dos o tres primers anys de vida, quan fer-se càrrec dels nens es continua considerant un afer que concerneix fonamentalment les mares.

GRÀFIC 3.2

Temps que passen per terme mitjà pares i mares amb els seus fills/es segons l'edat de l'infant. Dies feiners i caps de setmana

Temps en hores. Llars amb infants de 0 a 4 anys

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància, 2010.

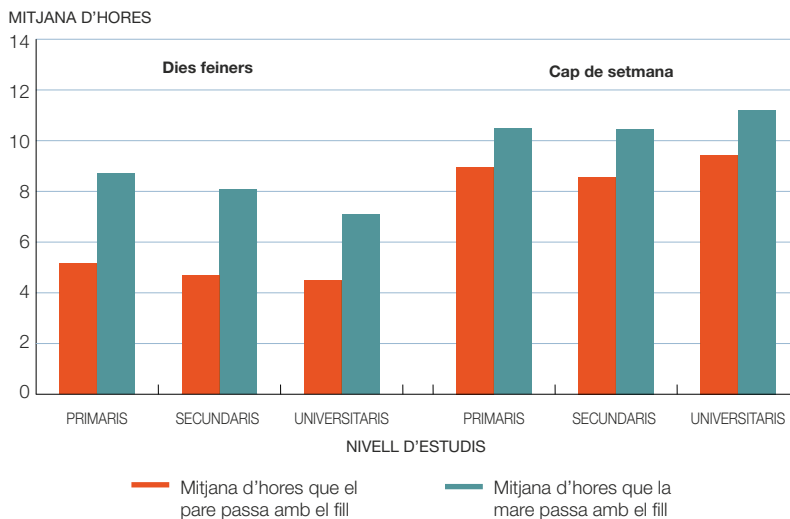
A més del gènere, hi ha una sèrie de característiques sociodemogràfiques dels pares i mares que condicionen el temps que passen amb els fills. Per exemple,

com més alt és el nivell educatiu del progenitor –i especialment el de la mare–, més reduït és el temps que els uns i els altres passen amb els fills (vegeu el gràfic 3.3). El cost d’oportunitat d’estar amb els fills entre els progenitors amb nivells educatius alts és més gran. En canvi, els caps de setmana pràcticament no es registren diferències segons el nivell educatiu dels progenitors.

GRÀFIC 3.3

Temps que passen per terme mitjà els pares i les mares amb els seus fills/es segons el nivell d’estudis. Dies feiners i caps de setmana

Temps en hores. Llars amb infants de 0 a 4 anys

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància, 2010.

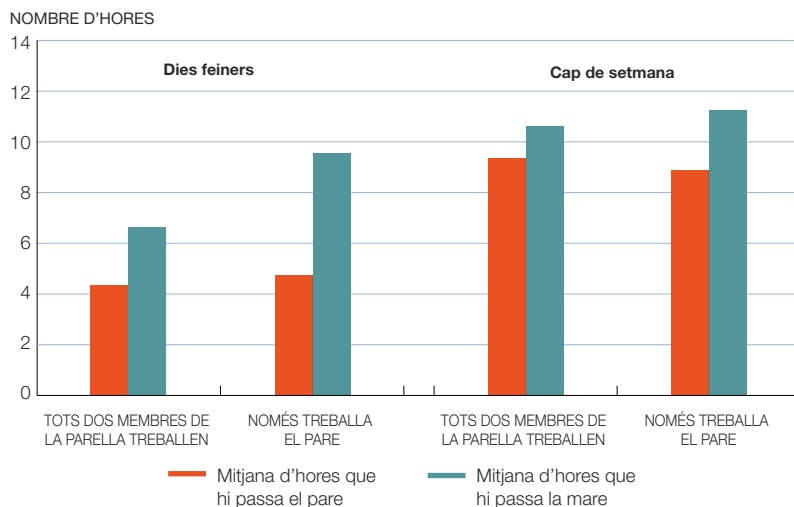
Els perfils laborals dels membres de la parella són, sens dubte, l’aspecte que incideix de manera més significativa en la disponibilitat i l’organització dels temps de la vida familiar. Així, els dies feiners, com podíem esperar, tant els pares com les mares que treballen passen menys hores amb els fills que aquells que no treballen. Els caps de setmana, però, sembla que vulguin compensar aquesta absència, ja que inverteixen en els fills tant o més temps que els progenitors que no treballen.

La incorporació de la dona al treball remunerat no corregeix les asimetries de gènere en la dedicació a la cura que observem quan només treballa el pare. A les famílies en què tots dos progenitors treballen, la mare es continua ocupant dels fills en una mesura més gran que no pas el pare, especialment els dies feiners: entre setmana dedica una mitjana de 2,3 hores més que el pare a estar amb el fill (vegeu el gràfic 3.4). Aquesta diferència és de 4,7 hores quan la mare no treballa. Les mares que treballen passen per terme mitjà quasi quatre hores menys cuidant el menor que les que no treballen; durant aquestes hores algú de fora de la llar sol fer-se'n càrrec. La dedicació als fills dels pares que treballen a les llars on la mare també treballa no compensa les hores en què aquesta darrera no està disponible. De fet, no hi ha diferències en el volum de temps que els homes dediquen als fills entre famílies en les quals la mare treballa i famílies en què no ho fa.

GRÀFIC 3.4

Temps que passen per terme mitjà els pares i les mares amb els seus fills/es segons la situació laboral de la parella. Dies feiners i caps de setmana

Temps en hores. Llars amb infants de 0 a 4 anys

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageracionals en la infància, 2010.

Durant els caps de setmana, augmenta considerablement el temps que pares i mares passen amb els fills, tot i que, independentment de la situació laboral dels membres de la parella, continua sent la mare la que dedica, per terme mitjà, una mica més de temps a estar amb l'infant.

La nostra anàlisi no detecta que l'ajuda de cuidadors externs (àvies, altres familiars, cangurs) tingui una influència excessivament significativa en el temps que pares i mares passen amb els fills. Per terme mitjà, les mares els dediquen 7,4 hores els dies feiners quan poden disposar d'aquesta ajuda externa, i 8,2 en cas contrari (la qual cosa vol dir, aproximadament, quatre hores menys al cap dels cinc dies feiners). Els pares els dediquen 4,6 hores diàries si la llar recorre a cuidadors externs, i 4,8 si no n'hi ha.

La percepció del dèficit de temps compartit

La immensa majoria de pares i mares valoren positivament l'oportunitat de passar temps amb els fills, i consideren que és necessari perquè puguin créixer i desenvolupar-se adequadament. Alguns autors han assenyalat que els estàndards culturals que estableixen el temps «necessari» que els pares han de passar amb els fills avui són més exigents que en el passat, però això, en un context de dificultats creixents per conciliar la vida laboral i la familiar, pot ocasionar frustració i angoixa (Bianchi, 2000; Daly, 2001). Nombrosos estudis analitzen el temps que pares i mares passen amb els fills i com l'organitzen, però tenim menys informació sobre com perceben el temps que passen plegats i quins factors influeixen sobre aquestes percepcions.

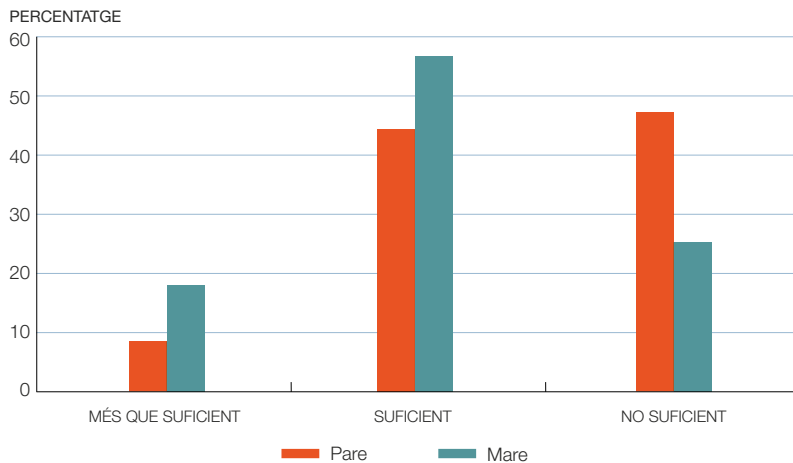
Segons dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància, aproximadament una tercera part dels progenitors reconeixen que, en general, el temps que passen amb els fills no és suficient (gràfic 3.5). Hi ha diferències molt acusades entre el que en pensen els pares i les mares: quasi el doble de pares que de mares consideren que el temps que passen amb els fills és insuficient. De fet, hi ha una gran concordança entre les xifres que s'obtenen quan examinem les autopercepcions i les percepcions que expressen els entrevistats sobre el temps que les seves parelles passen amb els fills: el 23% dels homes entrevistats consideren que les seves parelles no passen prou temps amb els seus fills, i el 45% de les dones pensen el mateix respecte a les seves. Per tant, hi ha una percepció compartida i força estesa entre els

mateixos homes i les seves parelles segons la qual la figura paterna no és prou present en la vida dels fills. Les dades sobre la quantitat de temps que homes i dones comparteixen amb els seus fills confirma aquestes opinions.

GRÀFIC 3.5

Valoració que pares i mares fan sobre el temps que passen amb el seu fill/a

Llars amb infants de 0 a 4 anys

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància, 2010.

No sabem quant de temps han de passar els pares i mares amb els fills perquè el considerin (ells o les seves parelles) «suficient», però sabem el temps que solen passar plegats. Així, els pares que responen que, en general, no passen prou temps amb els seus fills, el dia anterior hi van passar una mitjana de 4,2 hores (si era feiner). En el cas de les mares, hi van estar 6,7 hores per terme mitjà. Aquestes discrepàncies suggereixen que hi ha una asimetria important en els estàndards de temps de dedicació que homes i dones s'exigeixen. Les mares que consideren que, en general, passen temps suficient o més que suficient amb els fills el dia abans van estar-hi, de mitjana, 8,4 hores, és a dir una jornada laboral completa; en canvi, els pares que el consideren suficient hi van estar amb prou feines 5,7 hores.

El temps objectiu (hores) que mares i pares passen amb els fills no és, per tant, l'únic determinant de les seves percepcions sobre la idoneïtat de la seva dedicació. La probabilitat que les mares pensin que no passen prou temps amb els fills obeeix a estimacions personals de conveniència (que no es distribueixen socialment de manera uniforme) i a expectatives culturals (la capacitat d'influència de les quals també és desigual). La participació laboral de les dones, sobretot si és a temps complet, té un efecte poderós sobre les seves percepcions. Les dones que treballen tendeixen a tenir inquietuds sobre el temps de dedicació als seus fills, encara que objectivament hi passin el mateix temps.⁽²⁾ Les percepcions de passar menys temps del necessari amb el fill són també més comunes, en igualtat d'altres condicions, quan el nivell educatiu de la dona és més baix. És probable que les dones amb menys recursos educatius tinguin més dubtes sobre la conveniència de treballar, ja que el cost d'oportunitat de fer-ho és més alt. Potser a les seves famílies estiguin més esteses visions tradicionals del rol de la dona, que mantinguin estàndards de dedicació esperada als fills a nivells més elevat i censurin més severament els comportaments que s'allunyen d'aquestes expectatives.

Però el factor que influeix més decisivament en la percepció que les donen tenen del temps que passen amb els seus fills són les seves pròpies percepcions sobre el temps que les seves parelles dediquen als menuts. Les mares que consideren que les seves parelles no passen prou temps amb els fills són molt més proclius a creure que elles també ho fan, en igualtat d'altres condicions. Altrament dit, les percepcions que tenen sobre la seva dedicació depenen en bona mesura de l'actuació de la seva parella (o, si més no, de com la perceben). Són més negatives, a igualtat d'hores compartides amb el fill, si entenen que la seva parella no hi està prou implicada i que, per tant, el nen pot experimentar dèficits d'atenció. La corresponsabilització de la parella atenua també de manera molt important els sentiments de culpabilitat que provoca la participació de les mares en el mercat de treball.⁽³⁾ Treballar no genera grans angoixes a les mares quan hi ha corresponsabilització (gràfic 3.6). Si les dones que treballen a temps complet tenen una parella suficientment implicada en la vida dels

(2) Les probabilitats han estat calculades amb un model de regressió logística que aïlla els efectes estadístics de les variables explicatives, controlant la influència de factors sociodemogràfics i el volum d'hores que dediquen als fills. Les variables explicatives utilitzades estan indicades a la nota del gràfic 3.6.

(3) En llenguatge estadístic, hi ha una interacció estadística entre l'efecte atribuïble a la jornada laboral de la mare i a la percepció que la mare té sobre la implicació del pare.

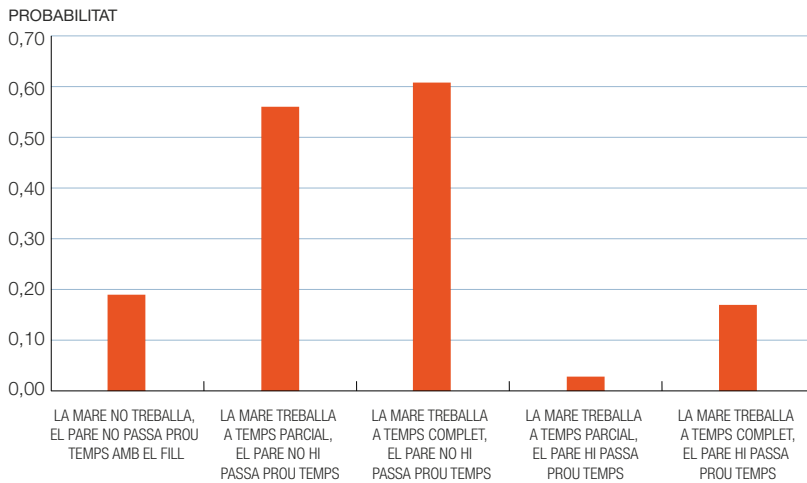

seus fills, la probabilitat que considerin que la seva dedicació és insuficient és semblant a la de les mares en escenaris tradicionals (mares que no treballen i tenen parelles que no s'impliquen suficientment en la vida dels fills).

GRÀFIC 3.6

Probabilitat que la mare consideri que el temps que passa amb el seu fill/a és insuficient en diferents escenaris de coresponsabilització

Infants de 0 a 4 anys

Nota: les probabilitats es calculen a partir d'un model de regressió logística en què la variable dependent té dos valors: 1) considera que no passa prou temps amb els fills, i 0) considera que passa temps suficient o més amb els fills. En el model s'han introduït les variables independents següents: edat del nen, nivell educatiu de la mare, hores que la mare passa amb el menor, és fill únic, assistència del menor a un centre infantil, percepció del temps que el pare passa amb el fill, situació laboral de la mare.

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància, 2010.

A més dels aspectes esmentats, cal comentar dos factors explicatius addicionals que, d'acord amb les anàlisis estadístiques fetes, influeixen en les actituds de les mares. D'una banda, les mares més «inexpertes» (amb un sol fill) tendeixen a mostrar una inquietud més gran en relació amb el temps que li dediquen (en igualtat de condicions). D'altra banda, les mares que porten els fills a llars d'infants o centres d'educació infantil no mostren percepcions més negatives sobre la seva dedicació temporal als fills, fins i tot si aquests són molt petits (menors de dos anys). Com havíem vist al capítol anterior, un nombre

creixent d'espanyols no censuren el fet que un nen petit pugui començar «una bona infància» passant força hores allunyat de la mare, a càrrec de professionals de la cura infantil. El fet que les mares que porten els seus fills a aquests centres no expressin més insatisfacció amb el temps que els dediquen és una prova més de la legitimitat creixent que atorguen a aquesta estratègia.

3.3. La qualitat dels temps d'atenció

La qualitat de vida en la infància depèn en gran manera de la qualitat de la interacció de pares i mares amb els fills. La investigació especialitzada coincideix a assenyalar que el volum de temps –mesurat en hores– pot resultar, en termes generals, beneficiós per al benestar del menor, però no és un indicador gaire adequat per mesurar la contribució dels pares al desenvolupament d'habilitats i aprenentatges en l'infant. La qualitat de les interaccions entre pares i fills és més determinant que la quantitat. L'evidència acumulada és abundant. Per exemple, els nens exposats regularment a estímuls de llenguatge per les seves mares presenten ja els primers anys de vida diferències considerables en competències lingüístiques respecte als que reben estímuls més pobres (Huttenlocher *et al.*, 1991; Hart i Risley, 1999). La recerca demostra que l'estimulació que persegueix respostes contingents per part dels menors, el reforç de comportaments apropiats amb expressions d'aprovació i afecte, l'esforç per comunicar-se amb el menor des dels primers mesos –invitant-lo a pronunciar paraules, mitjançant cançons o lectures en veu alta–, les activitats encaminades a desenvolupar habilitats i competències, tot plegat contribueix a un adequat desenvolupament cognitiu i socioemocional en aquesta etapa (Ramey i Ramey, 2000; Zuckerman i Kahn, 2000). Alguns estudis suggereixen que la implicació activa del pare és especialment important. En aquesta línia, un treball recent de Bronte-Tinkew *et al.* (2008), centrat en l'anàlisi d'expressions de balboteig i capacitats d'exploració, fa palès que els nens els pares dels quals estan més implicats a tenir-ne cura i supervisar-los presenten una probabilitat més baixa de patir retards cognitius. Al costat d'aquests treballs centrats en el desenvolupament infantil, cada vegada és més important l'evidència que relaciona les activitats educatives dels pares amb els fills durant els primers anys de vida amb els rendiments escolars en etapes més avançades (Neidell, 2000; Sylva *et al.*, 2010).

En aquest apartat analitzem les diferències que hi ha en el tipus d'activitats que pares i mares fan amb els seus fills i la intensitat d'aquestes activitats segons els perfils socioeconòmics dels progenitors. Donada la rellevància d'aquestes activitats en el desenvolupament present i futur dels menors, es tracta d'una informació clau per entendre els mecanismes de reproducció de les desigualtats socials.

La cura és una activitat polièdrica. Activa diverses facultats i emocions i pot perseguir objectius diferents, de manera aïllada o bé simultània. Les activitats de cura tenen un propòsit principal, que és oferir suport a una persona dependent, però molt sovint, en el curs del procés, s'assoleixen altres objectius no menys importants (deliberadament o bé com a subproducte de l'acció principal): crear climes d'afecte o emoció, formar la persona cuidada i formar-se un mateix, construir vincles de confiança, etc. Hi ha una gran varietat de tipologies per distingir i catalogar les activitats de cura que els pares dispensen als fills. Alguns autors diferencien aquestes activitats segons la intencionalitat de la interacció (educativa, recreativa, d'atenció física bàsica, etc.), la prioritat concedida a la interacció (primària o secundària), o si distingeixen entre cura activa (que implica una interacció directa amb els infants) o passiva (supervisió, control).

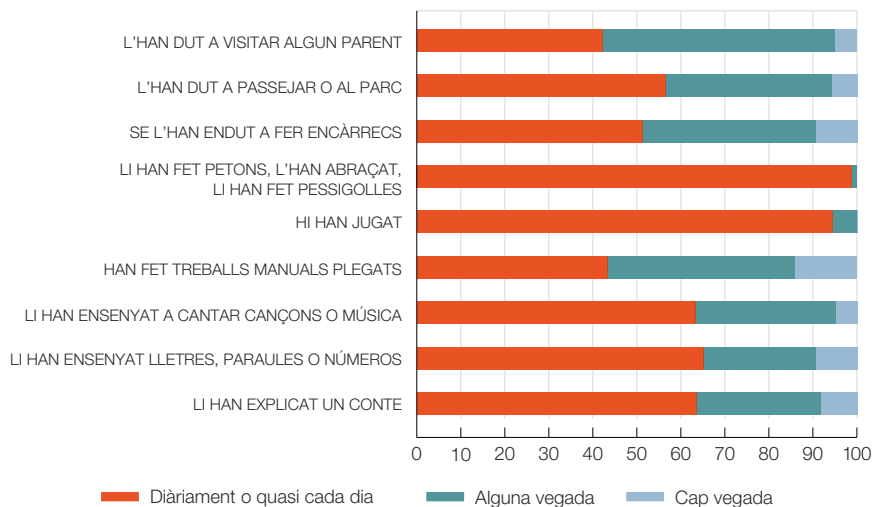
En un qüestionari que, com el nostre, aborda diferents temes, la capacitat per analitzar exhaustivament el ventall de possibles activitats que els progenitors poden compartir amb els menors i la freqüència amb què les fan són limitades. La nostra intenció ha estat circumscriure l'anàlisi als espais de sociabilitat intergeneracional més comuns a aquestes edats i, dins d'ells, als indicadors més representatius. Així, algunes de les preguntes del qüestionari registren activitats que requereixen una interacció directa, explícita i individualitzada amb el menor, que comporten l'*estimulació intel·lectual* de les seves capacitats –com ara llegir un conte, ensenyar-li lletres o números, cantar-li o ensenyar-li cançons, fer treballs manuals–; d'altres capturen expressions d'*estimació* i *afecte* que els pares professen al fill, com poden ser abraçades o petons quan hi juguen. També hem inclòs activitats compartides que no requereixen necessàriament una interacció directa i explícita entre pares i fills, com ara visitar parents, passejar o anar al parc, i sortir amb el nen a fer encàrrecs.

Del conjunt d'activitats compartides sobre les quals hem obtingut informació, n'hi ha dues – *jugar amb l'infant i fer-li petons o abraçades*– que són diàries o quasi diàries entre la pràctica totalitat dels pares i mares enquestats. L'anàlisi de diferències en la freqüència d'interacció no dona cap resultat significatiu (vegeu el gràfic 3.7). Les activitats d'estimulació intel·lectual (amb l'excepció dels treballs manuals) les fan cada dia o quasi cada dia dos de cada tres progenitors. Una mica més de la meitat dels pares i mares declaren que porten l'infant a passejar o al parc cada dia o quasi cada dia, i el mateix percentatge afirma que se l'enduen a fer encàrrecs. Finalment, quatre de cada deu els porten diàriament o quasi diàriament a visitar parents, i una proporció semblant fan treballs manuals amb els menors amb la mateixa freqüència.

GRÀFIC 3.7

Freqüència amb què els pares han fet diferents activitats amb l'infant l'última setmana

En percentatges. Llars amb infants d'1 a 4 anys

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància, 2010.

Donada la rellevància d'aquestes activitats compartides per al desenvolupament del menor, és important rastrear-ne la prevalença diferenciada en diver-

sos contextos familiars. La nostra anàlisi se centra en la influència de dos factors explicatius: el nivell educatiu dels progenitors i la seva situació laboral. Com hem vist en la secció anterior, són aspectes amb un impacte significatiu en el nombre d'hores que els pares, i sobretot les mares, passen amb els seus fills. Els progenitors amb més recursos educatius i que treballen passen, al cap del dia (llevat dels caps de setmana), menys hores amb els fills que no pas els que no treballen; això fa que ens preguntem per les implicacions d'aquestes pautes per al benestar i el desenvolupament del menor. Però els resultats de la nostra anàlisi suggereixen que aquest temps compartit tendeix a ser de més qualitat.

Com podem observar a la taula 3.5, el nivell educatiu dels progenitors és un factor explicatiu de la seva implicació en activitats d'*estimulació intel·lectual*. Així, per exemple, en dos de cada tres llars on les mares tenen estudis universitaris, algun dels progenitors llegeix o explica un conte diàriament als seus fills. Això no passa en la meitat de les llars on la mare només té estudis primaris. Si examinem altres activitats, les diferències són menors, però sempre en la direcció prevista.

Les famílies amb recursos educatius més baixos són més proclius a construir espais de sociabilitat en què la interacció entre el progenitor i el fill és menys intensiva. Es tracta d'una cura *presencialista*, en la qual l'atenció als nens es compagina amb altres activitats. Per exemple, en aquestes famílies és més habitual anar amb l'infant a visitar familiars o endur-se'l quan els pares van a fer algun encàrrec. La interacció amb el fill, en aquests casos, no és el propòsit principal o exclusiu de l'activitat (Craig, 2006).

Un debat especialment controvertit es basa en els possibles efectes del treball femení en el desenvolupament del menor. Sovint hom argumenta que les dones que tenen una feina remunerada redueixen el nombre d'hores de contacte amb el fill. A la llum de les dades examinades, no hi ha dubte que als que sostenen això des de diferents tribunes no els manca raó. Ara bé, sembla dubtós que la feina remunerada de les mares faci minvar qualitat al vincle que mantenen amb els fills. La taula 3.6 posa de manifest que a les llars on les mares treballen es mantenen els mateixos estàndards d'estímul que a les llars on les mares es dediquen exclusivament a les responsabilitats domèstiques. Quan la mare treballa, potser en resulten afectats –tot i que molt lleument– altres temps, com ara la visita a familiars o les estones compartides que es compaginen quan van a fer encàrrecs.

TAULA 3.5

Freqüència amb què alguna persona que viu a la llar realitza activitats d'estimulació cognitiva amb l'infant, segons el nivell d'estudis de la mare

En percentatges. Llars amb infants d'1 a 4 anys

NIVELL D'ESTUDIS DE LA MARE	DIÀRIAMENT O QUASI CADA DIA	ALGUNA VEGADA	MAI
Li ha llegit o explicat un conte			
Primaris	49	42	9,6
Secundaris	62	29	8,7
Universitaris	72	20	7,5
Li ha ensenyat lletres, paraules o números			
Primaris	59	31	10
Secundaris	67	24	9,3
Universitaris	66	24	9,2
Li ha ensenyat a cantar, cançons o música			
Primaris	58	34	7,9
Secundaris	65	32	3,3
Universitaris	64	31	5,2
Han fet treballs manuals			
Primaris	39	44	16
Secundaris	43	41	16
Universitaris	46	42	12

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància, 2010.

A les llars on els fills reben atenció intensiva, aquesta es tendeix a concebre com una activitat compartida, que compromet tots dos progenitors. Gairebé en la meitat de les llars, els homes participen de manera corresponsable en aquestes activitats, tant perquè ho fan equitativament amb la seva parella com perquè són ells qui prenen la iniciativa. El protagonisme masculí és especialment important a les llars en què els homes tenen estudis universitaris (vegeu la taula 3.7). En aquestes llars, per exemple, el 43% dels pares es distribueixen equitativament amb la mare la tasca de llegir contes als fills, i un 16% dels pares ho fan amb caràcter preferent. A les llars on el progenitor té estudis primaris, el grau de corresponsabilitat és menor. El 29% de pares participa equitativament en aquesta tasca, i només un 8,9% l'assumeix com a principalment pròpia. El repartiment més igualitari d'aquestes activitats probablement

contribueix a incrementar la dedicació conjunta, i per tant resulta més beneficiós per a l'infant, ja que el grau de compromís paternal és el que s'aproxima als estàndards que manté la mare, més que no pas a l'inrevés.

TAULA 3.6

Freqüència amb què alguna persona que viu a la llar realitza activitats d'estimulació cognitiva i sortides de la llar amb l'infant, segons la situació laboral de la mare

En percentatges. Llars amb infants d'1 a 4 anys

SITUACIÓ LABORAL DE LA MARE	DIÀRIAMENT O QUASI CADA DIA	ALGUNA VEGADA	MAI
Activitats d'estimulació cognitiva			
Li ha llegit o explicat un conte			
Treballa	66	27	7,7
No treballa	60	31	9,4
Li ha ensenyat lletres, paraules o números			
Treballa	64	26	9,6
No treballa	66	25	9,1
Li ha ensenyat a cantar, cançons o música			
Treballa	64	31	5,1
No treballa	62	33	4,8
Han fet treballs manuals			
Treballa	43	44	13
No treballa	44	40	15
Sortides de la llar			
L'han dut al parc			
Treballa	57	37	6,0
No treballa	56	39	5,5
L'han dut a visitar algun parent			
Treballa	41	54	5,6
No treballa	45	51	4,5
Se l'han endut a fer encàrrecs			
Treballa	49	42	9,6
No treballa	55	36	9,1

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància, 2010.

TAULA 3.7

Homes que assumeixen principalment les activitats d'estimulació cognitiva o les fan equitativament amb les seves parelles, segons el seu nivell d'estudis

En percentatges. Llars amb infants d'1 a 4 anys

REPARTIMENT D'ACTIVITATS COGNITIVES	NIVELL D'ESTUDIS DEL PARE		
	PRIMARIS	SECUNDARIS	UNIVERSITARIS
Li ha llegit o explicat un conte			
Ho fa ell	8,9	13,8	16,1
Ho fan equitativament	29,4	36,9	42,9
Total	38,3	50,7	59
Li ha ensenyat lletres, paraules o números			
Ho fa ell	4,1	5,6	6,8
Ho fan equitativament	38,5	48,5	53,8
Total	38,5	48,6	53,9
Li ha ensenyat a cantar, cançons o música			
Ho fa ell	5,4	5,0	6,3
Ho fan equitativament	33,3	40,9	37,9
Total	33,4	41	38
Ha fet treballs manuals amb l'infant			
Ho fa ell	6,0	7,8	7,8
Ho fan equitativament	30,8	40,1	39
Total	30,9	40,2	39,1

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància, 2010.

Els resultats examinats suggereixen que les famílies amb vinculacions més intenses amb el mercat de treball aconsegueixen suplir els possibles dèficits de temps físic compartit amb els fills amb un augment d'activitats de qualitat amb ells. La situació més vulnerable és la dels infants que viuen en llars en què aquest efecte de compensació no es produeix. Això pot passar si la dedicació dels progenitors a la feina remunerada és alta i els manquen habilitats per efectuar aquesta estimulació compensatòria. La majoria d'experts en educació infantil consideren que en aquestes situacions és especialment recomanable escolaritzar els fills des de ben menuts, ja que això pot contribuir a reduir desavantatges cognitius abans que comencin l'escolarització obligatòria (Sylva *et al.*, 2010). Per això cal possibilitar l'accés a les famílies que més ho neces-

siten i oferir serveis de prou qualitat per garantir una exposició adequada dels infants a les experiències d'estímul que no troben a casa.

3.4. L'ajuda externa

A Espanya, on les famílies han assumit tradicionalment responsabilitats considerables en la provisió de benestar, la cura dels nens petits no ha estat una excepció. Com recorda Constanza Tobío (2001), moltes famílies en què tots dos progenitors treballen han pogut comptar amb «mares substituïdes» –normalment un parent que viu a la vora– per desenvolupar amb èxit les seves estratègies de conciliació entre la vida familiar i laboral. La transferència de responsabilitats de cura a aquests familiars –especialment les àvies– sovint ha estat vista com el recurs principal de què disposen les mares treballadores per cuidar els seus fills (vegeu, per exemple, Moreno, 2002, o Tobío *et al.*, 2010).

L'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància corrobora el que s'ha proclamat tantes vegades: la provisió de cura per part de parents disponibles té un paper important en les estratègies de conciliació de moltes famílies. No obstant això, creiem que actualment ja resulta exagerat dir, a diferència del que potser succeïa en el passat, que es tracta de la *principal* estratègia de conciliació a què poden recórrer les famílies. Les dades que emergeixen de les nostres anàlisis suggereixen que l'ajuda familiar es concep principalment com una ajuda complementària o d'emergència, que resol problemes de conciliació puntuals, però que no es troba disponible per a la majoria de les famílies de manera regular i sistemàtica. Segons les dades examinades, el 55% de les famílies amb nens de 0 a 2 anys han recorregut durant l'últim mes a l'ajuda d'algú que no viu a la llar per tenir cura del seu fill (taula 3.8). D'aquestes, el 76% van tenir l'ajuda dels avis i el 17%, d'altres parents. Un percentatge més reduït (9,2%) va recórrer a veïns o amics, i un 7,3% va contractar els serveis d'un cangur. Aquestes xifres evidencien que, globalment, només el 42% de famílies amb nens d'aquestes edats van rebre durant l'últim mes l'ajuda d'una àvia o avi per tenir-ne cura. Com és previsible, aquestes ajudes són més habituals quan la mare treballa i té un grau de vinculació més estret amb el mercat laboral.

TAULA 3.8

Llars que l'últim mes han rebut ajuda d'algú que no hi viu habitualment per tenir cura de l'infant, segons característiques de la mare

En percentatge. Llars amb infants de 0 a 2 anys

CARACTERÍSTIQUES SOCIODEMOGRÀFIQUES DE LA MARE	HA REBUT AJUDA	HA REBUT AJUDA DELS AVIS
Edat de la mare		
18 a 35 anys	57	46
36 a 40	56	39
Més de 40	54	35
Nivell d'estudis		
Primaris o sense estudis	46	36
Secundaris	54	40
Universitaris	60	47
Situació laboral		
Treballa	62	47
Aturada	45	35
Inactiva	42	33
Jornada laboral		
A temps complet	61	48
A temps parcial	65	47
Total han rebut ajuda	55	42
Nombre de casos	(338)	(258)

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància, 2010.

Les dades de la nostra enquesta revelen que, en la majoria dels casos, l'ajuda és ocasional. El 39% de les famílies que en van rebre declaren que l'ajuda té lloc diàriament o quasi cada dia, la qual cosa equival al 21% del total de famílies. És a dir, el percentatge de famílies que regularment tenen a la seva disposició «mares substitutes» és limitat. La majoria de les llars han de recórrer a altres estratègies.

En els darrers anys els serveis de cura formal estan cobrant un protagonisme creixent en la provisió de l'atenció a la primera infància. Segons dades del Ministeri d'Educació, Cultura i Esports (2010), en el curs 2009-2010 a Espanya hi havia registrats 6.947 centres d'educació infantil de primer nivell. Entre el curs 2000-2001 i el curs 2009-2010, el nombre de nens matriculats en centres autoritzats pel Ministeri d'Educació abans dels tres anys (0-3) s'ha multiplicat

per 3,8 i arriba als 384.000. Les taxes d'escolarització s'han incrementat extraordinàriament els darrers anys, com podem observar a la taula 3.9, tot i que persisteix una elevada variació territorial: mentre que al País Basc més de la meitat dels nens de 0 a 2 anys van a un centre d'educació infantil, a Castella-la Manxa només hi van un 2,4% (Tobío, 2010). Els especialistes, però, creuen que l'oferta real se situa per damunt de les xifres que revelen les estadístiques oficials (Balaguer *et al.*, 2004, 2008)

TAULA 3.9

Evolució de les taxes d'escolaritat en educació infantil

Percentatge d'escolaritzats sobre el total de la població de la mateixa edat

EDAT	1997-1998	2002-2003	2006-2007	2007-2008
Menors d'1 any	1,1	2,5	4,9	5,6
1 any	5,4	10,1	17,3	19,8
2 anys	13,4	22,1	32,6	35
3 anys	72,5	94,7	96,8	97,5

Font: *Datos y cifras 2009-2010*. Ministeri d'Educació.

Les dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals ens ofereixen una descripció de les pautes de participació dels infants de 0 a 2 anys als centres d'educació infantil basada en el mateix testimoni dels pares. Els resultats de les anàlisis avalen la idea que hi ha un problema important de subregistre de la participació. Segons dades de la nostra enquesta, basades en una submostra de 615 pares d'infants de 0 a 2 anys entrevistats durant el mes de febrer del 2010, el 43,6% declara que els seus fills assisteixen de manera regular a alguna llar d'infants, centre d'educació preescolar o centre de cura d'infants.⁽⁴⁾ Aquestes xifres suggereixen que bona part de l'assistència a aquests serveis és de caràcter submergit, possiblement com a resultat de l'existència de centres privats no autoritzats o de l'ús de ludoteques com a espais on s'ofereix també atenció als infants.

Si desagreguem les xifres de participació per edat, observem que, entre les famílies amb fills d'entre 0 i 2 anys, el 10,3% dels infants de menys d'1 any, el 46,1% dels d'1 any i el 70,0% dels de 2, assisteixen actualment a llars

(4) L'entrevistador especifica que s'entén per «regular» un mínim d'una vegada per setmana durant el mes anterior.

d'infants o centres preescolars. L'enquesta també pregunta retrospectivament als pares de nens de 5 a 10 anys si també els van dur a un centre d'educació infantil (a partir d'una submostra més gran, de 1.148 casos). L'11,9% dels pares responen que ho van fer quan el seu fill tenia entre 0 i 6 mesos; el 22,8% declara que van dur-l'hi quan tenia entre 7 mesos i 1 any; el 57,6% van dur-l'hi amb 1 any; el 61% amb 2 anys. Tot i que hem de considerar amb precaució aquestes xifres, ja que es basen en el record del que va passar uns anys en- rere, les diferències amb les estadístiques oficials són paleses i apunten en la mateixa direcció que els resultats evidenciats quan analitzem la participació actual dels infants de 0 a 2 anys. En tots dos casos s'acredita el paper central d'aquests serveis en la provisió d'atenció en la primera infància. La majoria dels pares que porten els fills a una llar d'infants o centre d'educació infantil usen aquests serveis durant un nombre considerable d'hores. El 51% tenen els fills a càrrec de cuidadors professionals en aquests centres durant més de cinc hores, i un 23% durant vuit hores o més.

Com podem imaginar fàcilment, la probabilitat que els nens de 0 a 2 anys vagin a un centre preescolar és més gran a les llars en què la mare treballa a temps complet. Aquests centres són un instrument de conciliació crucial per a les famílies en les quals tots dos progenitors tenen una feina remunerada. Altres condicionants, però, influeixen sobre la decisió de recórrer a aquests serveis. El principal és de caràcter econòmic (vegeu el gràfic 3.8). Les famílies que procedeixen d'entorns econòmics més desfavorits són menys propenses a dur els fills a una llar d'infants o centre preescolar, en igualtat d'altres condicions. Altrament dit, les nostres anàlisis (basades en models de regressió logística que controlen la influència d'altres factors explicatius) indiquen que, amb independència del grau de disponibilitat de la mare per a tenir-ne cura, les famílies en situació econòmica més precària tendeixen a recórrer menys a l'atenció formal en l'etapa de 0 a 2 anys.

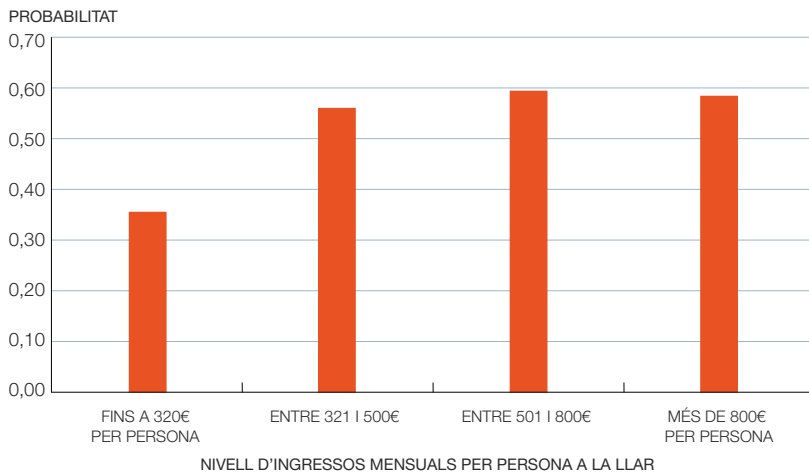
Això es podria explicar perquè algunes d'elles ja tenen ajuda externa a la família (parents, veïns o amics), que fa innecessari el recurs a aquesta atenció formal, o bé mostren més reticències culturals a deixar el seu fill en mans d'estranyers. Les anàlisis realitzades (controlant l'efecte estadístic de possibles terceres variables que intervenen per explorar aquestes possibilitats) no permeten d'inferir aquesta conclusió. L'explicació més plausible, per tant, és que els serveis d'atenció a la primera infància són econòmicament inaccessibles

a força famílies amb nivells d'ingressos més baixos, la qual cosa els privaria d'un recurs que pot contribuir a resoldre les seves necessitats de conciliació i –com hem indicat a la secció anterior– beneficiar el desenvolupament cognitiu dels infants. Aquesta explicació és coherent amb dades agregades publicades en un informe recent de l'OCDE dedicat a aquestes qüestions, que indica que els costos d'aquests serveis podrien resultar excessivament cars a Espanya per a les famílies amb menys poder adquisitiu (OCDE, 2007: 151-152). Segons les dades d'aquest informe, al nostre país el cost mitjà mensual de l'atenció que un infant de 0 a 2 anys rep en un centre preescolar autoritzat equival al 30,3% dels ingressos mitjans d'un treballador. En el conjunt de països de l'OCDE estudiats, aquesta xifra representa el 16,3%. Als països nòrdics (Suècia, Finlàndia, Dinamarca i Noruega) aquest cost equival a menys del 10% dels ingressos.

GRÀFIC 3.8

Probabilitat de dur els fills/es a una llar d'infants, centre d'educació preescolar o centre d'atenció d'infants, segons el nivell d'ingressos de la llar

Infants de 0 a 2 anys

Nota: la probabilitat es calcula a partir d'un model de regressió logística en què la variable dependent té dos valors: 1) porta actualment el fill/a a un centre d'atenció infantil, i 0) no l'hi porta. En el model s'han introduït simultàniament les variables següents: edat del menor, jornada laboral de la mare, nivell d'estudis de la mare, nivell d'ingressos per persona a la llar.

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància, 2010.

Una qüestió addicional amb implicacions per al benestar dels menors és la qualitat dels serveis oferts. Hi ha diversos indicadors per mesurar la qualitat de les llars d'infants i els centres d'educació preescolar. El més emprat és el quocient entre infants i cuidadors, que proporciona una indicació senzilla de la freqüència potencial de contacte entre uns i altres. La majoria dels països europeus estableixen normes que els centres han d'observar, que oscil·len entre els cinc i set infants per cuidador. A Espanya les ràtios solen ser més elevades, i les fixa cada comunitat autònoma. Les dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància, basades en el testimoni dels progenitors que envien el fill a un centre, indiquen que la ràtio de set nens per cuidador només es compleix en la meitat dels centres, si fa no fa. En el 17% de les llars d'infants el quocient se situa per damunt dels 10 infants per cuidador.

Si utilitzem aquest quocient com a indicador de qualitat dels centres preescolars, les nostres anàlisis no detecten evidència que els nens de famílies més desfavorides que aconsegueixen accedir a aquests serveis es concentrin en centres amb ràtios pitjors. La ràtio està associada principalment a l'edat del nen (com és previst en les legislacions autonòmiques corresponents). Controlat aquest efecte, podem observar que els nens que formen part de famílies amb nivells d'ingressos més baixos van a escoles amb una ràtio lleugerament més desfavorable, però la diferència no és estadísticament significativa.

Les respostes a l'enquesta suggereixen que, en general, els progenitors estan satisfets amb els centres preescolars on envien els seus fills, sense que puguem apreciar diferències significatives per extracció social de les famílies. Prop de nou de cada deu pares entrevistats que van dur els fills a un centre preescolar en els darrers anys es declaren satisfets amb el nombre de cuidadors per aula, la seva preparació o els horaris del centre.⁽⁵⁾

Les dades examinades posen en relleu que el sistema de provisió de cura als més menuts està canviant a marxes forçades. En els últims anys l'atenció formal juga un paper molt destacat des de ben aviat (1 i 2 anys). Possiblement assistim a l'eclipsi d'un model en què els mecanismes de microsolidaritat familiar tradicionals (basats en les «mares substituïdes») resultaven efectius. La proporció de possibles candidates a exercir aquesta funció (sobretot àvies)

(5) La informació prové de la submostra de pares amb fills de 5 a 10 anys que els havien dut a un centre preescolar.

s'ha reduït, en part perquè un nombre creixent participa avui en el mercat de treball i, per tant, la seva disponibilitat per prestar ajuda és probablement més baixa. D'altra banda, és possible que l'augment dels preus de l'habitatge en els darrers anys hagi empès moltes parelles joves a allunyar-se del lloc on resideixen pares i sogres, la qual cosa dificulta la prestació d'aquests serveis. Hauríem d'afegir-hi la valoració creixent que mereixen en àmplies capes de la població les activitats que fan els infants als centres preescolars. En aquest nou escenari, l'atenció formal esdevé de mica en mica el recurs principal de moltes famílies per resoldre els seus problemes de conciliació.

Que sigui una solució de moltes no vol dir que ho sigui de totes, ni tan sols de la gran majoria de famílies. Les nostres anàlisis mostren que les famílies amb menys recursos econòmics tenen més dificultats per accedir a aquests serveis. La dificultat d'accés té una doble implicació. D'una banda, concentra els problemes de conciliació en aquestes famílies, que s'enfronten a situacions gairebé impossibles si necessiten una doble font d'ingressos (i, per tant, que tots dos progenitors continuïn treballant) o bé si les mares es resisteixen a renunciar a la seva posició laboral per tenir cura dels fills. D'altra banda, impedeix que l'educació preescolar pugui contribuir a pal·liar possibles dèficits d'estimulació cognitiva a les famílies en què tots els estudis internacionals indiquen que aquests dèficits són més comuns, i es puguin reduir així les diferències en capacitats i habilitats que aquests nens presenten des de ben menuts, i que en molts casos afecten el seu rendiment acadèmic posterior. Els infants que, sobre el paper, més es podrien beneficiar de l'educació preescolar són els que presenten taxes de participació més baixa.

IV. Relacions intergeneracionals entre els 5 i els 10 anys

Com hem vist al capítol anterior, el temps que els pares dediquen als fills petits és un actiu distribuït de manera desigual. Nombrosos estudis arriben a la conclusió que la quantitat de temps que els pares dediquen als fills des de ben menuts –i més encara la naturalesa de les interaccions– té efectes positius en el benestar del menor en etapes posteriors de la seva vida i pot ser crucial per al desenvolupament d’habilitats personals que facilitaran la seva futura inserció educativa. Durant els primers anys de vida, les pràctiques parentals de cura i interacció intergeneracional resulten crucials per al desenvolupament del menor, ja que de la dedicació i perícia dels pares depenen en bona mesura la salut i el benestar de l’infant (en una etapa de consolidació dels perfils fisiològics i psicològics) i el desenvolupament adequat de les seves habilitats socials, cognitives i lingüístiques (Waldfogel *et al.*, 2003; Ramey i Ramey, 2000; Heckman i Lochner, 2000).

En aquest capítol traslладem el focus d’atenció a una nova etapa de la vida infantil: les edats compreses entre els 5 i els 10 anys. Durant aquesta etapa la immensa majoria dels infants ja estan escolaritzats, la qual cosa ha provocat molt sovint que els estudiosos de la infància hagin abocat la seva atenció en les experiències que tenen lloc en l’àmbit de l’escola. No és aquesta la nostra orientació aquí. Estem convençuts que la importància del vincle intergeneracional en la primera infància no ha d’eclipsar la seva rellevància en etapes posteriors.

4.1. Influència parental sobre la vida infantil

Per molt crucials que resultin les atencions en la primera infància, és evident que els efectes benèfics de l’atenció parental no es limiten als primers anys

dels fills. És abundant la bibliografia que suggereix, per exemple, que la interrupció de la convivència amb un dels progenitors, després d'un divorci o d'una mort, pot implicar dèficits de «capital social familiar» (és a dir, reduccions en la quantitat i la qualitat del temps en què interactuen amb un dels progenitors) que malmetin la trajectòria de desenvolupament personal i educatiu del menor, que havia estat perfectament equilibrada. De la mateixa manera, les llars on sorgeixen discrepàncies freqüents i profundes sobre l'educació dels fills no proporcionen un clima propici per al seu benestar. El mecanisme principal que se sol esgrimir per explicar aquests desenvolupaments adversos és l'afebliment del «control social» que els pares exerceixen sobre els fills. Les teories del control social sostenen que el seguiment i la supervisió parentals del comportament dels menors, i l'exercici de l'autoritat consegüent amb finalitats educatives, són elements fonamentals per reeixir en la socialització, ja que posen fre a necessitats i desitjos indiscriminats del jo infantil, afavoreixen que els nens interioritzin normes i expectatives bàsiques, i contribueixen a apartar-los d'influències perniciososes (vegeu formulacions d'aquesta teoria, per exemple, en Hetherington, 1979; o McLanahan i Bumpass, 1988). Des d'aquest punt de vista, la «socialització a distància» que exerceix un progenitor que, després d'un procés de divorci, no conviu amb el menor, o els conflictes provocats per criteris educatius discrepants entre els progenitors, poden erosionar les bases de l'autoritat parental i impedir l'exercici de nivells adequats de supervisió i control.

Ara bé, bona part dels estudis especialitzats coincideixen a assenyalar que, sense negar la necessitat del control social per a l'adequat desenvolupament psicosocial dels menors, algunes formes d'exercir aquest control poden tenir conseqüències negatives. Hi ha un consens acadèmic a assenyalar que l'ús recurrent de les capacitats coercitives dels pares —el càstig físic o la manipulació psicològica del menor— té conseqüències perjudicials que el menor pot arrossegar com a seqüeles en etapes posteriors. L'exercici del control parental tendeix a generar anticossos si reclama obediència incondicional als fills, si no va acompanyat d'esforços de persuasió i diàleg, o si s'exerceix en absència d'un clima familiar afectuós i acollidor per al menor. Des del començament dels anys setanta, un nombre considerable d'estudis han evidenciat de manera sòlida que els anomenats estils parentals *autoritatius*, que combinen un elevat grau d'implicació parental en la vida dels fills amb nivells de control notables (si bé no excessivament alts), tenen efectes beneficiosos sobre el benestar i el

desenvolupament psicosocial del menor (Baumrind, 1970; Steinberg, 2001). Els infants criats en atmosferes familiars *autoritatives* presenten valors més positius en un ampli ventall d'indicadors (de competències bàsiques, autoestima, autocontrol, menor proclivitat a desenvolupar problemes de conducta o activitats de risc) que no pas aquells que creixen en llars que posen en pràctica estils parentals *autoritaris* (que sotmeten els nens a un alt grau de supervisió i control, alhora que descuiden o ignoren altres aspectes), *permissius* (amb elevats nivells d'afectivitat i diàleg, però poc control) o *negligents* (en què el control i la implicació parental brillen tots dos per la seva absència). Altrament dit, el control parental aporta beneficis al menor si no és aclaparador i si es presenta en conjunció amb pràctiques que reforcin el vincle de diàleg i afecte entre els progenitors i els fills.

Més enllà dels estils parentals, hi ha altres aspectes que atorguen importància als contextos familiars. Alguns atributs socioeconòmics dels progenitors, com ara el seu nivell educatiu, tenen una influència molt important en les trajectòries escolars dels fills. S'ha demostrat que el nivell d'estudis de la mare és la variable explicativa principal dels rendiments acadèmics dels fills, com també de la probabilitat relativa que un menor continuï estudiant després d'acabar l'etapa d'estudis obligatoris (Marí-Klose *et al.*, 2009; Fernández Enguita, 2010). Coneixem cada vegada millor els mecanismes de transmissió d'aquests avantatges. Algunes famílies tenen més capacitat que d'altres a l'hora de proporcionar recursos que faciliten l'èxit educatiu. Però no tots els recursos tenen el mateix valor. Els recursos econòmics, per exemple, tenen una importància limitada. Les famílies amb més poder adquisitiu poden fer inversions en l'educació dels seus fills que estan fora de l'abast de les famílies desafavorides. L'impacte d'aquestes inversions, però, explica una part força reduïda de la variabilitat en els resultats educatius. L'evidència és bastant concloent: els recursos més decisius per explicar l'èxit educatiu estan relacionats amb qualitats més intangibles de les famílies, sovint descrites com el seu *capital cultural* (DiMaggio i Mohr, 1982; Esping-Andersen, 2009). Entre les qualitats de les famílies amb més nivell de capital cultural s'hi inclouen els coneixements i competències en matèries que l'escola converteix en objecte d'aprenentatge –la qual cosa els permet d'oferir als seus fills un suport continu–, però també, i això és fonamental, una capacitat per transmetre habilitats, hàbits i criteris d'avaluació que incrementen la productivitat dels fills a escola. Les famílies amb més capital cultural estan més capacitades per interactuar amb els fills

mitjançant activitats d'estimulació intel·lectual, utilitzant un llenguatge més sofisticat a l'hora d'interactuar-hi, llegint-los o conversant sobre un ventall més ampli de qüestions, o bé orientant-los més eficaçment perquè desenvolupin la seva creativitat (amb jocs educatius, ensenyant-los a dibuixar, a fer treballs manuals, etc.). Els infants d'aquestes famílies interioritzen valors i hàbits de treball que els seus professors valoren, i entenen millor allò que la institució escolar espera d'ells en cada moment (Farkas *et al.*, 1990). El fet d'aprendre a casa el valor de l'educació i a reconèixer experiències estètiques o artístiques prestigioses (com ara llegir, visitar un museu o tocar un instrument) facilita la seva adaptació a les cultures escolars, on aquestes actituds i predisposicions són recompensades (Lareau, 2000).

4.2. Activitats conjuntes

És un lloc comú afirmar que els pares persegueixen el benestar dels seus fills. Hi ha l'opinió, àmpliament compartida, que els pares han de passar temps amb ells per assolir aquest objectiu, però topen amb moltes dificultats per fer-ho. Sovint sentim que pares i mares es queixen que les seves obligacions els impedeixen satisfer el desig de passar més temps amb els fills. Alguns pares, i moltes mares, acaben acomodant la seva dedicació laboral a la vida familiar. Des de diverses instàncies es reclamen horaris compatibles amb les necessitats familiars, i les administracions públiques hi intervenen adoptant mesures més o menys ambicioses adreçades a facilitar la conciliació. No obstant tot això, si se'ls interroga directament, són una minoria els progenitors que admeten que el temps que passen amb els seus fills és insuficient. En l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància, el 17% de les mares de nens que tenen entre 5 i 10 anys i el 35% dels pares consideraven que aquest temps és insuficient.

L'emergència i la consolidació de la inquietud per la quantitat de temps que els pares dediquen als fills s'ha de relacionar amb el dràstic increment de dones que s'incorporen al món laboral i de mares que continuen al mercat de treball després de donar a llum. Aquesta tendència, acompanyada per la creixent autonomia residencial de les persones grans, priva les famílies dels principals proveïdors de cura en un sistema familista —és a dir, mares i àvies— sense que, aparentment, s'hagi previst trobar-ne substituïts. El temor al buit que aquestes

dones deixen a la llar es combina i reforça amb altres pors contemporànies: l'obesitat infantil (provocada, segons aquests discursos, per menjar que ja no es preparen a casa o la tolerància excessiva dels pares als capricis alimentaris dels fills); la inquietud que provoquen els problemes de disciplina ja des de ben joves (a l'origen dels quals s'ha volgut veure l'erosió del principi d'autoritat a les llars), o el fracàs escolar (que segons un bon nombre d'observadors tindria l'arrel en la manca de compromís dels pares amb l'educació formal dels seus fills).

Com hem assenyalat al capítol anterior, la realitat és una mica més complexa del que fan entendre els discursos que sustenten aquests temors. Els processos socioeconòmics que podrien repercutir negativament sobre el marge de maniobra dels pares per destinar temps als seus fills coexisteixen amb d'altres –que solen rebre menys atenció– que contraresten els efectes més perniciosos dels anteriors. Aquest segon paquet de processos socials inclou tendències sociodemogràfiques (o canvis *composicionals*) i canvis culturals (que afecten el comportament dels progenitors). Entre els primers cal destacar l'increment general del nivell educatiu dels pares. Pel que fa als canvis culturals, convé esmentar, d'una banda, la consolidació de nous models de paternitat i, de l'altra, nous *processos de selecció* a la paternitat/maternitat, que tendeixen a apartar d'aquesta experiència els individus que mostren una menor disposició a sacrificar-se per un fill.

(a) L'educació

Diversos estudis publicats als Estats Units evidencien que els pares amb més nivell educatiu tendeixen a sacrificar temps personal per mantenir la intensitat del contacte amb els fills (malgrat la seva dedicació més intensa a la feina remunerada), i a invertir aquest temps en activitats més enriquidores per als infants que no pas els pares amb nivells educatius elementals. Gràcies a l'increment extraordinari dels nivells educatius de la població que té lloc al llarg de la segona meitat del segle XX, en termes agregats amb prou feines s'han alterat els nivells d'implicació dels pares en la cura i atenció als fills (Sayer *et al.*, 2004). Res no fa pensar que aquesta pauta no sigui extrapolable al nostre país, encara que no disposem de dades longitudinals per corroborar-ho. L'expansió educativa a Espanya en les últimes dècades ha estat extraordinària, especialment entre les dones. Així, mentre que en la cohort nascuda

en la postguerra (1941-1950), que cria els seus fills aproximadament 25-35 anys després (al voltant de la transició), el 13% de les dones tenien titulació secundària postobligatòria, i el 10%, universitària; en la cohort nascuda 30 anys després (1971-1980), el 71% de les dones tenen titulació secundària postobligatòria, i el 45%, universitària (Mari-Klose *et al.*, 2009: 193). Els fills d'aquesta nova cohort creixen en escenaris familiars totalment diferents, ja que una proporció considerable de les mares i els pares tenen una clara consciència dels beneficis d'invertir temps en els infants.

Les dades de la nostra enquesta presenten resultats que apunten en aquesta direcció. Els anys addicionals de les mares en el sistema educatiu moderen l'impacte de la seva activitat laboral sobre el nivell de dedicació als fills. Les taules que presentem tot seguit permeten de contrastar el grau d'implicació dels progenitors de tres grups educatius en la vida dels seus fills a partir de diferents indicadors. En primer lloc, analitzem la participació de tots els membres en una activitat quotidiana com són els àpats, que ofereixen l'oportunitat perquè fills i pares es comuniquin i intercanviïn les seves experiències al llarg del dia en un clima estructurat i que afavoreix la interacció generacional cara a cara. En segon lloc, s'analitzen dues activitats de més baixa intensitat, que es desenvolupen fora de la llar. Finalment, examinem les percepcions subjectives de mares i pares respecte al seu propi grau d'implicació i el de la seva parella (entenem per nivell d'implicació el temps que cadascun d'ells passa amb el fill, en té cura, es preocupa per les seves necessitats i li presta atenció).

A primera vista, els resultats de la taula 4.1 suggereixen que, a les llars on les mares tenen un nivell educatiu superior, els nens no tenen més oportunitats de passar temps amb els seus pares a l'hora dels àpats, però les dades mostren una lectura atenta. Una proporció una mica més gran de fills de mares universitàries esmorzen cada dia o quasi cada dia amb els seus progenitors, però és també lleugerament més alt el percentatge dels que no ho fan mai. Un percentatge significativament més baix de fills de mares universitàries dinen cada dia o quasi cada dia amb els pares, i un percentatge equivalent hi sopen. Evidentment, aquestes xifres s'expliquen en part per la dedicació més gran a la feina remunerada entre les dones amb més nivell educatiu (i possiblement la de les seves parelles). Per tant, per calibrar el seu esforç caldria determinar la probabilitat ajustada a les seves circumstàncies laborals i les de les seves

parelles (és a dir, en igualtat de condicions). La darrera columna indica la raó de probabilitats (*odds ratio*) de menjar plegats cada dia o quasi cada dia (contra la possibilitat de no fer-ho), quan en un model multivariable controlem la dedicació a l'activitat laboral. Els resultats ajustats corroboren que a les llars en què la mare té estudis universitaris la probabilitat ajustada d'esmorzar plegats és més alta. La probabilitat de dinar plegats és més baixa; però, un cop controlats els efectes que s'han d'atribuir a la seva participació i la de les seves parelles en el mercat de treball, ja no observem diferències estadísticament significatives amb les llars en què la mare té estudis primaris. La probabilitat de sopar plegats és la mateixa en tots els grups.

TAULA 4.1

Freqüència amb què la família es reuneix normalment per esmorzar, dinar i sopar segons el nivell d'estudis de la mare

Llars amb infants de 5 a 10 anys

NIVELL D'ESTUDIS DE LA MARE	DIÀRIAMENT O QUASI CADA DIA	ALGUNA VEGADA	MAI	TOTAL	NOMBRE DE CASOS	RAÓ DE PROBABILITATS ^(a)	RAÓ DE PROBABILITATS AJUSTADA ^(b)
Esmorzar							
Primaris	20	71	8,9	100	(312)	1	1
Secundaris	24	64	11		(472)	1,25	1,29
Universitaris	31	55	14		(363)	1,41*	1,62*
Dinar							
Primaris	48	48	3,4	100		1	1
Secundaris	40	57	2,4			0,71*	0,59**
Universitaris	24	70	5,6			0,36***	0,89
Sopar							
Primaris	84	15	1,3	100		1	1
Secundaris	81	18	1,5			0,81	0,86
Universitaris	82	15	2,8			0,76	0,78

* Nivell de significació del 5%.

** Nivell de significació de l'1%.

*** Nivell de significació de l'0,1%.

Notes: a) Model de regressió logística en què la variable dependent té dos valors: 1) esmorzar, dinar o sopar plegats cada dia, i 0) no fer-ho diàriament.

b) En el model ajustat, a més del nivell d'estudis de la mare, es controla la seva situació laboral.

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància, 2010.

La taula 4.2 proporciona informació sobre activitats que impliquen un elevat grau d'estimulació cognitiva i interacció individualitzada. Els resultats deixen entreveure diferències significatives en la proporció de pares que lleixen

contes als seus fills cada dia o quasi cada dia segons el seu nivell educatiu, però no s'adverteixen diferències en la proporció dels que hi fan treballs manuals. L'anàlisi multivariable confirma que, en igualtat de condicions laborals, el nivell educatiu de les mares incrementa la probabilitat relativa que a la llar es llegeixin contes al menor cada dia o quasi cada dia, però l'ajust no es tradueix en canvis estadísticament significatius en la probabilitat de fer treballs manuals plegats (tot i que s'incrementa sensiblement).

TAULA 4.2

Frequència amb què alguna persona que viu a la llar realitza activitats d'estimulació cognitiva amb l'infant, segons el nivell d'estudis de la mare

Llars amb infants de 5 a 10 anys

NIVELL D'ESTUDIS DE LA MARE	DIÀRIAMENT O QUASI CADA DIA	ALGUNA VEGADA	MAI	TOTAL	RAÓ DE PROBABILITATS	RAÓ DE PROBABILITATS AJUSTADA
Li llegeix o li explica un conte						
Primaris	50	30	19	100	1	1
Secundaris	58	25	17		1,35*	1,45*
Universitaris	64	20	15		1,79***	1,96***
Fan treballs manuals plegats						
Primaris	32	54	14	100	1	1
Secundaris	31	57	12		0,94	1,15
Universitaris	33	54	13		1,03	1,35

* Nivell de significació del 5%.

** Nivell de significació de l'1%.

*** Nivell de significació de l'0,1%.

Notes: a) Model de regressió logística en què la variable dependent té dos valors: 1) realitzar activitats d'estimulació cognitiva cada dia o quasi cada dia, i 0) no fer-ne diàriament.

b) En el model ajustat, a més del nivell d'estudis de la mare, es controla la seva situació laboral.

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància, 2010.

La taula següent ens mostra la implicació de pares i mares en sortides conjuntes amb els fills, en què els progenitors exerceixen una tasca de supervisió, però que no implica necessàriament exercicis d'estimulació cognitiva. Els resultats suggereixen que aquestes activitats (especialment la visita a familiars) són més habituals entre famílies amb un nivell educatiu baix. L'anàlisi multivariable apunta que aquestes diferències persisteixen, bàsicament intactes, quan controlem els nivells de participació dels progenitors en el mercat de treball.

TAULA 4.3

Frequència amb què alguna persona que viu a la llar fa sortides de la llar amb l'infant, segons el nivell d'estudis de la mare

Llars amb infants de 5 a 10 anys

NIVELL D'ESTUDIS DE LA MARE	DIÀRIAMENT O QUASI CADA DIA	ALGUNA VEGADA	MAI	TOTAL	RAÓ DE PROBABILITATS	RAÓ DE PROBABILITATS AJUSTADA
L'ha dut a visitar uns familiars						
Primaris	40	56	3,5	100	1	1
Secundaris	30	64	5,3		0,65**	0,67*
Universitaris	27	67	6,6		0,55***	0,58**
L'ha dut a passejar o al parc						
Primaris	50	42	7,1	100	1	1
Secundaris	46	47	6,4		0,84	0,92
Universitaris	44	49	6,9		0,78	0,92

* Nivell de significació del 5%.

** Nivell de significació de l'1%.

*** Nivell de significació de l'0,1%.

Notes: a) Model de regressió logística en què la variable dependent té dos valors: 1) realitzar sortides de la llar cada dia o quasi cada dia, i 0) no fer-ne diàriament.

b) En el model ajustat, a més del nivell d'estudis de la mare, es controla la seva situació laboral.

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància, 2010.

Les diferències més significatives apareixen en analitzar percepcions subjectives. Les dones amb més nivell educatiu són més proclius a respondre que estan molt implicades en la vida dels seus fills. També tendeixen amb més freqüència a veure les seves parelles com «molt implicades». A la vista de les evidències, aquesta percepció no sembla gaire justificada només d'acord amb la quantitat de temps i activitats que comparteixen amb els fills si la comparem amb la dels grups de menor nivell educatiu, ja que els resultats presentats suggereixen que no hi ha diferències accentuades. Una primera possibilitat és que aquesta elevada valoració de la seva implicació en la vida dels fills reflecteixi, en part, l'esforç de conciliació amb la vida laboral que aquesta implicació requereix. Mantenir els estàndards d'implicació socialment esperats d'una «bona mare» exigeix un esforç suplementari a les dones que treballen –potser amb aspiracions professionals més ambicioses– que no pas a les que tenen un nivell d'estudis més baix i un horitzó laboral menys atractiu. Les probabilitats ajustades examinades apunten en aquesta direcció. Quan controlem

el grau de participació dels progenitors en el mercat de treball, la probabilitat que esmorzin amb els fills, els llegeixin contes i facin treballs manuals plegats cada dia o quasi cada dia és més alta; la probabilitat que dinin i sopin plegats o els duguin al parc, en canvi, és la mateixa. Només la probabilitat que se'ls enduguin a visitar altres familiars és més baixa. Una possibilitat alternativa és que les mares jutgin de manera especialment positiva la qualitat d'aquesta implicació perquè entenen que, gràcies al seu esforç, aconsegueixen transmetre avantatges (el seu capital cultural) als fills. En aquest cas, el grau d'implicació no tindria tant a veure amb la quantitat de temps invertit com amb una avaluació de la seva qualitat.

(b) Nous models de paternitat

En els darrers anys diversos treballs han constatat que, si bé les dones continuen assumint majoritàriament bona part de la càrrega domèstica, en un nombre creixent de llars l'organització de responsabilitats és quasi equitativa. Les arrels d'aquest procés d'igualació són difícils de rastrejar. El primer símptoma que s'acosten canvis el trobem en l'evolució recent de les actituds dels homes envers la distribució de rols de gènere en la família. La magnitud dels canvis és palesa en la taula 4.4, que recull una sèrie històrica del mateix indicador, recollida en diferents estudis del CIS. Mentre que l'any 1990 el 42% dels homes a Espanya es decantava per un model simètric de distribució de rols de gènere, el 2004 aquest percentatge ja pujava al 66%. En els darrers anys s'ha consolidat aquesta tendència. En tan sols un parell de dècades, el model equitatiu s'ha imposat clarament com a ideal sobre el model tradicional.

No cal dir que el discurs sol anar per davant de la realitat. L'evolució de les actituds masculines ha obert bretxes a moltes llars entre les orientacions i la participació efectiva en la producció domèstica. La família en què l'home no fa res ja és minoritària. Segons l'estudi d'Iglesias de Ussel *et al.* (2009: 177) sobre parelles joves, només al 20% de les llars l'home dedica a les activitats domèstiques menys d'una cinquena part del temps que hi dedica la seva parella. En la majoria de casos, però, persisteixen desigualtats importants en el repartiment de la producció domèstica, i molt sovint no són una excepció les llars en què l'home es declara partidari de la igualació de rols. Els canvis han estat lents i desiguals, però no hi ha dubte que a moltes llars han tingut lloc i mereixen que s'estudiïn a fons.

TAULA 4.4

Evolució de l'opinió dels homes sobre el model ideal en el repartiment de responsabilitats de gènere en la família

En percentatges

MODEL DE FAMÍLIA IDEAL ^(a)	1990	1994	2004	2010 ^(b)
Model de sustentador únic	29	25	17	13
Model asimètric de doble sustentador	24	21	14	15
Model simètric	42	50	66	69
No sap/no contesta	5,0	4,0	3,0	1,7
Cap d'aquests tipus de família				1,2
Total	100			
Nombre de casos	(1.260)	(1.184)	(1.203)	(1.223)

Notes: a) Es formula la pregunta: «Actualment hi ha diversos tipus de família. De les tres possibilitats, podria dir-me quina s'aproxima més al seu ideal de família?». Els tres models de família considerats en la pregunta es corresponen amb la classificació següent:

– *Model de sustentador únic*: una família en què només l'home treballa fora de casa i és la dona qui s'ocupa exclusivament de les tasques de la llar i de tenir cura dels fills.

– *Model asimètric de doble sustentador*: una família en què la dona treballa menys hores fora de casa i, per tant, s'ocupa en una mesura més gran de les tasques de la llar i de tenir cura dels fills.

– *Model simètric*: una família en què tant l'home com la dona treballen fora de casa i es reparteixen les tasques de la llar i de tenir cura dels fills.

b) A l'enquesta del 2010 les opcions de resposta es formulen de manera lleugerament diferent sense especificar el sexe del membre de la parella que ha d'ocupar cada rol en els diferents models. També inclou una opció addicional de resposta: «Cap d'aquests tipus de família».

Font: dades del Centre d'Investigacions Sociològiques: Estudis 1.867 (1990), 2.107 (1994), 2.556 (2004) i 2.831 (2010).

En aquest sentit cal remarcar que, d'acord amb diversos estudis quantitius i qualitius publicats al nostre país, la implicació del pare sembla significativament més gran a l'hora de tenir cura dels fills que no pas en altres facetes de la producció domèstica (Brullet i Roca, 2008; Iglesias de Ussel *et al.*, 2009). Alguns treballs s'aventuren a destacar l'aparició d'homes plenament responsabilitzats amb les seves parelles en la cura dels fills. En aquesta línia podem ressenyar l'estudi d'Inés Alberdi i Pilar Escario (2007). En un excel·lent treball qualitatiu sobre les noves actituds i identitats del pare jove de classe mitjana (elaborat a partir d'onze grups de discussió), les autores descriuen tres perfils de pare compromesos amb la cura dels fills: 1) el *pare intens*, dedicat de ple a fer-se càrrec del fill, al qual cuida igual o millor que la mare; 2) el *pare responsable*, que vol compartir equitativament amb la mare atenció i responsabilitats en la relació amb el fill, i 3) el *pare adaptatiu* o *complementari*, que rebutja el model tradicional i des de l'exterior dóna suport a la mare en

tot allò que demana, però entén que els homes no poden reemplaçar el paper preeminent de la mare en la relació amb els fills.

Resulta impossible construir una tipologia de naturalesa qualitativa a partir dels indicadors d'una enquesta, i el plantejament que formulem no es pot entendre com un intent de copsar la riquesa de matisos que proposen Alberdi i Escario. Una pretensió com aquesta queda ben lluny del nostre propòsit. Creiem, però, que els indicadors de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals proporcionen una idea aproximada de la rellevància numèrica dels fenòmens de nova paternitat. L'intent de classificació que presentem tot seguit es basa en les respostes de mares amb fills de 5 a 10 anys a quatre preguntes: 1) Quin és el teu nivell d'implicació en la vida de l'infant? 2) I el del seu pare? 3) Consideres que el temps que passes amb els fills és més que suficient, suficient, no suficient? 4) I el que hi passa el seu pare? La classificació es basa en l'opinió de les mares que contesten el qüestionari, per motius de mostra (constitueixen un nombre suficient) i perquè entenem que la resposta dels homes podria estar contaminada per les expectatives de desitjabilitat social de les respostes. Les respostes dels homes tendeixen a ser més complaents amb la seva implicació en la vida de l'infant.⁽¹⁾

Per construir les tipologies tenim en compte tant la posició absoluta del pare (és a dir, el seu grau d'implicació i participació temporal a l'hora de tenir cura del nen) com la seva posició relativa (en relació amb la seva parella). En la nostra classificació, si la mare respon que el pare «hi està molt implicat» i passa temps «més que suficient» amb el fill, la cataloguem com *paternitat intensa*. Si la mare reconeix en la parella un pare «molt implicat» que dedica «prou temps» al fill, ens trobem igualment davant d'una *paternitat intensa*, sempre que ella no hi estigui «molt implicada» i dediqui temps «més que suficient» al menor (i, per tant, estigui més lliurada a fer-se càrrec del nen que no la seva parella). En aquest cas, la identifiquem com una *paternitat responsable*. També considerem que és *responsable* la paternitat dels pares «bastant implicats» que passen prou temps amb els fills. Els pares «bastant implicats» però que no hi passen prou temps, de manera que qui s'ocupa fonamentalment dels fills són les seves pare-

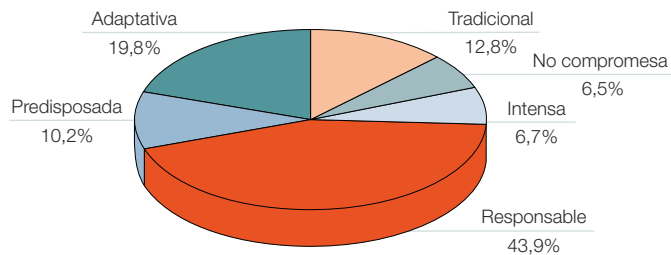
(1) Així, el 51% dels homes es consideren «molt implicats» en la vida de l'infant, però només un 41% de les dones cataloguen així el grau d'implicació de les seves parelles. Els homes, però, són més proclius a avaluar el temps que passen amb els fills com insuficient: el 35% consideren que no hi passen prou temps, mentre que només un 17% de les dones ho veuen així.

lles, són etiquetats d'*adaptatius*. Hem introduït dues categories addicionals per tal d'abastar la totalitat de situacions possibles. La paternitat *predisposada* és la dels que, al parer de la mare, hi estan «molt implicats» però no passen prou temps amb els fills, presumiblement per causes alienes a la seva voluntat. La paternitat *tradicional* inclou tots els casos de poca o nul·la implicació del pare i «molta» o «bastant» implicació de la mare. Hi ha, a més, una categoria addicional que inclou tots els casos en què mares i pares presenten nivells baixos d'implicació i dedicació temporal: l'anomenem *no compromesa*.

GRÀFIC 4.1

Tipus de paternitat

En percentatges. Llars amb infants de 5 a 10 anys

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància, 2010.

Segons els resultats del nostre exercici, prop de la meitat dels pares exerceixen una paternitat intensa (6,7%) o responsable (43,9%). La resta es distribueix esglaonadament en altres modalitats. En el 19,8% de les llars les mares assumeixen la criança amb una certa ajuda del pare (paternitat adaptativa), però en suporten principalment la càrrega. En el 12,8% de les llars el repartiment és tradicional: el suport masculí és escàs o nul. En el 10,2% hi apareix una paternitat predisposada, formada per pares les parelles dels quals els descriuen com «molt implicats» però que no acompanyen aquesta implicació d'una dedicació temporal suficient. En el 6,4% de les llars les mares descriuen les seves parelles com persones poc implicades i amb baixa dedicació temporal als fills, però es veuen a elles mateixes de la mateixa manera.

Les taules 4.5 i 4.6 donen una idea de les implicacions que en els darrers anys ha pogut tenir la transició d'un règim de distribució de responsabilitats domès-

tiques on predominen modalitats de paternitat tradicional a un altre en què cada vegada són més comunes la paternitat intensa, la responsable i fins i tot la predisposada. A les llars en què els homes exerceixen aquests tipus de paternitat, els fills gaudeixen de les mateixes o més oportunitats d'entaular-hi interaccions intergeneracionals, gràcies al fet que el compromís i la dedicació temporal del pare s'afegeix als de la mare, cosa que compensa possibles dèficits creats pels nivells d'implicació més alts de la dona en la seva activitat professional.

TAULA 4.5

Frequència amb què alguna persona que viu a la llar realitza activitats d'estimulació cognitiva amb l'infant, segons els tipus de paternitat

En percentatges. Llars amb infants de 5 a 10 anys

TIPUS DE PATERNITAT	CADA DIA O QUASI CADA DIA	ALGUNA VEGADA	MAI	TOTAL	NOMBRE DE CASOS
Li llegeix o li explica un conte					
Intensa	63	19	17	100	(139)
Responsable	62	22	16		(474)
Predisposada	64	23	14		(136)
Adaptativa	54	22	24		(157)
Tradicional	57	28	15		(108)
No compromesa	47	29	24		(73)
Fan treballs manuals plegats					
Intensa	38	50	12	100	
Responsable	27	59	14		
Predisposada	38	56	6,3		
Adaptativa	32	50	18		
Tradicional	34	54	12		
No compromesa	27	53	20		

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància, 2010.

Les anàlisis presentades en aquest epígraf qüestionen la presumpció que l'afebliment del sistema familista tradicional amenaci les interaccions intergeneracionals entre pares i fills. El temor al buit a les llars que deixen les mares que treballen (o les àvies que ja no viuen prop de les seves filles) ha alimentat inquietuds exagerades. Certament, l'increment de mares que treballen fora de

TAULA 4.6

Frequència amb què alguna persona que viu a la llar realitza sortides fora de la llar amb l'infant, segons els tipus de paternitat

En percentatges. Llars amb infants de 5 a 10 anys

TIPUS DE PATERNITAT	CADA DIA O QUASI CADA DIA	ALGUNA VEGADA	MAI
L'ha dut a visitar algun familiar			
Intensa	40	56	3,8
Responsable	34	61	5,0
Predisposada	41	53	6,3
Adaptativa	28	66	5,2
Tradicional	35	58	7,0
No compromesa	39	55	5,9
L'ha dut a passejar o al parc			
Intensa	56	37	7,7
Responsable	48	44	8,2
Predisposada	50	45	5,0
Adaptativa	45	48	7,7
Tradicional	45	48	7,0
No compromesa	37	55	7,8

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància, 2010.

la llar representa un repte per mantenir estàndards de cura i atenció als menors. Així i tot, les dades suggereixen que la majoria de les famílies exposades a aquesta situació resolen els dilemes que sorgeixen sense que el temps i les oportunitats d'interacció intergeneracional en resultin afectades. És un error donar per fet que com més hores es dediquin a la feina remunerada, menys se n'inverteixen a tenir cura dels fills. Darrerament han tingut lloc canvis històrics d'enorme transcendència que han empès els progenitors a reforçar el seu compromís amb els fills, fins i tot entre les famílies en què les pressions horàries són intenses. Així, l'increment del nivell educatiu dels progenitors i la consolidació de nous models de ser «bon pare» estan obrint nous horitzons per construir els vincles intergeneracionals a les llars. Assistim a la conformació de noves lògiques de la responsabilitat parental, més equitatives i informades que les que sustentaven models pretèrits, amb les quals n'hi ha prou (i fins i tot de sobres)

per prevenir l'erosió dels vincles intergeneracionals que altrament provocaria l'increment de la participació laboral de les dones.

4.3. La gestió d'afectes i retrets

En les societats modernes, la família, i en especial el vincle intergeneracional, està associat a l'afecte i la tendresa. Per arribar aquí, l'evolució de les mentalitats i les pràctiques ha hagut de ser extraordinària. Com apunta l'historiador Philippe Ariès al seu clàssic *L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime* (1960), durant molts segles els nens no van ser objecte d'un tractament sentimental de caràcter especial. Lluny del que podríem pensar, l'expressió d'afecte envers els menors –petons, abraçades, carícies, etc.– no és una pràctica universal, un pressupòsit bàsic de la socialització reeixida en qualsevol civilització. L'amor maternal o paternal, com avui l'entendem, és un sentiment desconegut a la major part de societats humanes anteriors.⁽²⁾ És una construcció social que en els temps que corren adquireix una rellevància social que, al nostre país mateix, no tenia pas només unes dècades enrere.

En la nostra societat la norma que exigeix que pares i mares prodiguin les expressions de tendresa cap als seus fills és molt poderosa. Figura al frontispici de qualsevol receptari de bones pràctiques parentals. És una norma que no admet dubtes. Els dubtes inviten a la sospita. Potser és per això que, preguntats per la freqüència amb què algú de la llar «ha abraçat, fet petons o pessigolles» als seus fills, el 97% de les mares i pares entrevistats en l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals responen que això passa cada dia o quasi cada dia, sense que es puguin diferenciar les respostes d'homes i dones. Es tracta d'una resposta *desitjable*, que ben segur que bastants progenitors no compleixen. De fet, quan se'ls pregunta qui prodiga més sovint aquestes expressions, sorgeixen diferències clares per sexe: el 31% de les dones diuen que són elles, el 67% afirmen que ho fan tots dos igual, i només un 2,9% ho atribueix a les seves parelles. En canvi, quan els interrogats són els homes, la

(2) De fet, l'historiador social Edward Shorter (1977) és autor d'un treball ja clàssic que suggereix que abans del segle XIX, a Europa, el tractament dels nens per les seves mares solia ser brusc i insensible. Lluny dels instints maternals que despertien els infants en les mares contemporànies, les dones dels segles XVII i XVIII mostraven ben poc interès pel benestar dels fills, desatenien els seus plors, els faixaven dels peus a les espatlles per impedir-ne el moviment i, quan podien permetre-s'ho, els enviaven durant llargs períodes de temps a casa de les dides, que els criaven juntament amb la seva pròpia mainada. L'experiència de la maternitat no representava en la vida d'aquestes mares un fenomen d'especial rellevància que mereixés una dedicació o un esforç més intensos.

resposta és lleugerament diferent: el 8,3% reconeix la preeminència de la seva parella en la manifestació d'afecte, el 82% declara que ho fan tots dos igual, i el 9,3% creu que ell ho fa més sovint.

TAULA 4.7

Qui amanyaga més sovint l'infant (l'abraça, li fa petons, pessigolles...), segons modalitats de paternitat

En percentatges. Llars amb infants de 5 a 10 anys

MODALITAT DE PATERNITAT	PARE	MARE	TOTS DOS IGUAL
Intensa	7,9	11	81
Responsable	4,0	16	80
Adaptativa	2,5	31	67
Tradicional	1,9	64	34
Predisposada	6,6	19	74
No compromesa	9,7	19	71
Total	4,8	23	72

Nota: les respostes són de les mares.

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància, 2010.

Malgrat les discrepàncies entre testimonis, els resultats indiquen ben clarament que a la majoria de llars l'home participa activament en l'entramat d'afectes i emocions que es teixeix al voltant de l'infant. Aquesta implicació emocional és transversal a tots els grups socials (definitos per nivell educatiu, ingressos, i edat dels pares), però no a tots els estils d'exercici de la paternitat. En aquest sentit, les nostres anàlisis detecten grans diferències en el protagonisme dels pares en aquests espais de relació íntima. Els pares que exerceixen noves modalitats de paternitat (intensa o responsable) adquireixen compromisos semblants als de les seves parelles. Com també assenyalen Alberdi i Escario al seu estudi, aquests nous pares volen superar els vells discursos i hàbits que associaven la paternitat a l'exercici del poder i un cert distanciament emocional de la criança. En lloc d'això, aposten per aprofundir les relacions afectives a través d'una comunicació inicialment física amb el fill (mitjançant abraçades, petons, carícies) i l'esperança de preservar una proximitat emocional i intel·lectual en etapes posteriors del desenvolupament del menor. Les dades evidencien l'escàs protagonisme del pare tradicional en aquests espais.

A les llars en què l'exercici de la paternitat respon a cànons tradicionals, la mare s'erigeix clarament en proveïdora principal d'afecte.

Les expressions de tendresa són tan sols una cara de les dinàmiques sentimentals que s'entaulen entre pares i fills. Educar exigeix necessàriament imposar límits, reprimir necessitats i demandes indiscriminades de l'infant i encarrilar les seves conductes de manera que afavoreixin la convivència i l'aprenentatge. Inculcar hàbits i valors no és una tasca fàcil. Requereix aplicació i constància. No hi ha receptes que funcionin sempre, però hi ha llocs comuns pels quals la majoria de pares transiten en algun moment. Les estratègies socialitzadores de tots els pares inclouen certes dosis de comunicació, d'una banda, i l'administració de reforços i càstigs, de l'altra. La diferència entre unes i altres està en la importància que hom concedeix a tots aquests ingredients. En un passat no gaire llunyà, al nostre país, la socialització parental a les llars tradicionals (que constituïen la majoria) es basava en l'autoritarisme i la distribució de rols en la provisió de reforços i càstigs. El pare imposava normes sense donar gaires explicacions als fills ni tenir en compte o escoltar les seves raons. Quan aquestes normes eren transgredides, la funció del pare consistia a restituir l'equilibri per mitjà del retret i el càstig, fins i tot físic. El paper de la mare era més ambigu i limitat. Sense arribar a qüestionar el criteri del pare, s'especialitzava molt sovint en l'administració de reforços positius, que podien contribuir a contenir les formes més despòtiques d'autoritat que exercia la figura masculina.

Els temps han canviat, com també ho han fet les actituds dels espanyols cap al diàleg amb els fills i l'administració de càstigs. Vivim en una societat democràtica, on el diàleg i la negociació són valors de gran prestigi. La importància concedida al diàleg té una rellevància especial en espais on fins no fa gaire havien imperat lògiques autoritàries, com són les relacions intergeneracionals. La immensa majoria de les persones consideren el diàleg com un instrument necessari i efectiu per educar un fill. Segons el treball d'Iglesias de Ussel *et al.* (2009: 90), esmentat en altres capítols d'aquest estudi, el 82% de les persones joves que viuen en parella estan d'acord o molt d'acord que «si s'expliquen les coses, qualsevol infant entén les raons del seu pare o de la seva mare». En aquest mateix treball, els autors constatarem que només una exigua minoria del 5% es mostra d'acord amb l'antic adagi «Amb sang entra la lletra».

TAULA 4.8

Opinió sobre el mètode més adequat per educar els fills

En percentatges

	EDAT			
	DE 18 A 34	DE 35 A 49	DE 50 A 64	65 I MÉS
És millor premiar els comportaments adequats que donar una bufetada				
Més aviat d'acord	83	86	80	77
Més aviat en desacord	9,7	5,9	9,5	11
Ni d'acord ni en desacord	7,0	8,4	11	12
Als nens cal ensenyar-los a obehir des de petits, encara que sigui amb càstigs				
Més aviat d'acord	58	58	64	69
Més aviat en desacord	31	34	24	20
Ni d'acord ni en desacord	11	7,5	12	12
Una bufetada o una surra a temps eviten problemes més grans				
Més aviat d'acord	49	57	71	77
Més aviat en desacord	41	35	22	18
Ni d'acord ni en desacord	9,4	8,5	7,0	4,6

Font: elaboració pròpia a partir de les dades de l'Estudi 2.621 (CIS, 2004).

No obstant tot això, hi ha també una clara consciència de la importància de la disciplina. Un 80% dels joves que viuen en parella es mostren d'acord amb la idea que la disciplina en educació és una clau de l'èxit. Aquests resultats coincideixen amb els de l'estudi 2.621 del Centre d'Investigacions Sociològiques. Consultats sobre la importància que donen a la disciplina com a qualitat que els pares tracten d'inculcar als fills, els espanyols li atorguen una mitjana de 8,6 (en una escala que va de l'1 al 10). El valor és sensiblement inferior entre les persones joves: mentre que els menors de 35 anys li posen un 8,3, entre els més grans de 65 la xifra puja a 9,2. Així i tot, la puntuació es manté elevada.⁽³⁾ Disciplina no té per què significar obediència incondicional. La majoria dels pares volen construir amb els seus fills un clima relacional basat en l'afecte i el diàleg, però sense que s'apartin de codis de conducta acceptables.

(3) Els espanyols donen més importància a la disciplina que no pas a altres qualitats. Per exemple, la sensibilitat rep un valor mitjà de 8,3; la senzillesa, 8,2; el sentit de l'estalvi, 8,0; la imaginació, 7,9; el sentit d'independència, 7,7; la competitivitat, 7,1; el lideratge, 6,5; la religiositat, 5,9. Evidentment, la distribució de valors no és la mateixa en totes les variables.

El mitjà més legítim per assolir aquest objectiu és recompensar els comportaments apropiats. El 82% dels espanyols de menys de 50 anys estan d'acord amb l'afirmació «és millor premiar els comportaments adequats que donar una bufetada» (CIS, Estudi 2.621, 2005). Però això no vol dir renunciar als càstigs. La majoria dels espanyols joves (entorn del 57%) comparteixen la necessitat d'ensenyar els fills a obeir, encara que sigui amb càstigs. Entorn de la meitat accepten recórrer a formes suaus de violència física (calbots o surres).

La taula 4.9 presenta una radiografia de l'administració de reforços i càstigs davant la conducta dels infants de 5 a 10 anys. Les diverses preguntes de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància interroguen els progenitors sobre les seves accions durant la setmana anterior a l'entrevista. Les respostes descriuen un panorama d'una activitat considerable. En la immensa majoria de les famílies tenen lloc diverses accions encaminades a aconseguir la conformitat del menor amb les expectatives parentals. L'estratègia més freqüent és, aparentment, el reforç positiu: felicitar l'infant perquè fa les coses ben fetes. És, com hem vist, l'estratègia més legítima i, per tant, hi ha el risc que la resposta estigui contaminada per les expectatives de desitjabilitat de l'entrevistat. Cal destacar així mateix l'alt nombre de progenitors que inviten els fills a reflexionar sobre el que han fet, la qual cosa indica una alta propensió a confiar en la capacitat del menor per raonar en resposta a una explicació. Els progenitors joves entenen que el seu fill ha de ser tractat com un subjecte actiu i que pot reaccionar de manera constructiva a mostres de reprovació parental.

El recurs menys emprat per reconduir accions no admissibles del fill és «clarar-li una bufetada». Així i tot, el 36% dels progenitors reconeixen haver-lo utilitzat en l'última setmana. Es tracta d'una xifra elevada, però plausible. Aquesta proporció no s'allunya dels resultats obtinguts en enquestes anteriors, tant a Espanya com en altres societats desenvolupades (*Save the Children*, 2005). Però a la llum de la pluralitat d'actituds dels espanyols cap al càstig, aquestes xifres corroboren la impressió que la pràctica no és generalitzada. L'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància proporciona una oportunitat inèdita de determinar la localització social del càstig físic sobre una mostra representativa de famílies espanyoles amb fills de 5 a 10 anys.

TAULA 4.9

Freqüència amb què els pares han administrat reforços i càstigs durant l'última setmana

En percentatges. Llars amb infants de 5 a 10 anys

AMB QUINA FREQUÈNCIA...	CADA DIA	QUASI CADA DIA	ALGUNA VEGADA	MAI
Felicita l'infant perquè fa les coses ben fetes	43	37	20	0,5
Li dóna un temps perquè reflexioni sobre el que ha fet	26	20	49	4,0
Li alça la veu o li crida	10	17	64	8,4
L'amenaça amb un càstig	10	13	62	15
El castiga (sense sortir de l'habitació, sense veure la tele, sense jugar amb l'ordinador o la consola de joc, etc.)	2,4	4,4	73	20
Li dóna una bufetada	0,2	0,1	36	64

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància, 2010.

Els diversos estudis –fonamentalment de països anglosaxons– que han analitzat els determinants del recurs al càstig físic per part dels progenitors amb àmplies mostres poblacionals arriben a una sèrie de conclusions comunes. La primera és que el recurs al càstig físic tendeix a ser més habitual quan es produeix sota el paraigua de normes socials i valors que l'admeten com a legítim i fins i tot efectiu. Des del 2007, a Espanya aquestes normes i valors han perdut l'empара legal. El càstig corporal a la llar és prohibit per una esmena al Codi civil de l'any 2007. L'article 154 del Codi havia reconegut prèviament el «dret» dels pares i guardians a utilitzar formes «raonables i moderades» de «correcció». Les dades que presenten les taules 4.8 i 4.9 suggereixen que la reforma jurídica reflecteix només parcialment el que ha succeït en el terreny de les actituds i pràctiques de la població espanyola. El càstig físic, en les seves versions més «raonables i moderades», continua figurant en el catàleg d'estratègies admissibles en la socialització infantil, encara que el seu ús legítim es reserva als pares. L'administració de qualsevol forma de maltractament físic, per lleu que sigui, per part d'altres adults responsables dels menors –en institucions com ara escoles, internats o centres cívics– és vista avui com aberrant i inadmissible.

El segon conjunt de possibles factors determinants del càstig físic són, d'acord amb els estudis especialitzats, certs perfils dels progenitors. Els investigadors sobre aquestes qüestions no han aconseguit acreditar l'existència d'una relació sòlida entre el nivell educatiu o la condició econòmica dels pares i el recurs al càstig físic, llevat de situacions de precarietat intensa (Dietz, 2000; Giles-Sims *et al.*, 1995). En canvi, els estudis evidencien la importància dels estils parentals (Simons *et al.*, 1994; Socolar i Stein, 1995). En aquests treballs, els càstigs físics són més comuns en famílies que descuiden altres dimensions de la formació i el desenvolupament del menor, en igualtat d'altres condicions. Per exemple, Grogan-Kaylor i Otis (2007) troben relacions negatives (estadísticament significatives) entre activitats d'estimulació cognitiva i el recurs a càstigs físics.

El tercer bloc de factors inclou comportaments i característiques del menor. Evidentment, el càstig físic es planteja habitualment com una resposta a conductes del menor. No és sorprenent que els models estadístics tendeixin a evidenciar que els menors que, als ulls dels seus pares, presenten sovint conductes conflictives o simplement incontrolades, estiguin més exposats al risc de càstig físic, mentre que els que manifesten actituds més passives no ho estan tant (Grogan-Kaylor i Otis, 2007). L'edat és també un determinant de primer ordre. La probabilitat que es produeixin càstigs físics minva a mesura que l'infant es fa més gran. El sexe també pot incidir en aquesta probabilitat. Alguns estudis observen que els pares tendeixen a castigar més els fills que no pas les filles (Giles-Sims *et al.*, 1995), encara que d'altres no hi troben diferències significatives (Grogan-Kaylor i Otis, 2007).

En la nostra recerca posem a prova aquestes hipòtesis, analitzades per especialistes anglosaxons, amb la mostra de progenitors entrevistats a l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància. L'anàlisi, basada en la construcció de models de regressió logística amb variable dependent categòrica, estima la influència d'una sèrie de factors explicatius en la variable d'interès (el recurs a càstigs físics en la darrera setmana), en igualtat d'altres condicions. És a dir, manegem un model que permet aïllar l'efecte estadístic de cada factor sobre la variable explicada, depurant-lo de la interrelació que pot mantenir amb terceres variables incloses en el model estadístic. Els resultats principals són els que, de manera sintètica, presenta la taula 4.10.

TAULA 4.10

Factors que determinen que l'infant hagi rebut una bufetada en la darrera setmana

Llars amb infants de 5 a 10 anys

Regressió logística

VARIABLES INDEPENDENTS	L'INFANT HA REBUT UNA BUFETADA ^(a)
Característiques de l'infant	
Sexe	0
Edat (referència: 10 anys)	
5 anys	+
6 anys	+
7 anys	+
8 anys	+
9 anys	0
Trets psicològics	
Conflictiu ^(b)	+
Estat anímic baix ^(c)	0
Característiques dels pares	
Nivell d'estudis de la mare (referència: primaris)	
Secundaris	0
Universitaris	0
Situació laboral de la mare (referència: no treballa)	
Treballa a temps complet	-
Treballa a temps parcial	0
Origen immigrant	-
Nivell d'implicació del pare (referència: implicació alta)	
Implicació mitjana	0
Implicació baixa	0
Edat del pare	-
Característiques de la llar	
El menor té germans	+
Ingressos de la llar per persona (referència: 1r quartil) ^(d)	
2n quartil	0
3r quartil	+
4t quartil	+

Característiques de les relacions intra- i intergeneracionals

---

Existència de tensions a la llar^(e)

Per la cura del menor +

Per manca de temps per relaxar-se +

Grau d'estimulació cognitiva del menor^(f) -

Notes: a) Els signes +/- representen la direcció de la influència dels factors sobre la variable dependent en un model de regressió logística que els inclou simultàniament. El 0 indica que el coeficient no és estadísticament significatiu amb un nivell de confiança del 95%. El nombre de casos que inclou el model és N=1.021.

b) S'ha creat un índex que medeix el grau de conflictitat dels infants a partir d'una sèrie de preguntes formulades als pares sobre el seu comportament. L'índex suma aquells casos en què els pares es mostraven molt o bastant d'acord amb les afirmacions següents sobre el seu fill: es fica en conflictes o baralles, li agrada molestar els altres, perd fàcilment els papers, no sap estar-se quiet.

c) S'ha creat un índex que medeix estats baixos d'ànim a partir d'una sèrie de preguntes formulades als pares sobre el seu comportament. L'índex suma aquells casos en què els pares es mostraven molt o bastant d'acord amb les afirmacions següents sobre el seu fill: de vegades està trist/a, de vegades se sent sol/a, és tímid/a, de vegades s'espanta de les coses o de la gent.

d) Els ingressos de la llar per persona s'han dividit en quatre quartils. El 1r quartil correspon a uns ingressos per persona fins a 320 euros, el 2n quartil de 321 euros fins a 500, el 3r quartil de 501 a 800 euros i el 4t quartil més de 800 euros per persona.

e) S'han agrupat aquells casos en què aquestes tensions tenen lloc sovint o alguna vegada a la llar.

f) El grau d'estimulació cognitiva és un índex additiu amb valors entre 0 i 4 que recull la freqüència amb què els pares llegeixen contes als fills i fan treballs manuals plegats. Les categories de resposta són: diàriament o quasi cada dia, alguna vegada, mai.

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància, 2010.

Els resultats de l'anàlisi feta amb famílies espanyoles corroboren alguns fets ja coneguts. Confirmen la relació feble i no significativa entre l'educació dels progenitors i l'ús de càstigs, com també la rellevància de l'edat de l'infant. El risc d'experimentar càstigs segueix una trajectòria clarament descendent a mesura que l'infant es fa més gran. Detectem, així mateix, una relació sòlida entre l'existència de problemes de conducta i el càstig físic.

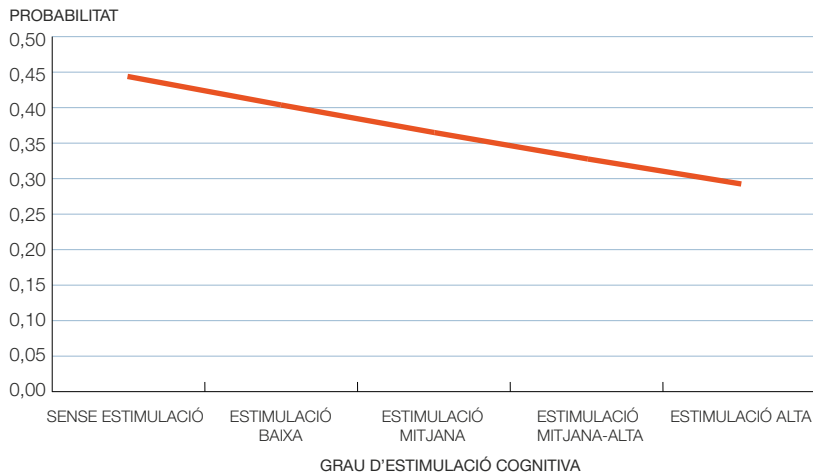
Hi ha també indicis d'associació entre els estils parentals i l'ús de càstigs físics. No s'observa una relació robusta entre el grau d'implicació dels pares en la vida del menor i l'ús de la bufetada. Els coeficients apunten en la direcció esperada, però l'efecte no és estadísticament significatiu a nivells de confiança convencionals. Aparentment no té importància *quant* s'hi impliquen els progenitors, sinó *com* ho fan. Com podem comprovar en el gràfic 4.2, els pares més compromesos en activitats d'estímul cognitiu són menys proclius al càstig físic, en igualtat d'altres condicions. L'efecte és robust. El fet que a les llars en què la mare treballa la probabilitat que s'hagi recorregut al càstig físic sigui més baixa també suggereix que les famílies amb repartiment tradicional de rols de gènere mostren més inclinació a les formes violentes de reprovació,

cosa que és conseqüent amb l'afinitat d'aquest model amb estils de socialització autoritària.

GRÀFIC 4.2

Probabilitat d'haver rebut una bufetada en la darrera setmana, segons el grau d'estimulació cognitiva

Llars amb infants de 5 a 10 anys

Nota: la probabilitat es calcula a partir d'un model de regressió logística en què la variable dependent té dos valors: 1) l'infant ha rebut una bufetada en la darrera setmana, 0) no l'ha rebuda. En el model s'han introduït simultàniament les variables següents: edat del menor, sexe del menor, origen dels pares, grau d'implicació del pare, es produeixen tensions a la llar per la cura dels fills, es produeixen tensions per no disposar de temps personal per relaxar-se, nivell d'estudis de la mare, nivell d'ingressos per persona a la llar, índex del grau de conflictivitat de l'infant, índex d'estats baixos d'ànim de l'infant, índex d'estimulació cognitiva. Per a una descripció més detallada de les variables, vegeu la taula 4.10.

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància, 2010.

La nostra anàlisi introdueix una innovació respecte als estudis publicats. Estimem si les tensions a la llar, per manca de temps personal o per la cura dels fills, afecten la probabilitat que els progenitors recorrin a càstigs físics. Com hem assenyalat al capítol 2, en una societat com l'espanyola, en què les pautes de distribució de responsabilitats travessen un procés de transició, existeixen normes i expectatives diverses, de vegades contradictòries, que condueixen a situacions d'ambigüitat i tensió. El nostre objectiu ha estat determinar la influència d'aquests climes familiars en la generació de situacions violentes, provocades per la relaxació de les inhibicions socials que, en condicions nor-

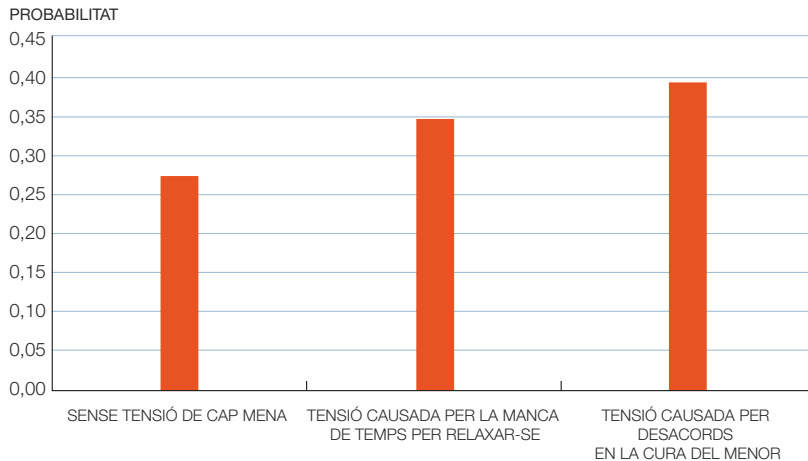
mals, dissuadeixen els pares de recórrer a la força física. La hipòtesi s'inspira en les teories de la violència que relacionen el fenomen amb situacions d'anomia (Durkheim, 1897) o adaptació a situacions d'estrès (Cosser, 1967; Gelles, 1974).

Els resultats de les anàlisis són inequívocs. A les llars on es produeixen aquestes situacions de tensió vinculades a la manca de temps i a desacords en la cura dels fills, la propensió a aquest tipus de càstig és més elevada (gràfic 4.3).

GRÀFIC 4.3

Probabilitat d'haver rebut una bufetada en la darrera setmana, segons l'existència de situacions de tensió a la llar causades per motius diversos

Llars amb infants de 5 a 10 anys

Nota: el model de regressió logística inclou les mateixes variables que el gràfic 4.2.

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància, 2010.

Un aspecte més difícil d'explicar és el fet que, en igualtat d'altres condicions, el càstig físic és més comú a les llars amb nivells de renda més elevats.⁽⁴⁾ Es tracta d'una descoberta contraintuïtiva (però estadísticament robusta), ja que bona part dels estudis especialitzats havien especulat sobre la possibilitat

(4) L'efecte estadístic disminueix quan eliminem del model variables que mesuren els estils parentals i les situacions de tensió a la llar.

que a les llars en situacions de precarietat econòmica l'ús del càstig físic fos més probable (tot i que, d'altra banda, els resultats de les anàlisis empíriques n'havien trobat evidències molt febles). Una possible explicació seria la menor tolerància dels adults en llars acomodades a la frustració provocada pels comportaments inapropiats dels fills. L'èxit econòmic podria contribuir a elevar les expectatives respecte a les conductes i els bons resultats dels fills, i potser també els nivells d'exigència parentals, la qual cosa incrementaria la vulnerabilitat dels menors al fracàs per incompliment d'expectatives. La confirmació d'aquesta hipòtesi exigiria una anàlisi empírica més aprofundida que la que podem fer aquí.

4.4. Cultures familiars d'aprenentatge

Les relacions intergeneracionals en família són un mecanisme poderós de reproducció de desigualtats educatives. La quantitat i, sobretot, la qualitat d'aquestes interaccions contribueixen decisivament a situar els estudiants en diferents escalafons al llarg de la seva trajectòria escolar; això determina, en bona mesura, els seus horitzons vitals més enllà del sistema educatiu. La qualitat de les interaccions ve determinada fonamentalment pel que s'ha anomenat *capital cultural* de les famílies. Les famílies es diferencien per la seva capacitat d'estimular cognitivament els seus fills des de ben menuts, de transmetre'ls «motxilles culturals» que els ajuden en les seves trajectòries educatives, i també per l'encoratjament i el suport amb què contribueixen als processos d'aprenentatge dels menors a escola. Aquestes pràctiques i iniciatives resulten rendibles per als fills perquè afavoreixen la seva adaptació a les exigències escolars i, per tant, constitueixen una forma de *capital*. Són molts els treballs que han acreditat la importància del capital cultural de les famílies –mesurat de maneres diferents– per explicar el rendiment acadèmic i l'èxit educatiu (DiMaggio, 1982; Esping-Andersen, 2009).

El capital cultural està correlacionat amb el nivell educatiu de les famílies, però és lluny de ser una correlació perfecta. Els pares amb un bagatge educatiu més elevat tendeixen a promoure activitats que contribueixen a l'estimulació cognitiva dels seus fills, els transmeten *motxilles culturals* més carregades de coneixements i habilitats, es mostren més sensibles al valor de productes culturals prestigiosos, solen interessar-se més per les activitats escolars dels

fills i acostumen a mantenir nivells de comunicació més fluids i efectius amb els seus tutors acadèmics. Però la variabilitat dins d'un mateix grup educatiu és considerable. Les titulacions educatives són un indicatiu imperfecte del capital cultural de les famílies. Els estudis sobre rendiments educatius acrediten que els indicadors de capital cultural solen tenir un impacte independent sobre notes i èxit educatiu, que es manté ferm quan es controlen els efectes causats pel nivell educatiu dels pares.

Avui quasi ningú posa en dubte el valor social de l'educació. Tenir un fill que treu males notes o que no progressa adequadament en els estudis és un motiu de preocupació per a la pràctica totalitat dels pares, sense que hi hagi gaires diferències entre els diversos grups socioeconòmics. La democratització de l'accés a l'educació superior ha dut a inflar les ambicions i expectatives d'èxit acadèmic dels fills de grups tradicionalment exclosos de l'educació. Per exemple, segons dades del Panel de famílies i infància, en una enquesta de l'Institut d'Infància i Món Urbà a una mostra de 3.000 adolescents catalans (de 13 a 16 anys) i els seus pares, la immensa majoria de pares afirmen que volen que els seus fills estudiïn una carrera universitària. A les famílies en què la mare té estudis primaris, el 80% dels progenitors que responen la pregunta manifesten aquest desig (encara que només una fracció ho veu factible). Les anàlisis del Panel evidencien també que en prop de cada tres llars, els pares han encoratjat els seus fills adolescents a estudiar una carrera, sense que puguem apreciar diferències significatives segons el nivell educatiu (Marí-Klose *et al.*, 2008b).

L'educació dels progenitors té, així mateix, una incidència limitada en la seva implicació en activitats de suport a l'educació formal dels fills. Les dades del Panel de famílies i infància suggereixen que els estudiants amb pares que tenen estudis universitaris reben una mica més d'ajuda a l'hora de fer els deures escolars, però les diferències amb els pares de nivell educatiu inferior són poc significatives. Tampoc es detecten diferències apreciables en el grau d'implicació dels pares en les activitats de les associacions de pares i mares d'alumnes. Els resultats són coherents amb els obtinguts en una submostra de pares amb fills d'edats compreses entre 6 i 14 anys, l'univers d'anàlisi de la qual és, en aquest cas, el conjunt de la població espanyola (Estudi 2.621 del CIS, 2004). Cal advertir que, a causa del baix nombre de casos disponibles per a l'anàlisi, hem de mantenir cautela en la interpretació d'aquestes dades.

TAULA 4.11

Implicació dels pares en les tasques escolars dels seus fills/es segons el nivell educatiu de la mare

En percentatges. Llars amb infants de 6 a 14 anys

TASQUES QUE FA O QUE RECORDA HAVER FET EL PARE O LA MARE	NIVELL D'ESTUDIS DE LA MARE				NOMBRE DE CASOS
	PRIMARIS	SECUNDARIS	UNIVERSITARIS	TOTAL	
Ajudar els fills a casa en les tasques escolars i d'estudi	86	92	96	89	(384)
Participar en les activitats de les associacions de mares i pares d'alumnes (AMPA)	44	46	44	45	(192)

Font: elaboració pròpia a partir de les dades de l'Estudi 2.621 (CIS, 2004).

El capital cultural és una qualitat intangible. No és tan fàcil rastrejar-ne l'existència com ho és amb altres formes de capital, de l'existència dels quals tenim proves com ara els recursos econòmics, els expedients acadèmics o fins i tot els vincles socials. El capital cultural el conformen sensibilitats, disposicions, actituds, que, quan poden ser convenientment activades, cultiven en els menors formes de ser i presentar-se en diferents espais socials. Aquestes formes de ser i de presentar-se són especialment importants a l'escola, on contribueixen a facilitar el seu treball estrictament acadèmic i a sintonitzar millor amb les preferències i requeriments del professorat.

Les dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals ens ofereixen una finestra perquè traguem el cap a algunes dimensions del capital cultural i la seva interrelació amb el suport dels pares a l'educació formal dels seus fills des de ben petits. Encara que els indicadors disponibles són limitats, les dades evidencien que en les famílies espanyoles hi ha una variabilitat considerable de «cultures d'aprenentatge», configurades per diverses activitats d'estímul intel·lectual i consum de productes culturals. Les nostres anàlisis indiquen que aquestes cultures d'aprenentatge, però, són producte de tan sols una petita part del nivell educatiu dels progenitors. Les conformen diferents peces enllaçades per un mateix fil.

En aquest sentit, un dels indicadors més interessants del capital cultural de les famílies en aquestes edats són les activitats d'estimulació com ara la lectura de contes. A la taula 4.12 observem que aquesta activitat serveix a moltes fa-

mílies (però no a totes) per estimular la capacitat analítica dels infants, la seva comprensió lectora o el reconeixement de lletres i paraules. Les famílies que es comprometen directament en activitats d'estimulació cognitiva a la llar o promouen la participació dels fills en activitats extraescolars que persegueixen encoratjar les seves aptituds i interessos tendeixen a estar més implicades també en el suport a l'activitat escolar de l'infant.

TAULA 4.12

Frequència amb què alguna persona que viu a la llar realitza activitats de lectura amb l'infant

En percentatges. Llars amb infants de 5 a 7 anys

ACTIVITATS DE LECTURA	SOVINT	ALGUNA VEGADA	MAI
Li llegeixen o li expliquen un conte cada dia o quasi cada dia			
Aturen la lectura i demanen a l'infant què veu en les il·lustracions	72	23	5,7
Aturen la lectura i assenyalen lletres	67	17	16
Demanen a l'infant que també llegeixi	79	12	8,3
Parlen de coses que passen en el conte quan acaben de llegir-lo	79	18	2,8
Li llegeixen o li expliquen un conte alguna vegada			
Aturen la lectura i demanen a l'infant què veu en les il·lustracions	49	39	11
Aturen la lectura i assenyalen lletres	44	35	22
Demanen a l'infant que també llegeixi	58	27	15
Parlen de coses que passen en el conte quan acaben de llegir-lo	66	33	0,8

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància, 2010.

Altres resultats de les nostres anàlisis suggereixen que hi ha una associació entre la implicació en activitats d'estimulació cognitiva a la llar i la probabilitat que un infant rebi suport per fer els deures o participi en activitats extraescolars que puguin estimular els seus interessos i aptituds. Els infants que viuen en llars amb més reserves de capital cultural solen beneficiar-se de múltiples interaccions de qualitat amb els seus progenitors o altres adults, en el curs de

les quals milloren els seus perfils cognitius (coneixements, capacitats analítiques, habilitats lingüístiques), però també algunes qualitats no cognitives útils per a l'èxit escolar (la motivació, l'autocontrol, la perseverança, la capacitat de planificar i diferir recompenses).

L'enquesta PIRLS (*Progress in International Literacy Study*), de l'Associació Internacional per a l'Avaluació del Rendiment Educatiu, que avalua la comprensió lectora de l'alumnat de quart curs d'educació primària, ens ofereix una oportunitat d'estimar els efectes d'aquestes cultures d'aprenentatge sobre el nivell de competències lectores als 10 anys. En l'enquesta del 2006 participen un total de 40 països, entre els quals Espanya. Es tracta d'una de les poques bases de dades disponibles que recullen informació sobre aspectes del context socioeconòmic que influeixen en la competència lectora de l'alumne abans de l'edat d'acabament de l'educació obligatòria (a diferència dels que passa amb els estudis PISA, que fan la prova de diferents competències a estudiants de 15 anys). És important assenyalar, abans de començar la descripció de les dades, que per motius que tenen a veure amb la manera en què es va dur a terme a Espanya la recollida de les enquestes a les famílies, la taxa de resposta va ser baixa (59%) i poc representativa. És raonable sospitar que els qüestionaris contestats corresponen als pares més interessats en l'educació dels seus fills (Ministeri d'Educació i Ciència, 2007).

Tenint en compte aquestes limitacions, les nostres anàlisis evidencien un clar gradient social en els resultats en competència lectora dels infants ja a l'edat de 10 anys. Per exemple, hi ha 73 punts de diferència en l'indicador de competència lectora entre els nens espanyols amb pares que tenen estudis universitaris (552) i els que només tenen estudis primaris (479) (es considera el progenitor amb el nivell d'estudis més alt).

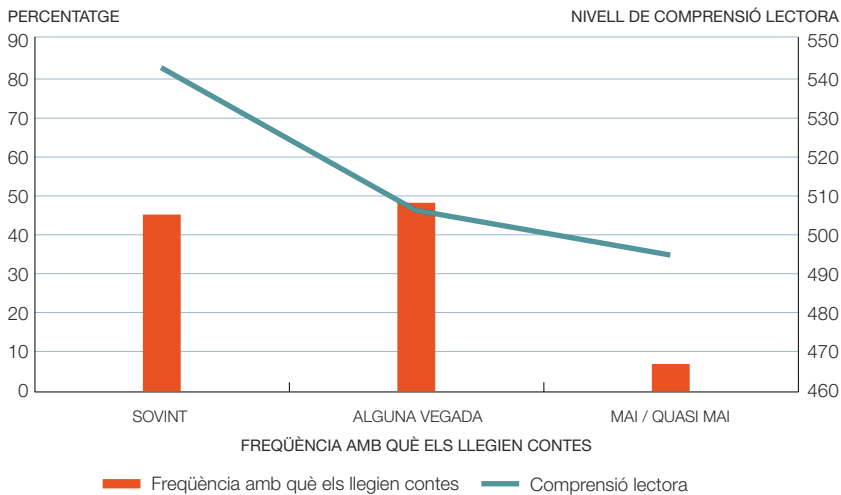
L'enquesta PIRLS permet conèixer les activitats i pràctiques que van realitzar els pares amb els seus fills per fomentar-los el coneixement del llenguatge i la lectura durant les primeres etapes de la infància. Entre altres aspectes, PIRLS pregunta la freqüència amb què els pares –o algun adult a la llar– llegien contes als fills abans de començar l'escolarització primària. Com podem veure al gràfic 4.4, les dades posen de manifest una relació entre el rendiment en lectura als 10 anys i aquest tipus d'estimulació cognitiva: hi ha una diferència de 48 punts en els rendiments de lectura entre els infants els pares dels quals reconeixen que practicaven sovint aquesta activitat (el 45% dels pares) respec-

te als que diuen que no ho van fer mai o quasi mai (només el 7%). Les diferències, però, són també considerables respecte als que responen que ho han fet alguna vegada (grup format per quasi la meitat dels pares): el rendiment de lectura dels seus fills se situa a 36 punts respecte als nens els pares dels quals els llegien contes sovint. Aquestes diferències s'expliquen només en part per l'educació dels progenitors. Quan en un model multivariable es controlen els recursos educatius a la llar, les diferències es redueixen una mica (33 punts entre infants procedents de famílies que els llegien contes sovint i famílies que no ho feien), però continuen sent estadísticament significatives.

GRÀFIC 4.4

Nivell de comprensió lectora dels infants de 10 anys segons la freqüència amb què els pares els llegien contes fins als 3 anys

En percentatges

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'enquesta PIRLS, 2006.

Els infants que gaudeixen d'un cúmul d'oportunitats d'aprendre entren en cercles virtuoses que afavoreixen el seu èxit acadèmic. Com ha suggerit l'economista i premi Nobel James Heckman, l'aprenentatge retroalimenta l'aprenentatge (*learning begets learning*) (vegeu, per exemple Heckman i Masteroy, 2007). A les llars en què arrelen cultures familiars d'aprenentatge,

es materialitza el principi bíblic de Mateu: «Perquè qui ja té rebrà en abundància, i a qui no té li prendran el poc que té». Realitats com aquesta impulsen a replantejar-nos les causes de fenòmens que generen gran alarma social, com ara el fracàs educatiu i les desigualtats educatives. Com adverteixen estudis recents (Fernández Enguita, 2010; M. Mari-Klose *et al.*, 2010), el camí cap al fracàs i l'abandonament escolar és llarg.

V. Usos del temps lliure

Hi ha un conjunt d'activitats que es consideren bàsiques en la vida dels infants, com ara menjar, dormir i aprendre. Experts de tota mena (metges, psicòlegs, pedagogs, etc.) han estat prolífics en la publicació de preceptes i receptes per ajudar els pares a garantir que els seus fills mengin bé, dormin prou i aprenguin ràpid. En canvi, durant molt de temps, altres activitats –vinculades al temps lliure i el joc– han rebut una atenció força més limitada. De fet, al llarg de la història, el temps lliure i el joc han estat considerats molt sovint aspectes insignificants en la vida del menor, fins i tot una pèrdua de temps. Pensadors com ara Locke o Kant van ser pioners a assenyalar que el joc és una activitat mental que contribueix al desenvolupament equilibrat de la personalitat dels infants i en fomenta els processos d'aprenentatge (Chudacoff, 2007). Més endavant, alguns dels primers estudiosos dels processos educatius van defensar aferrissadament el joc com a mètode d'exploració amb el qual nens i nenes podien conèixer la societat i la naturalesa i, en conseqüència, van recomanar-ne la incorporació al procés d'aprenentatge (Dewey, 1900). Actualment disposem d'abundant evidència empírica sobre la importància del temps de lleure i joc per al desenvolupament saludable dels infants, i en particular de les seves habilitats motores, capacitat organitzativa i interacció social (Rubin *et al.*, 1978; Pellegrini i Smith, 1998; Razza Blair, 2009).

Encara que actualment el joc ocupa un lloc central en la vida dels nens, durant moltes generacions la infància ha estat una etapa que les persones han viscut treballant (Ariès, 1960; Heywood, 2001). I continua sent així a molts països d'Àfrica, Àsia i Amèrica Llatina. El dret dels nens a jugar, a ser feliços mentre fan ús del seu temps lliure, a no tenir responsabilitats que comprometin aquests drets, és una dimensió de la infantesa desconeguda en moltes societats, i que en la nostra els ha estat reconeguda només recentment. En les societats contem-

porànies, el joc esdevé un element central en la configuració de la identitat infantil, i és precisament això el que la separa de la vida adulta. El joc es vincula a una concepció de la infància com una etapa de la vida en què els nens encara no estan preparats per endinsar-se en els procel·losos mons de les relacions sentimentals, la vida laboral o la participació política. El joc infantil duu implícita una connotació d'immaduresa i irresponsabilitat. En aquest sentit, com indica Michael Wyness (2006), el joc infantil es converteix també en una coartada per mantenir la separació entre el món adult i l'infantil, i legitima així la condició subordinada i dependent dels infants.

En aquest capítol oferim una visió general de com els nens de 5 a 10 anys utilitzen el seu temps lliure. Per a això analitzem la informació que els seus pares aporten a aquest respecte en l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals. Alguns dels aspectes clau que hi abordem són quina mena d'activitats fan durant el temps programat i no programat, amb qui passen aquest temps i quin és el nivell d'implicació i supervisió dels pares en les activitats dels fills. Els patrons de conducta observats a Espanya s'emmarquen en contextos més generals relacionats amb els processos de socialització i desenvolupament dels infants en el món actual.

5.1. Temps extraescolar estructurat i no estructurat

Una qüestió que suscita un intens debat és si el temps extraescolar ha d'estar programat i planificat. Han de deixar els pares que els seus fills passin el temps jugant lliurement o sense fer res, o bé, al contrari, han de promoure que participin en activitats d'entreteniment saludables, segures i formatives? Hauria d'haver-hi un adult supervisant en tot moment les activitats dels nens i nenes? Al darrere d'aquestes qüestions hi ha una tensió bàsica que es planteja quan els infants cobren consciència de la seva individualitat: la «lluita pel poder» de decisió entre pares i fills. En la primera infància, els pares prenen quasi totes les decisions relacionades amb els fills: quan, què, on i quant mengen, dormen, juguen, estan sols, etc. A mesura que els nens es reconeixen a si mateixos com a individus, comencen a exigir més autonomia. De vegades això es tradueix en estira-i-arronses en què els infants es neguen a menjar el que se'ls dona o anar a dormir a una hora determinada, o fins i tot en marraneries per aconseguir una joguina o perquè el temps d'esbarjo ha acabat (Belden

et al., 2008). En unes vides dirigides per altres, els nens busquen d'aquesta manera petites esclatxes per mirar de fer valer els seus desitjos, o per augmentar la seva capacitat de decisió davant dels que controlen habitualment aquestes decisions. A tall d'exemple, hi ha evidències que demostren que els nens es neguen amb més freqüència a menjar quan és la mare la que els hi dona –si és ella la que s'encarrega habitualment de fer-ho–, més que no pas si ho fan altres parents (Faith *et al.*, 2004).

En la nostra anàlisi de l'ús del temps entre els nens de 5 a 10 anys, diferenciem entre *activitats estructurades o organitzades* i *activitats no estructurades*, seguint l'esquema de Mahoney *et al.* (2005). Sota l'etiqueta d'*organitzades*, ens referim a les activitats caracteritzades per una estructura imposada per la presència d'un adult que no pertany a la família, que hi intervé iniciant l'activitat, controlant els recursos disponibles per fer-la, o bé participant-hi. Les activitats estructurades (o organitzades) solen posar èmfasi en la promoció de certes habilitats i en la consecució de certs reptes, amb l'objectiu d'augmentar-ne la complexitat progressivament, a mesura que els infants van adquirint un grau més alt de coneixement o destresa (Csikszentmihalyi, 1990). En canvi, les activitats no estructurades es refereixen al temps de lleure i jocs improvisats que els nens duen a terme amb amics al parc, al carrer o a casa, com poden ser jugar a fet i amagar, anar amb bicicleta, jugar als gronxadors dels parcs infantils, etc. En alguns casos, hi ha adults que s'afegeixen a aquestes activitats o les supervisen, però no les dirigeixen unilateralment. També es poden referir al temps que passen sols llegint, tocant un instrument o mirant la televisió.

(a) La participació en activitats estructurades

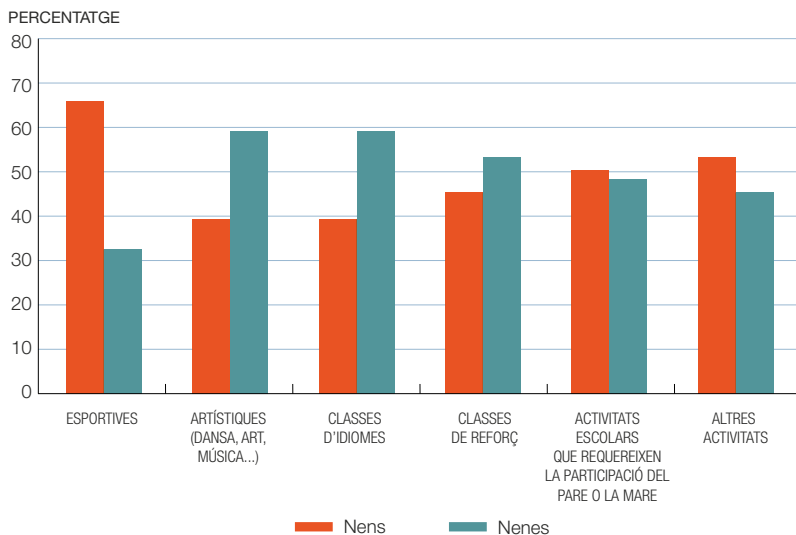
Un aspecte que caracteritza les noves formes d'exercir la parentalitat és que els pares procuren d'entretenir els fills i enriquir les seves experiències apuntant-los a tota mena d'activitats tutoritzades (esportives, artístiques, etc.). Des de ben jovenets a molts nens se'ls matricula en una àmplia gamma d'activitats extracurriculars que es consideren essencials no tan sols per al seu desenvolupament saludable, sinó també per millorar les seves oportunitats educatives i exposar-los a estímuls que els preparin per als reptes de la vida moderna (Education, Audiovisual & Culture Executive Agency, 2009). De les dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals es desprèn que a Espanya és habitual inscriure els fills a diversos tipus d'activitats

organitzades. Els infants comencen a participar-hi des de ben petits, com acredita la nostra mostra (de nens de 5 a 10 anys). En l'enquesta es pregunta als pares si els seus fills participen en alguna de les activitats següents: 1) esportives, 2) artístiques (com ara dansa, art, música...), 3) classes d'idiomes, 4) classes de reforç, 5) activitats escolars o 6) altres. Per terme mitjà, els nens participen en dues d'aquestes activitats. Prop de tres de cada quatre infants participen almenys en una activitat (el 28% no en fan cap). Una mica més de la meitat dels nens (el 55%) estan inscrits en una o dues activitats, el 19% en tres o més. Les activitats esportives són les més habituals: aproximadament sis de cada deu nens hi participen. El següent grup d'activitats més *populars* són les artístiques, en què participa un de cada tres infants. A més, un de cada quatre segueix cursos d'idiomes. Altres activitats, com ara les classes de reforç i les activitats escolars que requereixen la participació de pares i mares, són menys habituals.

GRÀFIC 5.1

Menors matriculats en activitats extracurriculars segons el sexe i el tipus d'activitat

En percentatges. Infants de 5 a 10 anys

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància, 2010.

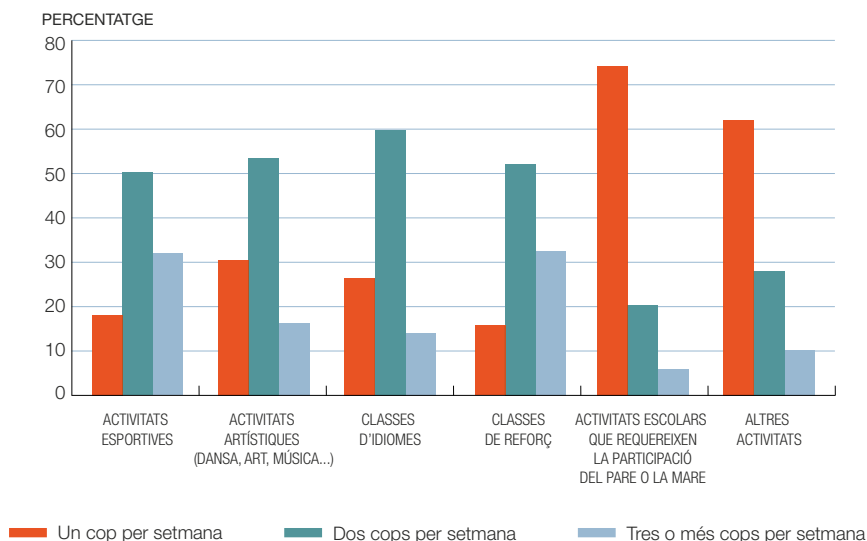
És important assenyalar que la participació i la freqüència d'assistència és aproximadament la mateixa entre nens i nenes (el 78% participen almenys en una activitat, independentment del sexe, i en tots dos casos ho fan per terme mitjà dos cops per setmana). No obstant això, com podem apreciar al gràfic 5.1, hi ha diferències en la participació segons les activitats. Les nenes tendeixen a participar més en activitats artístiques i idiomes, i els nens en les esportives. Les diferències en els altres tipus d'activitat són menors. Així i tot, sembla que els pares proporcionen més oportunitats als fills per fer activitats físiques i a les filles per desenvolupar la seva creativitat i les competències curriculars.

No totes les activitats es practiquen amb la mateixa assiduitat. El 30% dels que participen en activitats esportives i classes de reforç hi van tres o més cops per setmana. Segons podem apreciar al gràfic 5.2, la majoria de les activitats es fan un parell de cops per setmana.

GRÀFIC 5.2

Freqüència de participació en activitats extraescolars

En percentatges. Infants de 5 a 10 anys

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància, 2010.

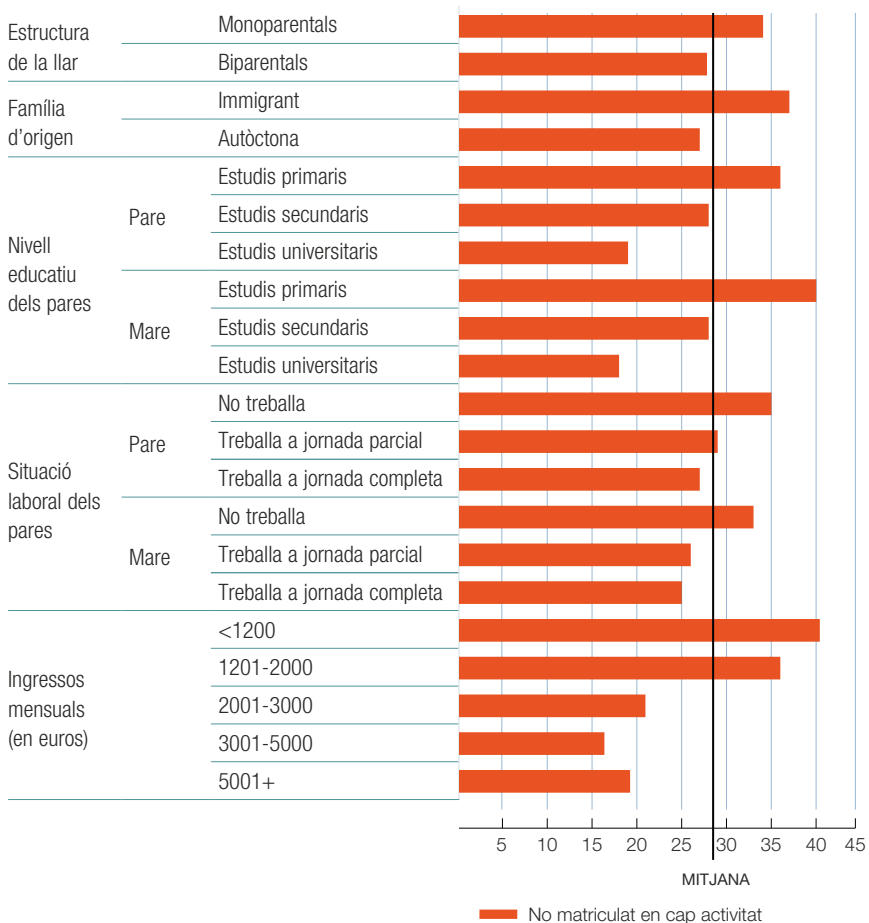
La participació en activitats extraescolars, especialment si impliquen desplaçaments o requereixen la participació dels progenitors, està relacionada amb la disponibilitat de recursos familiars de diversos tipus. No totes les famílies disposen dels mateixos recursos de temps ni de les mateixes oportunitats per a les activitats extraescolars dels fills, o perquè es relacionin amb altres nens fora de l'escola. En alguns casos perquè manquen dels mitjans econòmics per fer-se càrrec de les despeses que representen aquestes activitats. En altres, per restriccions de temps en el cas que estiguin sotmesos a una sobrecàrrega de responsabilitats, a causa de llargues jornades laborals, horaris asocials, obligacions familiars excessives (fer-se càrrec d'altres infants, de gent gran o discapacitats). Finalment, alguns pares simplement disposen de menys xarxes socials o tendeixen a ser menys sociables que d'altres (Burdette i Whitaker, 2005).

El gràfic 5.3 mostra aquelles famílies que no inscriuen els fills en activitats organitzades. La línia negra que travessa el gràfic indica que, per terme mitjà, el 28% dels infants no participen en cap activitat. Per tant, la comparació de les columnes amb la línia indica si un subgrup poblacional es troba per sota o per damunt de la mitjana en termes de la seva participació en activitats. Com podem observar-hi, els nens menys proclius a participar en activitats extracurriculars provenen d'entorns desfavorits –on manquen recursos econòmics– o de famílies amb dificultats per trobar temps per gestionar la participació dels seus fills en aquestes activitats. El primer factor sembla que és el més important, tot i que no disposem d'informació sobre l'esforç econòmic que han de fer les famílies (les despeses relacionades amb el material, l'equip, els uniformes i la inscripció). Les famílies amb baixos nivells de renda presenten una taxa de participació en les activitats extraescolars molt més baixa que les famílies acomodades. També hi ha una diferència significativa de participació entre infants d'origen immigrant i autòctons, i una mica més reduïda entre nens que provenen de famílies monoparentals i biparentals. Les famílies amb nivells educatius més alts tendeixen a inscriure més els fills a activitats extraescolars, encara que és difícil dilucidar si això és perquè disposen dels recursos econòmics necessaris, o bé perquè creuen que aquestes activitats són beneficioses per als seus fills. Probablement tots dos motius influeixen en la seva decisió.

GRÀFIC 5.3

Menors que no participen en cap activitat extraescolar, segons característiques de la llar i situació socioeconòmica familiar

En percentatge. Infants de 5 a 10 anys

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància, 2010.

Les nostres dades suggereixen que la majoria dels pares que duen els fills a activitats extraescolars ho fan perquè el fill els ho demana. El 39% declara que en la decisió va pesar-hi molt la petició del fill, i el 34% declara que va

pesar-hi bastant. Només el 17% de pares manifesten que duen el fill a una activitat extraescolar sense tenir en compte l'existència d'aquest desig. Segons el testimoni dels pares, el 60% indiquen que al seu fill li agrada molt seguir el programa o activitat extraescolar, i un 35% declara que li agrada bastant. Els pares que forcen els fills a participar en un programa extraescolar que no agrada a l'infant són una minoria exigua. Evidentment, la fiabilitat de les respostes pot estar compromesa per la perspectiva dels que les donen, però sembla poc probable que la visió que donarien els nens si se'ls pogués preguntar mostrés una opinió radicalment diferent.

Per a alguns pares, dur els fills a activitats extraescolars és un recurs que els ajuda a conciliar els seus horaris laborals amb les necessitats de fer-se càrrec dels menors. Però això no sol ser habitual. Només el 8,9% dels pares que porten els fills a activitats extraescolars reconeixen que en la decisió van pesar-hi molt els seus horaris de treball. Un 14% declara que van pesar-hi bastant. Aquestes dades i les anteriors suggereixen que, davant la imatge que presenta uns nens empesos a passar el dia allunyats de l'entorn familiar, en funció de les necessitats dels adults, la voluntat i la iniciativa infantil de participar en aquests programes té un paper que moltes vegades l'anàlisi ha tendit a ignorar.

(b) La participació en les activitats no estructurades

D'acord amb una visió molt estesa, els nens han de gaudir d'oportunitats d'entretenir-se al marge de la programació parental. Des d'aquest punt de vista, el temps lliure té un valor intrínsec per als infants, i no es pot valorar segons una orientació futurista basada exclusivament en la millora del desenvolupament o les habilitats del menor. L'excessiu zel parental per programar el temps dels fills ha desencadenat un corrent d'opinió a favor de recuperar espais de llibertat per als infants, invocant la necessitat del joc sense constriccions ni tuteles per al seu desenvolupament saludable. En aquest sentit, l'Associació Americana de Pediatria ha alertat recentment sobre els riscos que implica per a la salut mental dels nens una infància sense llibertat per jugar (Gibbs, 2009).

En el que queda d'aquesta secció del capítol i en la següent ens centrem a analitzar el temps no estructurat que els infants passen a casa o amb un familiar,

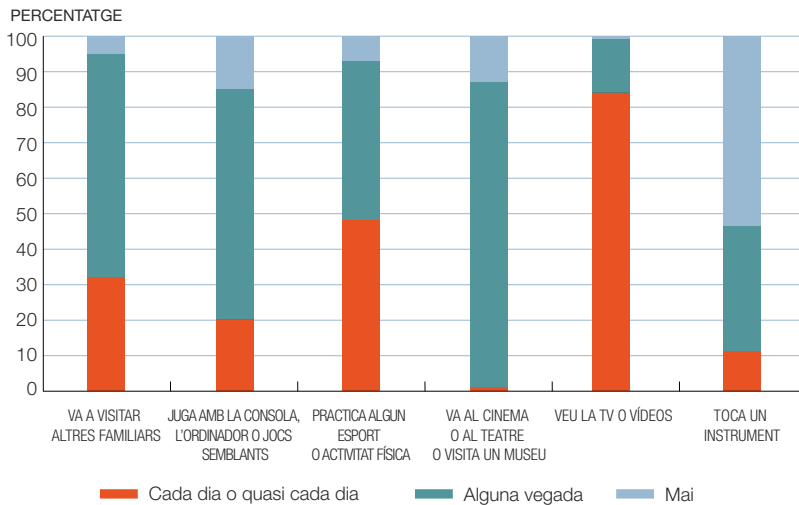

i el temps que passen socialitzant amb els amics. En general, *les activitats no estructurades* no requereixen una planificació prèvia i habitualment són gratuïtes. El qüestionari pregunta sobre les següents: veure la televisió o vídeos; anar al cinema, al teatre o a un museu; jugar al carrer o practicar algun esport o activitat física; jugar amb la consola o l'ordinador; i anar a visitar familiars. El gràfic 5.4 mostra la freqüència de participació dels nens en aquest tipus d'activitats. Cal remarcar que veure la televisió és l'activitat més estesa. Un 84% la veu cada dia o quasi cada dia. A més, molts nens passen encara més temps davant d'una pantalla, ja que dediquen una part del seu temps a jugar amb la consola o l'ordinador: un 20% de la població infantil ho fa diàriament o quasi cada dia, i el 65% alguns cops per setmana. Per tant, l'ús d'aquestes noves tecnologies per a l'oci a la llar està relativament estès ja a aquestes edats. L'activitat física també és força habitual, ja que quasi la meitat dels infants (el 48%) en fan cada dia i el 45% alguna vegada a la setmana. La majoria dels nens visiten els seus parents alguna vegada (el 63%), i un 32% ho fan cada dia o quasi cada dia.

GRÀFIC 5.4

Freqüència de participació en activitats no estructurades

En percentatges. Infants de 5 a 10 anys

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància, 2010.

L'ús (o l'abús) que els infants fan de les noves tecnologies planteja dubtes i apareix sovint als mitjans com a motiu d'alarma. És per això que parem una certa atenció a la relació entre determinades característiques de les famílies i la freqüència amb què veuen la televisió o estan davant de la consola de joc. Per fer-ho comparem aquesta forma d'oci més sedentària amb la freqüència amb què els nens practiquen esport o activitats físiques, que habitualment se solen considerar activitats beneficioses. Per simplificar l'anàlisi, ens centrem exclusivament en les famílies en què els nens fan tots dos tipus d'activitat diàriament o algunes vegades a la setmana. La taula 5.1 mostra que les diferències són petites, però presenten un patró marcat en relació amb el nivell d'estudis dels pares i els seus ingressos. Els fills de famílies amb nivell socioeconòmic alt solen veure una mica menys la televisió i juguen menys amb la consola. Són, en canvi, més proclius a practicar esports i activitats físiques cada dia –llevat dels nens en l'interval més alt d'ingressos, en què el percentatge dels que ho fan diàriament és el més baix.

TAULA 5.1

Activitats que l'infant fa cada dia o quasi cada dia, segons diferents característiques de la llar

En percentatges. Infants de 5 a 10 anys

	VEU LA TELEVISIÓ O VÍDEOS	PRACTICA ALGUN ESPORT O ACTIVITAT FÍSICA	JUGA AMB VIDEOJOCS
Estructura de la llar			
Monoparental	78	48	24
Biparental	85	54	20
Origen			
Immigrant	80	45	23
Autòcton	85	49	20
Característiques de la mare			
Nivell d'estudis			
Primaris	85	42	23
Secundaris	86	48	20
Universitaris	80	54	19
Situació laboral			
No treballa	86	46	22
Treballa a temps parcial	82	43	24
Treballa a temps complet	83	53	17
Característiques del pare			
Situació laboral			
No treballa	82	46	25
Treballa a temps parcial	88	54	21
Treballa a temps complet	84	48	19
Nivell d'estudis			
Primaris	87	49	24
Secundaris	85	43	20
Universitaris	79	56	16
Ingressos de la llar (en euros)			
Menys de 1.200	82	46	24
de 1.201 a 2.000	84	45	21
de 2.001 a 3.000	86	49	21
de 3.001 a 5.000	86	56	16
Més de 5.000	72	40	22

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància, 2010.

5.2. La implicació dels pares en el temps lliure dels fills

Com hem assenyalat en capítols anteriors, tot i que sovint hom opina el contrari, avui els infants reben més atencions i més suport emocional dels pares que no pas en el passat. En la majoria dels casos, les decisions que prenen els pares en relació amb els fills es guien per la voluntat de fer el que consideren correcte, segons tant els seus propis criteris com els de la societat en què viuen. Els pares defineixen una sèrie de pautes i normes per criar els fills a partir de múltiples fonts d'informació (la seva pròpia experiència com a infants, l'experiència dels seus germans i altres parents, el que han llegit o els han explicat, o el que senten basant-se en el sentit comú). Pressionats davant la possibilitat que una passa en fals en el seguiment d'aquestes pautes pugui fer que el nen o nena tingui mancances alimentàries, de son o educatives, els pares s'esforcen per ajustar-s'hi escrupolosament. Això implica, entre altres coses, un control sobre què i quant ha de menjar; quan, on i durant quant de temps ha de dormir; el temps que ha d'estar en companyia d'adults i d'altres nens; quines activitats i conductes són apropiades i quines no són permeses, com també quines són les normes que han de guiar aquestes interaccions.

Al seu torn, els pares perceben que han de demostrar al món que són bons pares i mares i que segueixen les normes socials que estableixen el que els nens han de fer o no, en quines activitats han de participar o quina mena de coses han de tenir. Fins i tot quan aquestes normes no concorden amb la pràctica real, els pares es veuen sotmesos a una forta pressió social per acreditar en els seus entorns més propers la seva vàlua com a pares, ocultant si cal les seves mancances per salvar les aparences. Això implica, entre altres coses, demostrar que l'infant està sent supervisat (per la persona idònia), que no se li permet fer tot el que vol, que va net i cuidat, que li han ensenyat bones maneres i que està rebent els estímuls socials i educatius adients.

En una societat en la qual es tenen menys fills, però que al mateix temps hi inverteix més recursos (en termes de salut, educació, joguines i activitats extraescolars), les normes que estableixen els pares –i les pressions socials– sembla que estan canviant. Hi ha una preocupació creixent per la seguretat dels menors. Els pares són menys permissius que els seus propis pares o avis a l'hora de deixar que els infants surtin sols al carrer o juguin pel barri sense la

vigilància d'un adult. Aquesta preocupació per la seguretat infantil és deguda a l'increment objectiu d'alguns riscos (per exemple, patir un accident provocat per l'augment del trànsit), però bona part de les percepcions de risc les susciten nous corrents d'angoixa col·lectiva, que situen la infantesa al centre de les obsessions per la seguretat. Aquesta angoixa es materialitza en el temor davant riscos que tenen una incidència insignificant (com ara que un estrany pugui segrestar els infants o un pedòfil en pugui abusar), i es passa per alt que bona part dels riscos per a la seguretat i la integritat física i emocional del menor (inclòs l'abús sexual) solen tenir l'origen en l'àmbit domèstic o en el seu entorn més pròxim. Paradoxalment, l'obsessió pel risc –que duu molts pares a limitar la llibertat dels menors per sortir sols– ha estat situada en l'origen de nous riscos, reals o percebuts. Fenòmens com ara l'obesitat infantil o la manca d'iniciativa dels joves han estat atribuïts a les seves experiències infantils en habitatges convertits en «gàbies d'or», on els infants no troben a faltar oportunitats d'entreteniment.

Cal recordar que les dades que analitzem es refereixen a nens petits (entre 5 i 10 anys), per la qual cosa el seu temps lliure tendeix a estar supervisat per adults. Com podem observar a la taula 5.2, els pares participen en la majoria de les activitats dels menors. Hi són quan els seus fills surten, tant per anar al cinema o al teatre com per visitar familiars, i també dins de la llar, mentre els nens toquen un instrument o veuen la televisió. Les nostres dades contradiuen la visió que afirma que els pares deixen els nens davant el televisor (en una activitat *segura* que no requereix supervisió) per poder dedicar-se a treballar o fer altres tasques. Més de la meitat dels infants de la nostra mostra solen veure la televisió acompanyats dels progenitors. Les úniques activitats que fan habitualment amb germans i amics són jugar amb videojocs i fer esport o activitats físiques.

TAULA 5.2

Persones amb les quals l'infant realitza habitualment diferents activitats

En percentatges. Infants de 5 a 10 anys

ACTIVITATS	SOL/A	AMB VOSTÈ O AMB LA SEVA PARELLA	AMB GERMANS	AMB ALTRES FAMILIARS	AMB AMICS	NO FA AQUESTA ACTIVITAT
Jugar amb videojocs	26	22	32	1,8	2,6	15
Fer algun esport o activitat física	15	20	8,0	1,1	49	7,5
Anar al cinema, al teatre o visitar un museu	0,3	78	2,0	2,4	4,0	13
Veure la TV o vídeos	17	54	26	1,7	0,5	0,9
Anar a visitar familiars	1,3	92	1,5	1,1	0,0	3,9

Nota: els percentatges estan calculats sobre el total d'infants que realitzen alguna activitat.

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància, 2010.

5.3. Temps amb amics

El temps que un nen passa amb companys de la seva edat arriba al màxim durant l'adolescència, particularment entre els 14 i els 16 anys. També és habitual, però, que els infants més joves passin temps amb els amics fora de l'escola. Diversos estudis assenyalen la importància dels vincles d'amistat i les cultures infantils que sorgeixen en el curs d'aquestes interaccions per a un desenvolupament adequat del menor (Corsaro, 1985). Per analitzar el temps compartit amb els amics, ens centrem en dos aspectes: la freqüència amb què el menor duu amics a casa i el nivell de supervisió dels pares mentre els nens són a casa amb els amics. Com podem observar a la taula 5.3, passar temps amb els amics a casa és una cosa relativament comuna, però no passa cada dia. Es tracta d'un resultat esperable, tenint en compte que són infants de 5 a 10 anys i que, per tant, requereixen la supervisió d'un adult. És probable fins i tot que els pares programin les trobades dels nens per jugar. Segons les nostres dades, a quatre de cada deu famílies els fills no inviten els amics a casa. A més, només un 11% de les famílies responen que els seus fills passen temps amb els amics a casa tres o més vegades per setmana. Encara que les diferències no són gaire acusades, entre les nenes és més habitual rebre amigues i amics

TAULA 5.3

Frequència amb què els infants passen temps amb els seus amics a casa, segons característiques de la llar

En percentatges. Infants de 5 a 10 anys

CARACTERÍSTIQUES DE LA LLAR	NOMBRE DE DIES PER SETMANA QUE L'INFANT PORTA AMICS A CASA			
	0	1	2	3 O MÉS
Estructura de la llar				
Monoparental	38	32	14	15
Biparental	43	34	13	10
Sexe del menor				
Nen	46	31	12	10
Nena	39	36	13	12
Origen				
Autòcton	42	33	14	11
Immigrant	47	35	7,7	10
Característiques del pare				
Nivell d'estudis				
Primaris	38	32	15	15
Secundaris	44	34	12	10
Universitaris	45	36	12	7,0
Situació laboral				
No treballa	40	35	13	13
Treballa a temps parcial	52	27	17	3,8
Treballa a jornada completa	43	34	13	11
Característiques de la mare				
Nivell d'estudis				
Primaris	41	27	16	16
Secundaris	44	34	12	10
Universitaris	43	38	11	7,7
Situació laboral				
No treballa	38	33	14	14
Treballa a temps parcial	48	31	13	8,1
Treballa a jornada completa	44	35	12	8,8
Ingressos de la llar (en euros)				
Menys de 1.200	43	28	17	13
de 1.201 a 2.000	38	33	16	13
de 2.001 a 3.000	46	37	10	7,2
de 3.001 a 5.000	43	36	11	10
Més de 5.000	47	44	3,1	6,3
Total	43	34	13	11

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància, 2010.

a casa que no pas entre els nens. És menys habitual entre les famílies d'origen immigrant que no entre les d'origen autòcton. Quant al nivell d'ingressos, la diferència està en el nombre de vegades per setmana que els nens passen temps amb els amics a casa: a les llars amb nivells d'ingressos alts és més gran la proporció de progenitors que diuen que els seus fills reben amics a casa un cop per setmana; a les llars amb nivells econòmics més baixos, en canvi, les visites tenen lloc amb més freqüència.

5.4. La implicació d'avis i germans

Per saber què succeeix en el temps lliure dels infants, no podem passar per alt el paper que hi juguen altres membres de la família. A moltes famílies, els avis constitueixen un punt de suport molt important. Durant molt de temps s'han dedicat a tenir cura dels més menuts, i encara ho fan avui. A diferents països desenvolupats, molts pares recorren als seus propis pares perquè es facin càrrec dels seus fills després de l'escola: anar a recollir-los, fer-los menjar, supervisar-los o simplement estar amb ells. En un país com el nostre, en què les famílies tendeixen a viure prop dels parents, és habitual que els avis comparteixin les responsabilitats que comporta fer-se càrrec dels nens (Borra i Palma, 2009). La convivència de tres generacions (avis, pares i néts) en una mateixa llar avui és poc comuna: tan sols el 4% de les famílies amb nens menors de 16 anys conviu amb els avis. No obstant això, la convivència no és un requisit perquè els avis s'ocupin dels néts. Segons dades publicades recentment, a Espanya un de cada quatre avis té cura dels seus néts. La mitjana europea, una mica més alta, se situa en un de cada tres. Els avis espanyols que tenen cura dels néts, però, ho fan d'una manera més intensiva que a la resta d'Europa, i hi dediquen una mitjana de set hores al dia, dues hores més que la mitjana europea (Badenes Pla i López López, 2010).

Com hem vist, els avis i àvies, com també els germans més grans, poden ser un recurs per fer-se càrrec de la supervisió dels més petits i, en general, per estar amb ells, especialment quan els pares estan treballant, preparant el menjar o ocupats en altres tasques de la llar. Però els avis i germans també poden significar en certes condicions una disminució del temps que els pares dediquen al menor. Així, quan els avis tenen problemes de salut o els germans són

més petits, és possible que requereixin temps, esforç i recursos dels pares que altrament se centrarien en l'infant.

En el 8,4% de les famílies entrevistades, un dels avis viu a la mateixa llar. Un 42% de les llars assenyalen que reben l'ajut d'avis a l'hora d'ocupar-se dels nens. A la taula 5.4 podem observar que les famílies que poden comptar amb els avis, tant perquè viuen a la mateixa llar com perquè hi ajuden, els infants tendeixen a fer menys activitats extraescolars. Aquest fet suggereix que l'ajuda oferta pels avis atenua la necessitat de moltes famílies de recórrer a aquestes activitats per resoldre les pressions horàries que han d'afrontar. Tot i així, el fet que tres de cada quatre nens amb avis i àvies aparentment «disponibles» participin almenys en una activitat extraescolar (i molts en dues o més) indica que seria erroni pensar que la participació infantil en aquestes activitats és simplement una estratègia de conciliació a la qual recorren famílies que no poden activar altres mecanismes per ocupar-se dels fills.

TAULA 5.4

Nombre d'activitats extraescolars realitzades segons la composició de la llar (segons si hi viuen avis i germans)

En percentatges. Infants de 5 a 10 anys

NOMBRE D'ACTIVITATS EXTRAESCOLARS EN QUÈ ESTÀ INSCRIT ^(a)	AVIS I ÀVIES			GERMANS I GERMANES		TOTAL	NOMBRE DE CASOS
	HI VIUEN	NO HI VIUEN ^(b)		HI VIUEN	NO HI VIUEN		
		AJUDEN	NO AJUDEN				
Cap	28	26	16	29	26	28	(324)
Una	27	26	17	30	21	27	(313)
Dues o més	45	48	67	41	53	45	(510)
	100					100	(1.147)

Notes: a) Activitats extraescolars: classes d'idiomes, classes d'art, classes de reforç, activitats esportives, activitats escolars o altres activitats organitzades.

b) La categoria «No hi viuen» agrupa els casos en què l'infant no té aquest familiar i els casos en què sí que el té però no viuen a la mateixa llar.

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància, 2010.

Prop del 70% de les famílies entrevistades tenen més d'un menor a casa. Els nens de 5 a 10 anys que viuen en famílies amb dos o més fills participen per terme mitjà en menys activitats organitzades. És possible que els nens amb germans reclamin en menor mesura participar en activitats fora de la

llar, ja que es poden entretenir jugant plegats. D'altra banda, en augmentar el nombre de fills s'incrementa també l'esforç que han de fer els pares per oferir-los l'oportunitat de participar en diverses activitats extraescolars, tant des del punt de vista econòmic (possibles quotes) com per l'esforç de gestió del temps derivat d'aquesta participació diversificada.

El conjunt de dades presentades en aquest capítol suggereix que les noves modalitats de gestió de temps lliure infantil (amb un èmfasi creixent en les activitats programades) no es poden considerar simplement estratègies de pares i mares aclaparats per la manca de temps per ocupar-se dels fills. Hem d'atribuir-les, si més no, a dues causes més. En primer lloc, s'inscriuen en la tendència de pares i mares a «fomentar el que és òptim» per als seus fills (Beck-Gernsheim, 2003). Des del final del segle xx, el progrés de la medicina, la psicologia i la pedagogia, unit a la reducció del nombre de fills, ha alimentat noves expectatives de *millora* dels infants dins les famílies mitjançant la canalització adequada d'esforços. Nous discursos equiparen el fet de desatendre la cura del nen amb la pèrdua de possibilitats de desenvolupament, la qual cosa es tradueix en exigències creixents per als pares. El credo de la nova actitud envers els fills –que les dades examinades suggereixen que s'estén poc o molt entre tots els grups socials– és que els pares poden fomentar les facultats dels fills (i corregir-ne els defectes) proporcionant-los oportunitats per a una bona «posada en marxa». Les activitats extraescolars ocupen un lloc privilegiat en el catàleg d'estratègies de millora que els pares es veuen empesos a adoptar.

En segon lloc, assistim a un reforç del paper de l'infant en l'elecció de les seves activitats de formació i entreteniment, que no entra necessàriament en contradicció amb els processos descrits al paràgraf anterior. Fins no fa gaire, s'havia entès que els adults havien d'imposar als menors l'organització del seu temps «per al seu propi benefici» (principalment a escola), tot reservant-los espais «no controlats» en el temps extraescolar, on gaudien de graus considerables de llibertat amb el seu grup d'iguals. El temor creixent dels progenitors als riscos per la seguretat física dels nens a l'espai públic ha reforçat els seus lligams a espais controlats per persones adultes. Però això no vol dir necessàriament que la seva autonomia s'hagi esvaït. Davant d'una imatge que emfatitza el caràcter programat (per adults) d'aquestes activitats, l'evidència apunta, al contrari, que els nens intervenen en l'elecció de les ac-

tivitats que volen fer i que majoritàriament gaudeixen a l'hora de fer-les. La naturalesa d'aquestes activitats pot ser molt variada, i hi ha motius per pensar que en molts casos els nens hi troben espais d'interacció i entreteniment que ofereixen noves oportunitats d'afirmar la seva identitat com a subjecte agent (Näsman, 1998).

VI. L'emergència de riscos socials en la infància

La situació dels infants al món desenvolupat desperta inquietud. La majoria dels informes internacionals que ofereixen un diagnòstic de la qualitat de vida de la població i la seva evolució coincideixen a detectar una concentració dels riscos de vulnerabilitat a les primeres etapes de la vida. Els riscos que tradicionalment han compromès el benestar infantil han estat dos: els que afecten la salut, d'una banda, i la pobresa i les dificultats econòmiques, de l'altra.

Pel que fa al primer, la salut infantil ha millorat ostensiblement a tot el món al llarg dels darrers cent anys. Durant segles la infància ha estat vista com una etapa trista i vulnerable, ja que hi sovintejaven les malalties. Els infants fràgils, víctimes de malalties cròniques, eren una part consubstancial de la vida quotidiana de moltes famílies. La manca d'higiene, l'influx de malalties infeccioses i la fam s'han rabejat especialment en els més petits i s'han cobrat moltes vides al llarg de la història. Sabem, per exemple, que al final del segle XIX, en determinades etapes (1880, 1882-1883, 1885 o 1900) morien a Espanya la quarta part dels nadons. La malaltia i la mort infantil formaven part de la quotidianitat, i davant d'elles els adults exhibien actituds fatalistes. Molts testimonis de l'època (novel·les, informes sanitaris, premsa) accepten amb resignació la idea que la vida dels infants s'aguanta per un fil (De Miguel, 1998: 195-197).

L'increment de l'esperança de vida durant el darrer segle ha estat extraordinari. Al començament del segle XX, la taxa de mortalitat infantil a Espanya se situava en 203 morts per cada mil nens. Des d'aleshores, la davallada ha estat contínua. Els anys seixanta i setanta, quan els pares de la nostra Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància estaven creixent, la taxa de mortalitat infantil a Espanya ja se situava per sota de les 40 morts per cada

mil naixements. Segons les estimacions més recents, actualment aquesta taxa és de 3,5 morts per cada mil naixements (World Bank, 2008). Les reduccions en la taxa de mortalitat vénen acompanyades de la disminució en la morbiditat. Les infeccions i malalties comunes als països en vies de desenvolupament –respiratòries i digestives– són avui poc freqüents als països desenvolupats, i rarament condueixen a la mort del menor. Però això no vol dir que els problemes de salut en la infància s’hagin eradicat. Apareixen noves afeccions, ja no mortals, relacionades amb estils de vida i hàbits perjudicials per a la salut.

Respecte a la pobresa i les dificultats econòmiques, la situació continua sent preocupant. Per exemple, a la majoria de països de la Unió Europea les taxes de pobresa són més altes en la infància que en la vida adulta (Comissió Europea, 2009; OCDE, 2008). Espanya forma part del conjunt de països europeus amb taxes més elevades de pobresa infantil: mentre que un de cada cinc menors de 18 anys a la UE-27 és pobre, al nostre país la pobresa n’afecta un de cada quatre, una xifra que ens situa en pitjors condicions que la majoria de països, amb les excepcions d’Itàlia, Letònia, Bulgària i Romania (Eurostat, 2008). Si ens centrem específicament en el col·lectiu d’edat que constitueix el nostre objecte d’anàlisi (nens i nenes de 0 a 10 anys), el panorama tampoc no és gaire encoratjador: el 21,7% dels infants espanyols és pobre (dades de l’Enquesta de Condicions de Vida de l’INE, 2008). Aquest resultat situa la proporció de nens pobres dos punts percentuals per damunt del total de la població espanyola (19,6%).

El grau de vinculació de les famílies amb el mercat de treball és el principal factor responsable de la seva situació econòmica. Així, són pobres set de cada deu menors de deu anys que viuen en llars on cap de les persones actives treballa. Ara bé, la precarietat econòmica no afecta exclusivament les llars en què ningú no treballa. Quan hi treballa una persona, el risc de pobresa minva considerablement, tot i que continua sent alt: afecta tres de cada deu infants de 0 a 10 anys. El model tradicional, amb un sol sustentador econòmic –generalment home–, no assegura a moltes llars on viuen menors dependents la protecció necessària enfront de l’exclusió econòmica. Una proporció molt elevada de nens de 0 a 10 anys que viuen en situació de pobresa ho fan en aquesta mena de llars (el 58,5%). La taxa de pobresa dels infants de 0 a 10 anys es redueix en 20 punts percentuals si a la llar treballen dues persones en lloc de només una (aleshores baixa al 8,6%), la qual cosa indica que, més que en el

passat, calen dos salaris a la llar per prevenir situacions de vulnerabilitat econòmica en la infància.

A més del treball, un segon factor amb un fort impacte en les condicions de vida dels menors és l'estructura de la llar. Les famílies nombroses i les monoparentals solen ser les estructures de la llar en què els infants estan més exposats a situacions de pobresa: el 49% dels nens que viuen en famílies nombroses i el 43% dels que viuen en llars monoparentals són pobres. Quan les mares que encapçalen una llar monoparental no treballen, el risc de pobresa s'incrementa. Mentre que el 30% de les llars monoparentals en què la mare treballa viuen en situació de pobresa, a les llars on no ho fa el risc de pobresa arriba al 69% (dades de l'ECV del 2008).

També ens hem de referir a la situació dels menors d'origen immigrant. D'acord amb l'Enquesta de Condicions de Vida (2008), entre els infants menors de 0 a 10 anys amb el pare o la mare nascuts fora de la UE-25, aproximadament quatre de cada deu són pobres, una proporció que duplica la dels autòctons. Les taxes de pobresa alta i severa mantenen un patró semblant: la taxa de pobresa alta és del 15,6% entre els nens d'origen estranger, i del 6,2% entre els autòctons, i la de pobresa severa del 6% i el 3,5%, respectivament.

Les poques dades disponibles en els darrers anys de crisi econòmica suggereixen que les taxes de pobresa, mesurades a partir del nivell de renda disponible, amb prou feines han variat des del final del 2007, però sí que ho ha fet la percepció de privació.⁽¹⁾ Segons dades recollides a l'ECV 2008, en les fases preliminars de la crisi, el 26% de la població espanyola ja declarava que l'últim any havia patit un descens significatiu dels ingressos. A les llars on viuen menors de 0 a 10 anys, aquest percentatge era una mica més alt: 31%. La crisi podria, a més, accentuar les situacions de dificultat econòmica, mesurada a partir d'indicadors com ara l'excés d'endeutament o l'impacte del cost de l'habitatge en el risc de pobresa.

Pel que fa a l'excés d'endeutament, segons dades de l'ECV 2008, només un 4,2% de la població espanyola que disposa de comptes bancaris reconeix tenir

(1) En el moment de lliurar aquest llibre a la impremta, l'INE anticipava els resultats provisionals de l'Enquesta de Condicions de Vida del 2010. Segons aquests resultats, la taxa de pobresa dels més petits de 16 anys se situa en el 24,6%, 4,3 punts per damunt del risc de pobresa entre la població de més de 16 anys. Si hi sostraiem el «valor del lloguer imputat» (un mesurament que valora l'ús de l'habitatge), la taxa de pobresa (22,2%) és molt superior a la de qualsevol altre grup d'edat (per exemple, 9 punts superior a la de la població més gran de 65 anys).

un descobert o saldo deutor causat per les dificultats econòmiques. A les llars amb nens de fins a 10 anys, la proporció és una mica més alta (7,2%). Quan la situació econòmica s'agreuja, algunes llars topen amb dificultats per afrontar el pagament de les seves despeses. La meitat de les famílies amb fills de fins a 10 anys reconeixien el 2008 que les despeses totals de l'habitatge representaven una càrrega pesada per a la llar, i en el 8,3% de les llars amb nens de 10 anys o menys havia tingut lloc un retard en el pagament de la hipoteca o lloguer durant l'últim any. L'impacte del cost de l'habitatge és més notable a les llars on viuen menors de 0 a 10 anys que a les llars encapçalades per persones d'edat més avançada, ja que aquests infants solen pertànyer a famílies joves, que continuen sufragant el cost d'habitatges que probablement van llogar o adquirir fa uns anys, durant el boom immobiliari. De fet, el percentatge de nens en situació de pobresa augmenta 11 punts (del 22 al 33%) si descomptem les despeses que les seves famílies dediquen al pagament de l'habitatge.

A més dels riscos tradicionals per al benestar infantil, com ara la malaltia o la privació econòmica, al llarg del segle xx emergeixen amb força noves inquietuds sobre la vulnerabilitat física, emocional i educativa dels menors. En aquest capítol fem servir l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals per analitzar la influència que alguns factors examinats en capítols anteriors –l'estructura de la llar, les condicions socioeconòmiques, els estils parentals o l'ús del temps extraescolar– tenen sobre aspectes clau del benestar i la salut dels infants a les societats contemporànies. Ens centrem en l'anàlisi de tres indicadors que han estat objecte d'atenció preferent en la recerca sobre aquestes qüestions i que actualment escampen una considerable preocupació social: el pes corporal, la competència socioemocional i la resposta a les demandes de l'escola en nens que tenen de 5 a 10 anys.

Les experiències viscudes en la infantesa tenen una importància crucial en la vida de les persones. Segons evidències empíriques creixents, els problemes que afligeixen els nens poden afectar el seu desenvolupament físic i emocional i les seves capacitats d'aprenentatge. Això no tan sols pot comprometre el seu benestar, sinó també la qualitat de vida i les oportunitats de la seva evolució posterior. En aquest sentit, els components del benestar que analitzem aquí constitueixen aspectes centrals de l'estat de salut i benestar infantil. Les recerques internacionals sobre el pes en la infància, les competències socioemocionals i les respostes a les demandes escolars acrediten que els problemes

relacionats amb aquests factors poden tenir efectes duradors, molt difícils de revertir. Els estudis fets sobre aquestes qüestions al nostre país solen aproximar-se als problemes quan aquests ja s'han expressat en tota la seva plenitud, generalment en l'adolescència (quan cobren noves formes: solitud i marginalització, malestar emocional o fracàs escolar). Poques vegades disposem de dades sobre etapes anteriors de la infància, la qual cosa impedeix anar a les arrels d'aquests fenòmens. L'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals ens dóna aquesta oportunitat. Un bon coneixement dels mecanismes que intervenen en la generació d'aquests problemes és una de les claus perquè tant les famílies com les administracions públiques puguin canalitzar la seva energia, temps i diners de la manera més eficient possible, i promoure així canvis que contribueixin al benestar en la infància.

6.1. Un problema de pes: el camí cap a l'obesitat

El pes corporal reflecteix un equilibri entre la ingesta i el consum d'energia. Quan són molt petits, els nens són capaços de regular la ingesta apropiada d'energia, però a mesura que creixen cobra més rellevància la influència de factors socials externs (Birch, 1987). La infància és una etapa crucial de la vida per definir les preferències i els gustos alimentaris, com també per adquirir hàbits que promoguin l'activitat física. Els pares intervenen en la preparació de la majoria d'àpats en què participen els nens (quan no mengen a escola), en fixen la distribució al llarg del dia, decideixen el tipus i la quantitat d'aliment que ha d'ingerir el menor, supervisen i tutel·len la ingesta, i són els encarregats de transmetre ensenyaments respecte a les qualitats dels aliments o els comportaments que cal observar durant els àpats.

En realitat, el que afecta la salut del menor no és tant el pes com la quantitat de greix corporal o adipositat. De fet, les intervencions més efectives per millorar la salut infantil s'han centrat a reduir l'adipositat sense alterar el pes (American Dietetic Association, 2006). Tot i que hi ha formes complexes de mesurar l'adipositat, la més comuna és l'índex de massa corporal (IMC), que es calcula dividint el pes en quilograms per l'alçada en centímetres al quadrat. Si, a més, tenim en compte l'edat i el sexe, el càlcul de l'índex de massa corporal és un mesurament molt aproximat del greix corporal (Johnson-Taylor, 2006). En els adults, el pes corporal es mesura utilitzant l'IMC. En els infants,

però, resulta una mesura una mica més problemàtica, ja que l'augment de pes i la morfologia formen part del mateix procés de creixement. Tenint en compte que l'IMC varia segons el sexe i l'edat en la infància, per calcular-lo les investigacions solen utilitzar els percentils d'IMC o les desviacions estàndard (*Z score*) (ibídem).

Els darrers anys ha tingut lloc un increment considerable de la prevalença del sobrepès en la infància. Actualment un de cada deu nens en edat escolar a tot el món té sobrepès (Lobstein, 2004). Als Estats Units, s'estima que el 17% dels infants entre 6 i 11 anys són obesos (és a dir, amb un índex de massa corporal per damunt del percentil 95) i un de cada tres té sobrepès (IMC $\geq$ percentil 85), segons dades per al 2003-2006 (Ogden, 2006). A Espanya, utilitzant mesures internacionals estandarditzades de referència per al pes i l'alçada segons l'edat, Aranceta-Bartrina *et al.* (2005) han calculat que l'any 2000 el 14,5% dels infants entre 6 i 9 anys se situaven per damunt del percentil 85, però per sota del percentil 97, i el 15,9% tenia un pes superior al percentil 97.⁽²⁾

S'ha demostrat que l'obesitat infantil està associada a diversos problemes de salut, com ara l'asma i les apnees del son, el desenvolupament precoç de diabetis de tipus 2 o els trastorns menstruals (Must *et al.*, 2003). Les conseqüències fisiològiques en la infància tendeixen a prolongar-se en el temps i multipliquen els riscos d'obesitat en la vida adulta o de patir malalties cròniques (Serdula *et al.*, 1993; Thompson, 2007). L'obesitat en la infància també té conseqüències psicològiques i socials. Hi ha recerques abundants que documenten l'estigmatització i la marginació que pateixen els infants amb sobrepès (Sweeting *et al.*, 2005; Storch *et al.*, 2007), com també les conseqüències emocionals d'un tracte discriminatori per part dels companys, amb l'increment consegüent del risc de patir problemes d'autoestima o depressió (Storch *et al.*, 2007). En el pitjor dels escenaris, l'obesitat pot desembocar en una espiral perversa de problemes socioeconòmics, relacionals i mentals que es retroalimenten. Els infants amb obesitat es troben sovint en les primeres fases d'una trajectòria que pot presentar complicacions en el futur, no sola-

(2) En general, es considera que hi ha sobrepès si l'IMC es troba per damunt del percentil 85, i obesitat si és superior al percentil 95 de la mateixa edat i sexe, segons recomanacions del Grup Europeu d'Obesitat Infantil. Alguns autors, però, han elegit altres llindars, com ara els percentils 90 i 97 per definir el sobrepès i l'obesitat, respectivament. Per això, de vegades és difícil establir comparacions entre els resultats de diferents estudis, ja que els criteris emprats no són els mateixos: no tots fan servir les mateixes taules com a referència ni el mateix punt de tall.

ment de caràcter mèdic, sinó també psicològic i social (Ferraro i Kelly-Moore, 2003; Crosnoe i López-González, 2005).

El nostre estudi es basa en les dades que aporten els pares sobre els seus fills. En estudis amb una mostra àmplia com és ara el nostre, resulta un mètode més viable que no pas el mesurament directe. Les dades sobre el pes i l'alçada, però, solen estar esbiaixades, la qual cosa aconsella una certa cautela a l'hora d'interpretar-ne els resultats (Bogaert *et al.*, 2003). Per construir l'IMC hem utilitzat com a referència l'índex de creixement dels infants en edat escolar que aporta l'Organització Mundial de la Salut (WHO Reference, 2007). Els nens que se situen dues desviacions estàndard per damunt de la mitjana són considerats obesos.

Les dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals, de la mateixa manera que altres estudis, suggereixen que els pares coneixen millor el pes dels seus fills que no pas l'alçada. En l'anàlisi feta s'han exclòs casos que presentaven un pes o una alçada biològicament impossibles, tenint en compte l'edat i el sexe. Del total de 1.148 pares d'infants de 5 a 10 anys entrevistats, podem comptar amb una mostra de 847 que aporten els dos mesuraments de pes i alçada dels seus fills, i cadascun d'ells se situa en un rang possible.⁽³⁾

L'alçada mitjana dels nens i nenes de la mostra és de 128 cm, i el seu pes de 30,3 quilograms. Si comparem aquestes xifres amb la referència internacional establerta per l'OMS (*International Reference Population*), els infants de la mostra són lleugerament més alts i pesen aproximadament mitja desviació estàndard més. El seu índex de massa corporal supera el de la població de referència en més de mitja desviació estàndard. Això indica que aproximadament la meitat dels nens i nenes se situen en el rang de pes considerat normal. Del 55% restant, un 14% té infrapès, un 24% sobrepès, el 12% són obesos i el 5% pateix obesitat mòrbida.

Encara que la majoria de la població infantil té un pes normal, els nois tendeixen a pesar més i tenen també més probabilitats de trobar-se en les categories problemàtiques (tant d'infrapès com d'obesitat). Les diferències són especialment acusades en la d'obesitat mòrbida, que afecta el 7% dels nens i el 2% de les

(3) Com que no tenim una mostra gaire àmplia, i amb l'objectiu de mantenir la fiabilitat dels nostres resultats, minimitzem el nombre de controls que introduïm en la nostra anàlisi per mantenir una representació suficient de famílies i nens en cadascuna de les categories.

nenes. La raó de probabilitats de ser obès és la meitat per a les nenes, si la comparem amb la dels nens de la mateixa edat.

TAULA 6.1

Distribució d'infants en categories de pes segons el seu índex de massa corporal

Infants de 5 a 10 anys

CATEGORIES DE PES	NOMBRE DE CASOS	PERCENTATGE TOTAL	NENES	NENS
Infrapès	115	14	12	14
Pes normal	390	46	54	40
Sobrepès	202	24	23	24
Obesitat	101	12	9,0	15
Obesitat mòrbida	39	4,6	2,0	7,0
Total	847	100	100	100

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància, 2010.

Tot seguit analitzarem alguns dels determinants principals del pes dels nens espanyols de 5 a 10 anys amb la mostra de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància. Amb l'objecte de facilitar la interpretació de resultats, i donat el caràcter limitat de la mostra, diferenciarem únicament entre nens obesos i no obesos. Designem nens *obesos* el 17% que presenten nivells d'obesitat o obesitat mòrbida. La resta (incloent-hi els que tenen un pes inferior al normal) són catalogats de *no obesos*.

(a) El pes de pares i mares

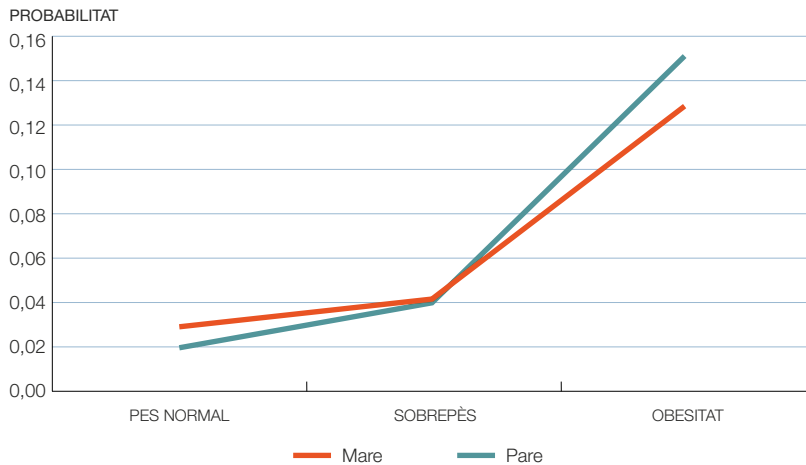
Un dels predictors més importants de l'índex de massa corporal dels infants és l'IMC dels pares. Hi ha un component genètic en la relació entre el propi pes i el dels membres de la família. A la nostra mostra, les mares tendeixen a mantenir-se en pesos normals més sovint que els pares. L'IMC mitjà de les mares és de 23,6 (pes normal), mentre que el dels pares entra en la categoria de sobrepès, amb una mitjana de 26,3. De fet, només el 27% dels infants tenen tots dos progenitors amb pesos situats en la categoria normal. El 5% té almenys un progenitor amb infrapès (en el 80% dels casos és la mare), i un de cada cinc nens té almenys un progenitor obès (en quasi el 70% dels casos, el pare).

Molts estudis suggereixen que el pes de la mare té més influència que no pas el del pare sobre el pes del menor. En la nostra mostra, però, la relació s'inverteix, de manera que el pes dels infants apareix lleugerament més correlacionat amb el pes del pare ($r=0.16$) que no amb el de la mare ($r=0.14$). Aquestes correlacions són, al seu torn, inferiors a les obtingudes en altres estudis: l'IMC de pare i mare explica aproximadament un 4% de la variació en l'IMC dels infants. Així i tot, els nens i nenes amb pares obesos tenen una raó de probabilitats quasi tres vegades més alta de patir obesitat, i els fills de mare obesa tenen una raó de probabilitats un 80% més gran d'entrar en aquesta categoria que no pas els infants amb mares de pes normal.

GRÀFIC 6.1

Probabilitat que els infants pateixin obesitat segons el pes dels seus pares

Infants de 5 a 10 anys

Nota: la probabilitat es calcula a partir de models de regressió logística en què la variable dependent té dos valors: 1) l'infant és obès, 0) no ho és. En el model s'han introduït les variables següents: edat del menor, sexe del menor, origen dels pares, nivell d'estudis de la mare, jornada laboral de la mare, pes de la mare i pes del pare.
Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància, 2010.

(b) Característiques socioeconòmiques i estructura de la llar

A més de la predisposició genètica al sobrepès, no podem passar per alt la influència de nous hàbits i comportaments –com també altres factors socials–

en l'augment de l'obesitat infantil que es produeix els últims anys. Com hem tingut ocasió de comprovar en capítols anteriors, el desenvolupament dels infants durant les primeres etapes de la infància està marcat pel seu entorn familiar. Això és especialment cert en el cas del pes. Quan els nens són petits, els pares influeixen en la dieta dels fills, en el caràcter físic o sedentari de les seves activitats, i en les expectatives sobre el seu cos i la importància que donen a tenir-ne cura (Golan *et al.*, 2004). Per entendre millor la influència dels factors socioeconòmics i actitudinals sobre l'obesitat infantil, recuperarem alguns factors ja analitzats en capítols anteriors.

En altres apartats hem mostrat diverses proves de la relació entre les característiques socioeconòmiques de les famílies i el benestar dels menors. Els fills de famílies acomodades tendeixen a créixer en contextos més propicis al seu desenvolupament. Les taules que reproduïm tot seguit, però, indiquen que la relació amb el nivell de renda de la llar no és gaire forta quan es tracta d'explicar l'obesitat. Encara que les dades descriptives ens suggereixen que hi ha una proporció més baixa d'infants obesos entre les famílies amb ingressos alts, les diferències no són estadísticament significatives. De fet, quan controlem altres característiques (nivell d'estudis i situació laboral de la mare), la relació s'esvaeix, cosa que suggereix que les diferències s'han d'explicar per altres característiques de l'infant i la seva família (vegeu la taula 6.2). Per damunt dels ingressos, el factor explicatiu de més relleu és, sens dubte, el nivell educatiu parental. Com veurem més endavant, es tracta d'una pauta que es repeteix en els altres aspectes analitzats en aquest capítol: la competència socioemocional i les respostes a les demandes escolars. Els nens amb progenitors que han completat l'educació secundària tenen raons de probabilitat més baixes de ser obesos que no pas els que procedeixen de llars amb baixos recursos educatius. Si els progenitors tenen educació universitària, la raó de probabilitats d'experimentar obesitat encara és menor. En aquest cas, el poder explicatiu del nivell educatiu de les mares és més gran que el dels pares. Si controlem la influència de l'educació parental, altres factors socioeconòmics –com ara el nivell d'ingressos i la situació laboral dels pares– no expliquen la variació en l'obesitat dels infants (com podem comprovar a la darrera columna).

Una altra característica socioeconòmica significativament associada al risc d'obesitat és la condició d'immigrant. El percentatge d'infants d'origen immigrant que presenten problemes d'obesitat és superior al d'infants autòctons

TAULA 6.2

Obesitat dels infants segons característiques socioeconòmiques de la llar

Infants de 5 a 10 anys

CARACTERÍSTIQUES SOCIOECONÒMIQUES	PERCENTATGE	RAÓ DE PROBABILITATS ^(a)	RAÓ DE PROBABILITATS AJUSTADA ^(b)
Ingressos de la llar (en euros)			
Menys de 1.200	18	1	1
De 1.201 a 2.000	20	1,28	1,32
De 2.001 a 3.000	17	0,97	1,25
De 3.001 a 5.000	15	0,82	1,36
Més de 5.000	4,2	0,20*	0,35 [†]
Origen			
Autòcton	16	1	1
Immigrant	21	1,45	1,78*
Característiques de la mare			
Situació laboral			
No treballa	18	1	1
Treballa a temps parcial	17	0,88	0,99
Treballa a temps complet	15	0,74	0,91
Nivell d'estudis			
Primaris	22	1	1
Secundaris	17	0,69 [†]	0,66 [†]
Universitaris	17	0,48**	0,46**
Característiques del pare			
Situació laboral			
No treballa	26	1	1
Treballa a temps parcial	18	0,87	0,92
Treballa a temps complet	16	0,74	0,81
Nivell d'estudis			
Primaris	18	1	1
Secundaris	17	0,9	0,89
Universitaris	14	0,71	0,74

[†] Nivell de significació del 10%

* Nivell de significació del 5%

** Nivell de significació de l'1%

Notes: a) Probabilitat que l'infant sigui obès.

b) Probabilitat que l'infant sigui obès, en igualtat de condicions socioeconòmiques.

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància, 2010.

(21% i 16%, respectivament). Si controlem l'efecte d'altres característiques sociodemogràfiques, els nens de 5 a 10 anys d'origen immigrant presenten un risc gairebé un 80% més alt de patir obesitat que no pas els fills de pares espanyols.

Un aspecte important que cal tenir en compte en relació amb el context familiar és l'estructura familiar, és a dir, quines persones conviuen amb el menor i formen, per tant, part de la seva vida quotidiana. Un dels aspectes més estudiats és si l'absència d'un progenitor a la llar afecta els indicadors de benestar. La recerca sobre estructura familiar i obesitat és limitada. Així i tot, la presumpció és que els nens que viuen amb un sol progenitor corren més risc de presentar hàbits nutricionals poc saludables, en estar habitualment subjectes a menys nivells de control parental a causa de les dificultats d'assumir aquesta tasca en solitari. A l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals disposem d'una mostra molt reduïda de famílies monoparentals, la qual cosa limita la nostra capacitat d'arribar a conclusions rellevants. Només el 7,1% de la mostra d'infants de 5 a 10 anys viu en una llar monoparental. Amb la mostra disponible, però, els resultats de l'anàlisi apunten en la direcció esperada: els nens que viuen amb un sol progenitor presenten més probabilitat de ser obesos que els que conviuen a la llar amb tots dos progenitors, encara que les diferències no són estadísticament significatives.

D'altra banda, un gran volum d'estudis internacionals conclouen que la presència d'altres adults a la llar pot procurar beneficis per a la salut infantil. Entre les proves més significatives d'això sol apuntar-se que els infants que conviuen o es relacionen habitualment amb la seva àvia tendeixen a obtenir millors resultats en diversos indicadors de benestar, incloent-hi el de supervivència (Mace y McGregor, 2000), i a créixer sense problemes de salut (Duflo, 2003). Als Estats Units, Pope *et al.* (1993) va relacionar la convivència amb una àvia amb més capacitats cognitives, millor conducta i estat de salut als tres anys d'edat. Pel que fa a nutrició i risc d'obesitat, la presència de persones adultes addicionals a la llar, sobretot àvies, podria ser especialment important ja que sovint s'encarreguen de tenir cura del menor i de preparar els àpats. La seva presència a la llar pot incrementar els nivells de supervisió dels hàbits dels menors i promoure la preparació de menjars a casa. Dit això, també és possible que els avis tolerin nivells més alts d'ingesta als néts o que siguin més propensos a proporcionar-los aliments que afectin negativament el seu pes

(dolços, llepolies, etc.) i que, en general, es mostrin menys preocupats per les conseqüències negatives de l'obesitat infantil (Jiang *et al.*, 2007).

En consonància amb els resultats d'aquesta última línia de recerca, els nens espanyols que viuen amb els avis tenen una probabilitat significativament més alta de ser obesos (taula 6.3). L'obesitat infantil és un problema relativament recent a Espanya, sobre el qual els grups d'edat més avançada tenen poca informació. D'altra banda, potser el fet que molts d'ells hagin experimentat situacions de carestia alimentària durant la seva pròpia infantesa (o si més no restriccions importants en la gamma de productes disponibles) pot inhibir la seva preocupació per l'obesitat dels néts. És dubtós, per tant, que la presència d'avis a la llar pugui contribuir a intensificar els nivells de control sobre els hàbits dels néts, i limitar així els seus nivells d'ingesta. De fet, alguns estudis fets en altres països suggereixen que les àvies són un focus important de pressió sobre les mares quan consideren que els seus néts estan excessivament prims (Bruss *et al.*, 2003).

TAULA 6.3

Obesitat dels infants segons la composició de la llar

Infants de 5 a 10 anys

COMPOSICIÓ DE LA LLAR	PERCENTATGE	RAÓ DE PROBABILITATS ^(a)	RAÓ DE PROBABILITATS AJUSTADA ^(a)
Estructura de la llar			
Biparental	16	1	1
Monoparental	22	1,44	1,34
Germans			
No resideixen a la llar ^(a)	17	1	1
Sí hi resideixen	16	0,92	0,91
Avis i àvies			
No resideixen a la llar	16	1	1
Sí hi resideixen	26	1,86*	1,73†

† Nivell de significació del 10%

* Nivell de significació del 5%

Notes: a) La categoria «No resideixen a la llar» agrupa els casos en què l'infant no té germans i els casos en què sí que en té però no viuen a la mateixa llar.

b) Probabilitat que l'infant sigui obès.

c) Probabilitat que l'infant sigui obès, en igualtat de condicions socioeconòmiques.

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància, 2010.

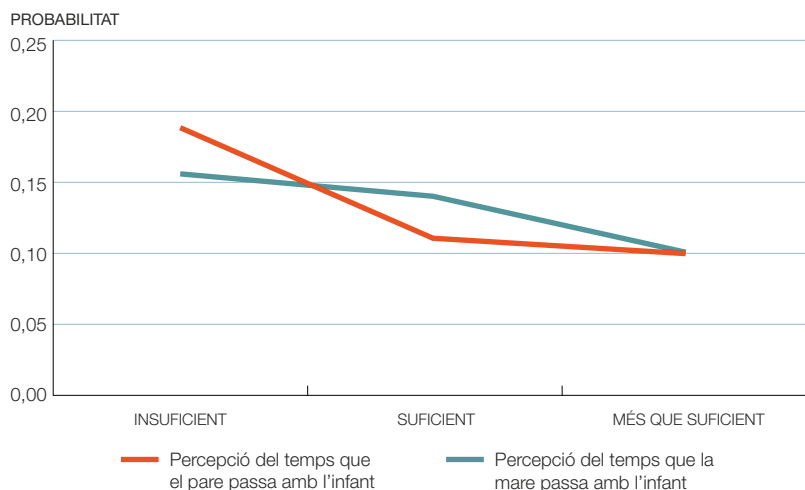
(c) Estils parentals

Les rutines diàries i els hàbits sedentaris tenen una influència considerable sobre el risc de patir sobrepès. En els darrers anys, el temps que els nens passen davant la pantalla (del televisor, l'ordinador o la consola de joc) ha augmentat paral·lelament a l'obesitat infantil. Malgrat això, les recerques no ofereixen resultats inequívocs respecte a la relació entre l'obesitat i el temps que els infants passen veient la televisió o amb videojocs. Aparentment, la relació s'intensifica a partir dels 10 anys (Marshall *et al.*, 2004; Rey-López, 2008). En aquesta línia, les nostres anàlisis no evidencien l'existència d'una relació entre les activitats que els infants fan a casa —és a dir, la freqüència amb què veuen la tele, juguen amb videojocs, practiquen esport o mengen amb els pares— i els riscos d'obesitat entre nens que tenen de 5 a 10 anys. Sí que observem que la valoració dels pares sobre el temps que comparteixen amb els fills —amb

GRÀFIC 6.2

Probabilitat que l'infant sigui obès segons la percepció del temps que els pares passen amb ell

Infants de 5 a 10 anys

Nota: es recull la resposta que donen les mares sobre la percepció que tenen del temps que el pare passa amb el fill. La probabilitat es calcula a partir d'un model de regressió logística en què la variable dependent té dos valors: 1) l'infant és obès, 0) no ho és. En el model s'han introduït les variables següents: edat del menor, sexe del menor, origen dels pares, nivell d'estudis de la mare, jornada laboral de la mare, percepció del temps que el pare passa amb el fill i percepció del temps que hi passa la mare.

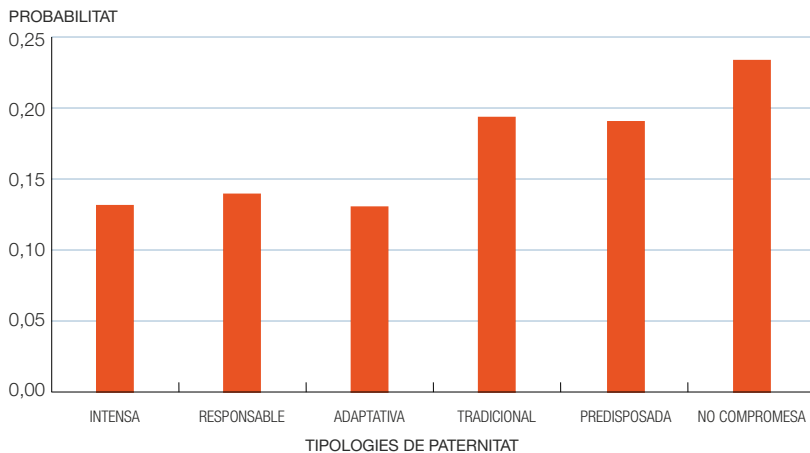
Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància, 2010.

independència de l'activitat a què es dedica aquest temps— influeix en el risc d'obesitat. El gràfic 6.2 mostra que la probabilitat de patir obesitat és més alta si els nens tenen progenitors que manifesten que el temps que comparteixen amb els fills és insuficient. La dedicació del pare és aparentment més crucial que la de la mare, especialment quan aquesta és insuficient.

GRÀFIC 6.3

Probabilitat que l'infant sigui obès segons els estils de paternitat

Infants de 5 a 10 anys

Nota: la probabilitat es calcula a partir d'un model de regressió logística en què la variable dependent té dos valors: 1) l'infant és obès, 0) no ho és. En el model s'han introduït les variables següents: edat del menor, sexe del menor, origen dels pares, nivell d'estudis de la mare, jornada laboral de la mare i estils de paternitat.
Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància, 2010.

Avui encara queden moltes qüestions per explicar sobre la manera en què la família influeix sobre el pes dels seus membres més joves. De fet, sembla que la fal·lera dels progenitors a promoure una alimentació sana pot acabar resultant contraproductiu. Per exemple, Galloway *et al.* (2006) han constatat que la pressió parental perquè els infants consumeixin aliments saludables sol tenir poc èxit. Altres estudis indiquen fins i tot que els infants als quals se'ls prohibeix o restringeix el consum d'aliments perjudicials per a la seva salut tendeixen a consumir-los en quantitats més grans i, per tant, a guanyar pes (Clark *et al.*, 2007). A l'altre extrem, una permissivitat excessiva o la manca

de supervisió dels hàbits alimentaris dels nens pot conduir a situacions d'obesitat persistent i mancances nutricionals (Brann i Skinner, 2005). La nostra recerca avala aquestes idees. El risc de patir obesitat entre els 5 i 10 anys a Espanya està relacionat amb els patrons de control i permissivitat dels pares. En aquest sentit, la implicació del pare pot resultar crucial. Les dades de la nostra enquesta indiquen que les llars on els pares participen intensament en la cura dels fills presenten probabilitats d'obesitat més baixes. En canvi, els infants amb pares que desenvolupen estils de paternitat *tradicional, predisposada o no compromesa*, on només la mare o cap dels dos progenitors estan implicats en la vida del nen, presenten riscos d'obesitat significativament més elevats, en igualtat de factors socioeconòmics.⁽⁴⁾

(d) Relacions en el grup d'iguals

És possible que les conseqüències socials i psicològiques de l'obesitat en la infància siguin tan nocives com els seus efectes sobre la salut física. Els infants obesos són objecte de burla, discriminació, maltractament i exclusió, fins i tot amb més freqüència que els nens amb altres atributs estigmatitzats (Storch *et al.*, 2007; Sweeting *et al.*, 2005). Sovint els nens mostren actituds negatives cap als companys amb problemes de sobrepès o obesitat, fins i tot quan ells mateixos tenen problemes de pes (Cramer, 1998). A mesura que s'acosten a l'adolescència, la influència dels pares en la percepció del cos s'afebleix, alhora que es reforça la importància de les opinions en el grup d'iguals. En l'adolescència, el pes esdevé un dels principals criteris per mesurar la vàlua d'un mateix.

L'obesitat en la infància pot desencadenar una acumulació de situacions adverses. Els nens obesos tenen més probabilitats de patir problemes psicològics, com ara depressió i baixa autoestima, com també de manifestar disconformitat amb el propi cos (Strauss, 2000; Storch *et al.*, 2007; Haines i Neumark-Sztainer, 2006). A més, tendeixen a ser més retrets, a considerar-se a si mateixos mals estudiants, a tenir menys expectatives educatives i a sofrir un nombre més elevat d'intents de suïcidi (Falkner *et al.*, 2001). En treballs anteriors fets als Estats Units, hem estudiat la direcció de la causalitat amb mostres longitudinals (Argeseanu i Jackson, 2010). Amb una mostra de menors nord-americans hem constatat que els infants que presenten problemes de depressió

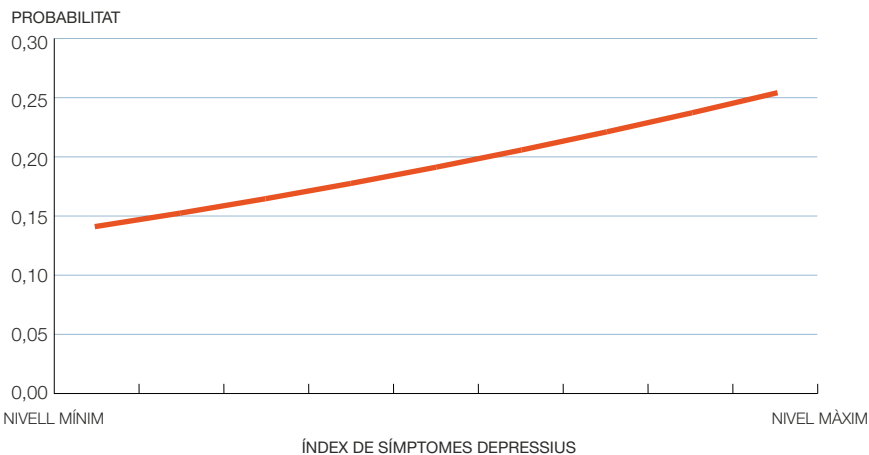
(4) Aquests tipus de paternitat s'han definit al capítol 4 (vegeu la p. 93).

diagnosticada tenen un risc més elevat d'esdevenir obesos tres anys després del diagnòstic. No obstant això, els infants que en el moment inicial tenien problemes d'obesitat no presentaven una probabilitat més alta de desenvolupar símptomes de depressió en el mateix període de temps que els menors no obesos (Papadopoulos *et al.*, 2010). Aquests resultats suggereixen que la baixa competència socioemocional i la depressió estarien a l'origen de l'obesitat, i no a la inversa. Els resultats obtinguts amb l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals no permeten reconstruir la direcció de la causalitat, ja que no tenen una naturalesa longitudinal. Els símptomes de malestar emocional i el pes han estat registrats en un únic moment en el temps, però permeten constatar la mateixa associació evidenciada en el treball que vam desenvolupar als Estats Units. Els nens descrits pels seus pares com tímids, tristos i espantadissos presenten probabilitats més elevades de ser obesos (vegeu el gràfic 6.4).

GRÀFIC 6.4

Probabilitat que l'infant sigui obès segons el nivell de símptomes depressius

Infants de 5 a 10 anys

Nota: la probabilitat es calcula a partir d'un model de regressió logística en què la variable dependent té dos valors: 1) l'infant és obès, 0) no ho és. En el model s'han introduït simultàniament les variables següents: edat del menor, sexe del menor, origen dels pares, nivell d'estudis de la mare, jornada laboral de la mare i nivell de símptomes depressius. L'índex de símptomes depressius és el resultat de sumar les respostes de pares que manifesten estar molt d'acord, bastant d'acord o en desacord amb les afirmacions següents sobre el seu fill o filla: «de vegades està trist», «de vegades s'espanta de les coses o les persones», «es mostra enfadat amb els altres». L'índex té valors de 0 (està en desacord amb aquestes afirmacions) a 8 (hi està molt d'acord).

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància, 2010.

En resum, la nostra anàlisi avala la idea que l'obesitat és producte de factors genètics i desigualtats socioeconòmiques, però també d'altres processos psicosocials que tenen lloc en els contextos en què es mou el menor. Hi influeixen dinàmiques d'interacció social entre pares i fills, i entre els infants i el seu grup d'iguals. És important destacar que l'anàlisi no troba evidència que el treball remunerat de la mare afecti negativament el risc d'obesitat (en igualtat d'altres factors), però sí que constata que el grau d'implicació dels progenitors en la vida dels fills correlaciona amb el risc d'obesitat. En aquest sentit cal subratllar el paper que pot jugar un nou exercici de paternitat corresponsable en la prevenció de l'obesitat. Tampoc trobem evidència que els infants que han anat a centres preescolars en el període de 0 a 3 anys, o que segueixen actualment programes extraescolars, presentin riscos d'obesitat significativament diferents dels que no ho fan o no ho han fet.

6.2. Educar nens competents, socialment i emocionalment

Amb la millora de l'estat de salut de la infància que hem descrit al començament d'aquest capítol, l'atenció social al benestar dels infants s'estén més enllà de la seva salut física i incorpora altres aspectes que defineixen el seu benestar, com ara l'estabilitat emocional i els problemes de conducta. La felicitat i la capacitat per socialitzar amb altres infants són dues dimensions que contribueixen a garantir el benestar en la infància i per això constitueixen aspectes que preocupen no només els pares, sinó també els professionals de la salut i els investigadors. Diversos autors consideren que en les interaccions amb altres persones en la infància es generen oportunitats per desenvolupar habilitats com ara el *raonament social* (Piaget, 1932; Rubin *et al.*, 2009). És a dir, en els contextos de socialització amb el grup d'iguals, els infants tenen oportunitats per qüestionar les seves idees, negociar i discutir diversos punts de vista i decidir amb quins arguments es queden i quins altres rebutgen. Aquestes experiències d'interacció entre iguals resulten positives per al desenvolupament de comportaments adaptatius, incloent-hi, entre d'altres, l'habilitat per establir empatia amb els pensaments i emocions d'altres persones. Tenir competències socials i emocionals adequades ens capacita per manejar situacions difícils que en altres condicions desembocarien en baralles, empipades o respostes ofensives (Steiner, 1998). En aquesta línia, a Espanya alguns autors han posat en relleu la importància d'incloure l'educació socioemocional

en el disseny dels currículums educatius per minimitzar problemes d'indisciplina, violència i conductes de risc o bé per prevenir-ne la concurrència (Darder, 2001; Izquierdo, 2000).

La investigació més recent demostra, a més, que el benestar psicosocial no solament és important per garantir una infància saludable, sinó que pot tenir conseqüències a llarg termini. Els infants amb problemes emocionals o de conducta tenen més risc de desenvolupar problemes psicològics i socials en la vida adulta en relació amb la salut mental, les relacions sexuals, l'educació o la feina, i són més proclius a incórrer en activitats delictives o a consumir substàncies addictives (Fergusson *et al.*, 2005). En aquest sentit, l'OCDE ha reconegut recentment la necessitat d'estendre l'atenció que dedica a les competències de naturalesa *cognitiva* (en estudis com PISA) a un altre tipus d'habilitats que afavoreixen el desenvolupament equilibrat de la personalitat i promouen els processos d'aprenentatge, com ara l'assertivitat, l'automotivació o la capacitat de sortir-se'n en diversos nivells de les relacions socials.

Entre infants és habitual trobar actituds i conductes que persegueixen restringir la participació de companys en jocs o activitats, sense que això condueixi necessàriament a situacions problemàtiques. Però quan aquestes conductes es converteixen en norma, els infants poden estar experimentant situacions que requereixen intervenció. Per als nens és important adquirir estratègies que els permetin superar l'oposició o l'enfrontament amb altres nens. Aproximar-se a un grup, observar què fan o de què parlen i trobar una manera d'incorporar-s'hi apropiadament són qualitats que s'aprenen i desenvolupen al llarg de la infància i que perfeccionem a mesura que ens fem adults.

Alguns nens pateixen repetidament el rebuig dels altres per participar en certs jocs o activitats. A aquests infants se'ls sol aplicar l'etiqueta d'*exclusos*. El rebuig continuat pot desembocar en conductes agressives o bé en el retraïment social. En canvi, altres nens (que no pateixen exclusió) tenen dificultats per prendre part activa en la interacció social. Són els anomenats infants *ignorats* (Corsaro, 1997). Els infants exclusos i ignorats parteixen habitualment de situacions de desavantatge per entaular relacions d'amistat i desenvolupar competències socials, la qual cosa pot tenir conseqüències negatives que s'arrosseguin fins a l'edat adulta (Parker, 1997).

Nombrosos estudis acrediten la importància de les competències socioemocionals en la infància. Per exemple, Gilliam (2005) posa de manifest que els nens que presenten una gran quantitat de problemes socioemocionals en l'educació primària tenen un risc tres vegades més alt de ser expulsats de l'escola que no pas aquells que no presenten aquests problemes. Els desavantatges inicials poden tenir un recorregut bastant llarg. Els infants que a l'etapa preescolar han estat assetjats pels companys tenen més possibilitats d'incórrer en conductes de risc durant l'adolescència i la vida adulta (Gagnon *et al.*, 1995). Mahoney *et al.* (2003) comproven que la competència social durant la preadolescència està associada amb més expectatives educatives en l'adolescència i més èxit educatiu a l'edat de 20 anys. Les competències socials i emocionals, que es materialitzen en habilitats per interactuar positivament amb altres persones, milloren la seva ocupabilitat. En els processos de selecció de personal cada vegada és més comú avaluar aquest tipus de qualitats en els candidats, amb l'objecte d'afavorir dinàmiques de mútua entesa entre membres dels equips de treball i contribuir així a generar un bon ambient laboral.

Per a l'anàlisi dels problemes emocionals i de conducta en la infància que desenvolupem en aquest epígraf, hem usat una versió adaptada de l'anomenat inventari de conductes infantils (*Child Behaviour Checklist*), d'Achenbach (1992). L'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància interroga els pares sobre les conductes següents dels seus fills, amb tres opcions de resposta: «molt d'acord», «bastant d'acord» o «en desacord»: li agrada passar temps amb altres persones; es fica en conflictes o baralles; li agrada molestar els altres; li agrada riure; de vegades està trist/a; de vegades se sent sol/a; normalment està de bon humor; perd els papers fàcilment; no pot estar-se quiet/a; és tímid/a; li agrada provar coses noves; de vegades s'espanta de les coses o de la gent; es mostra enfadat/-ada amb els altres amb freqüència. En els estudis especialitzats, conductes i actituds semblants a les que hem enumerat queden aglutinades sota el concepte de *competència socioemocional* (Rubin *et al.*, 2009). A partir de les respostes dels progenitors hem construït una escala en la qual els valors més alts indiquen una tendència més gran a manifestar conductes socials i emocionals positives. Tot i que seria igualment interessant analitzar les diverses actituds i conductes per separat, això transcendeix les possibilitats d'aquest estudi. Per motius d'espai i

per facilitar la interpretació, hem optat per unificar-les i analitzar-les mitjançant un índex. Aquest índex ha permès classificar els infants en tres grups, segons les puntuacions obtingudes a partir de les respostes a les tretze preguntes formulades. Els nens inclosos en el grup de «baixa competència socioemocional» són els que reben puntuacions inferiors a una desviació estàndard per sota de la mitjana, la qual cosa inclou el 30% dels menors, és a dir, els nens els pares dels quals responen que estan molt d'acord almenys amb nou de les proposicions que enuncien actituds i comportaments problemàtics. Un altre 40% dels menors es troba en el grup de «competència socioemocional mitjana», format per aquells que responen que els seus fills mostren conductes negatives entre cinc i vuit vegades. Finalment, el 30% restant es troben en el grup de «competència socioemocional alta»: són els nens els pares dels quals responen que estan en desacord amb les afirmacions que els seus fills de vegades es mostren tristos, enfadats amb els altres, o bé són tímids, i estan d'acord que els nens mostren comportaments positius, com ara riure o estar normalment de bon humor en un mínim de 9 de les 13 conductes analitzades.

Seguint l'esquema de seccions anteriors, tot seguit analitzem problemes en el comportament socioemocional dels infants en relació amb característiques de la família i del seu entorn social. Les taules d'aquest epígraf inclouen els percentatges a les dues primeres columnes, i la raó de probabilitats (*odds ratio*) a les dues següents. La primera d'aquestes raons de probabilitats calibra l'associació directa que s'estableix entre l'índex de competència socioemocional i la característica que estem analitzant. Finalment, a la darrera columna presentem la raó de probabilitats *ajustada* per les condicions socioeconòmiques de la família (és a dir, en igualtat de condicions de nivell educatiu dels pares, situació laboral, sexe i edat del menor i origen dels pares). D'aquesta manera coneixem quin és l'efecte de determinades característiques de la família sobre la competència socioemocional, mantenint constants altres variables que podrien influir sobre els nivells de competència.

(a) Característiques socioeconòmiques i estructura de la llar

Alguns treballs sobre aquestes qüestions han suggerit que hi ha una relació directa entre les condicions socioeconòmiques de la família i els nivells de desenvolupament socioemocional dels infants: a les famílies amb més recur-

sos econòmics i educatius, els nens tenen més habilitats socials (Mahoney, 2003). S'ha argumentat que les famílies amb més recursos econòmics i educatius són més proclius a encoratjar els fills a argumentar i defensar les seves postures, i els infants solen estar més acostumats a interactuar amb persones amb les quals no mantenen relacions de parentiu que no pas els de les classes socials més desfavorides (Lareau, 2002). Potser els progenitors de les famílies amb més recursos educatius estiguin més ben preparats per entendre els canvis emocionals que experimenten els seus fills, de manera que poden posar remei a situacions problemàtiques. També és possible que aquesta associació entre classe social i competència socioemocional s'hagi d'atribuir al fet que els nens que viuen en llars en situació més precària estan exposats a una gamma més àmplia de riscos socials i factors desestabilitzadors que poden afectar el desenvolupament de les seves competències, com ara la ruptura familiar (després d'un divorci o separació), l'atur i la precarietat econòmica (McLeod i Shanahan, 1996).

Les nostres dades confirmen aquesta idea. A la taula 6.4 observem que la raó de probabilitats no ajustades que un infant tingui un nivell de competència socioemocional baix és menor a les llars amb nivell econòmic elevat que no pas a les que viuen en situacions més precàries, tot i que el resultat no és prou robust després de controlar altres factors socioeconòmics. El millor predictor de la competència socioemocional és el nivell educatiu dels pares. Segons els resultats de les nostres anàlisis, en igualtat de condicions laborals i econòmiques, el risc de tenir una competència socioemocional baixa és menor a les llars amb més recursos educatius; és a dir, els pares amb nivells educatius més alts tendeixen a educar nens més sociables, menys propensos a presentar problemes de conducta (com ara ficar-se en baralles) o d'actitud (tristesia, timidesa). Els recursos econòmics o la situació laboral dels pares deixen de tenir importància en igualtat de condicions educatives. És interessant remarcar que la situació laboral dels pares no sembla que afecti significativament el nivell de competència socioemocional. Concretament, crida l'atenció el fet que els fills de mares que treballen a temps complet presenten menys riscos que els de mares que no treballen, si bé l'efecte no és significatiu després de controlar altres factors socioeconòmics.

TAULA 6.4

Nivell de competència socioemocional dels infants segons característiques socioeconòmiques de la llar

En percentatges. Infants de 5 a 10 anys

CARACTERÍSTIQUES SOCIOECONÒMIQUES	COMPETÈNCIA SOCIOEMOCIONAL BAIXA	COMPETÈNCIA SOCIOEMOCIONAL MITJANA	COMPETÈNCIA SOCIOEMOCIONAL ALTA	RAÓ DE PROBABILITATS	RAÓ DE PROBABILITATS AJUSTADA ^(a)
Ingressos de la llar (en euros)					
Menys de 1.200	38	34	28	1	1
De 1.201 a 2.000	31	45	24	0,73†	0,81
De 2.001 a 3.000	30	41	30	0,69†	0,84
De 3.001 a 5.000	21	42	37	0,44***	0,66
Més de 5.000	9,7	45	45	0,17*	0,31†
Origen					
Autòcton	28	42	30	1	1
Immigrant	38	38	24	1,60**	1,67**
Característiques de la mare					
Situació laboral					
No treballa	32	40	28	1	1
Treballa a temps parcial	31	40	29	0,97	1,11
Treballa a temps complet	25	44	31	0,72*	0,88
Nivell d'estudis					
Primaris	36	41	23	1	1
Secundaris	31	40	29	0,78†	0,83
Universitaris	21	44	35	0,46***	0,60*
Característiques del pare					
Situació laboral					
No treballa	34	39	26	1	1
Treballa a temps parcial	34	44	22	0,98	0,97
Treballa a temps complet	27	42	31	0,72*	0,85
Nivell d'estudis					
Primaris	33	41	27	1	1
Secundaris	31	42	27	0,86	0,98
Universitaris	20	42	38	0,49***	0,69†

† Nivell de significació del 10%

* Nivell de significació del 5%

** Nivell de significació de l'1%

*** Nivell de significació de l'0,1%

Nota: a) Probabilitat que l'infant tingui una competència socioemocional baixa, respecte a la probabilitat de tenir-la mitjana o alta, en igualtat de condicions socioeconòmiques.

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància, 2010.

Els infants d'origen immigrant s'enfronten també a dificultats addicionals pel que fa a la competència socioemocional. A les llars on resideix població d'origen estranger, el percentatge de nens amb una baixa competència socioemocional és més gran que a les famílies espanyoles (38% i 28%, respectivament). Les situacions d'adversitat econòmica que es viuen en aquestes llars poden explicar en part aquesta diferència (Marí-Klose *et al.*, 2008a). Cal assenyalar, però, que el desavantatge dels nens d'origen immigrant es manté fins i tot quan se'ls compara amb nens que provenen de llars amb condicions socioeconòmiques semblants. Aquest resultat és coherent amb l'evidència recollida en altres països que reben fluxos importants d'immigrants. És probablement simptomàtic del gran esforç d'adaptació que requereix acostumar-se a noves normes socials i, sovint, a una llengua desconeguda. Alguns infants d'origen estranger poden haver viscut el procés migratori en primera persona, la qual cosa, encara que fossin petits, sol tenir un efecte desestabilitzador. Juntament amb les dificultats de la integració quan hi ha diferències culturals, el canvi de país implica, entre altres coses, canviar les rutines, separar-se d'amics i familiars i, de vegades, enfrontar-se a la burla, l'hostilitat o l'exclusió per part d'altres nens. Hi ha abundant recerca sobre nens i adolescents immigrants als Estats Units i a d'altres països amb una història migratòria més llarga que el nostre que han descrit aquests efectes desestabilitzadors en el que s'anomena la generació 1.5, nens d'origen immigrant que arriben a un altre país durant la infantesa (Suárez-Orozco i Todorova, 2008; Kasinitz *et al.*, 2008).

La taula 6.5 mostra la relació entre competència socioemocional i factors relacionats amb l'estructura de la llar. El 35% dels infants que viuen en llars monoparentals entren en la categoria de competència socioemocional baixa, comparat amb el 29% de nens en llars biparentals. Però les diferències no són significatives des del punt de vista estadístic (probablement a causa de la baixa representació de llars monoparentals a la mostra). Tampoc no són significatives les diferències que observem entre llars en què l'infant té germans i llars en què no en té, i entre llars on conviu amb avis i llars on això no passa.

(b) Estils parentals i relacions interpersonals a la llar

Tan important o més que les condicions socioeconòmiques a la llar són les interaccions interpersonals que hi tenen lloc. L'atmosfera familiar en què creix

l'infant ve determinada en gran manera per les relacions interpersonals entre pares i fills (configurades per diferents formes d'exercir la paternitat i la maternitat) i les relacions interpersonals entre els mateixos progenitors. En aquest sentit, les situacions de tensió poden afectar negativament el desenvolupament emocional del menor (Anthony *et al.*, 2005; Deater-Deckard, 1998).

TAULA 6.5

Nivell de competència socioemocional dels infants segons la composició de la llar

En percentatges. Infants de 5 a 10 anys

COMPOSICIÓ DE LA LLAR	COMPETÈNCIA SOCIO-EMOCIONAL BAIXA	COMPETÈNCIA SOCIO-EMOCIONAL MITJANA	COMPETÈNCIA SOCIO-EMOCIONAL ALTA	RAÓ DE PROBABILITATS ^{b)}	RAÓ DE PROBABILITATS AJUSTADA ^{c)}
Estructura de la llar					
Biparental	29	42	30	1	1
Monoparental	35	41	24	1,34	1,19
Germans					
No resideixen a la llar ^{a)}	29	45	26	1	1
Sí hi resideixen	29	40	31	0,98	1,02
Avis i àvies					
No resideixen a la llar	29	42	30	1	1
Sí hi resideixen	34	39	27	1,29	1,16

Notes: a) La categoria «No resideixen a la llar» agrupa els casos en què l'infant no té germans i els casos en què sí que en té però no viuen a la mateixa llar.

b) Probabilitat que l'infant tingui una competència socioemocional baixa, respecte a la probabilitat de tenir-la mitjana o alta.

c) Probabilitat que l'infant tingui una competència socioemocional baixa, respecte a la probabilitat de tenir-la mitjana o alta, en igualtat de condicions socioeconòmiques.

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància, 2010.

Començarem l'anàlisi examinant la influència de les diferents formes de ser pare en el nivell de competència socioemocional. A la taula 6.6 podem observar que els infants que viuen en llars on els pares estan menys involucrats en la vida del fill (on s'exerceix una paternitat «adaptativa», «tradicional» i «no compromesa», on pares i mares estan poc involucrats en la vida del fill), el nivell de competència emocional dels infants tendeix a ser més baix que no pas a les llars on els pares exerceixen una paternitat intensa o responsable. L'efecte no és gaire robust després de controlar els factors socioeconòmics, però es manté en la direcció prevista.

TAULA 6.6

Nivell de competència socioemocional dels infants segons estils parentals

En percentatges. Infants de 5 a 10 anys

TIPUS DE PATERNITAT	COMPETÈNCIA SOCIOEMOCIONAL BAIXA	COMPETÈNCIA SOCIOEMOCIONAL MITJANA	COMPETÈNCIA SOCIOEMOCIONAL ALTA	RAÓ DE PROBABILITATS	RAÓ DE PROBABILITATS AJUSTADA ^(a)
Intensa	23	44	33	1	1
Responsable	27	40	32	1,28	1,24
Adaptativa	34	37	29	1,79*	1,68†
Tradicional	36	42	22	1,88*	1,64†
Predisposada	22	48	30	0,97	0,91
No compromesa	39	41	20	2,13*	1,84

† Nivell de significació del 10%

* Nivell de significació del 5%

Nota: a) Probabilitat que l'infant tingui una competència socioemocional baixa, respecte a la probabilitat de tenir-la mitjana o alta, en igualtat de condicions socioeconòmiques.

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància, 2010.

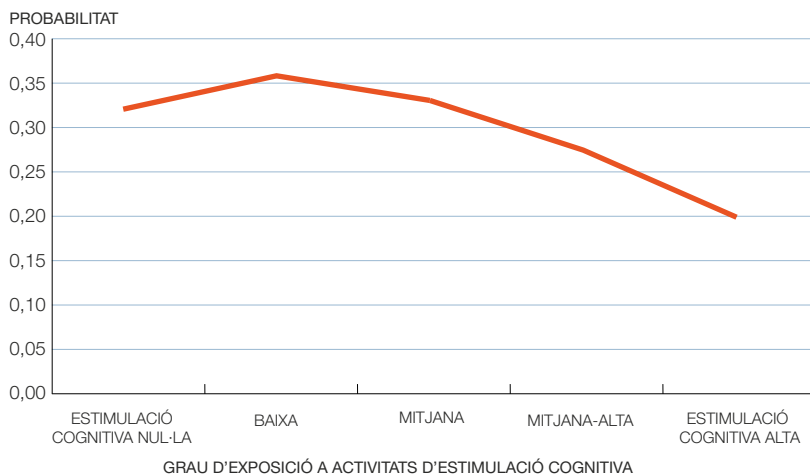
Un aspecte molt interessant és que els beneficis de les «activitats d'estimulació cognitiva», descrites al capítol 3, no són de naturalesa exclusivament cognitiva, sinó també social i afectiva. Com veiem al gràfic 6.5, els pares que fan activitats d'estimulació cognitiva amb els seus fills (els llegeixen contes i fan treballs manuals plegats) fan que aquests siguin menys vulnerables des del punt de vista socioemocional. La relació entre estimulació cognitiva i capacitat socioemocional es manté significativa també en igualtat de condicions socioeconòmiques de la llar.

Hi ha dos elements relacionats amb la interacció entre pares i fills que han demostrat ser claus per explicar la baixa competència socioemocional dels infants: el recurs a sancions (com ara amenaçar-los amb un càstig, donar-los un temps perquè reflexionin sobre el que han fet, castigar-los mitjançant diferents formes de privació, esbrincar-los o clavar-los una bufetada) i el nivell d'estrès al qual es veuen sotmesos els pares. Tal com podem apreciar als gràfics següents, el recurs a les accions sancionadores s'associa clarament al risc de presentar una baixa competència socioemocional. L'ús de reforços positius (felicitar l'infant pel que ha fet bé) no manté cap relació amb la probabilitat de tenir una competència socioemocional baixa (tot i que, significativament, sí que hi ha una correlació positiva amb la probabilitat de tenir

GRÀFIC 6.5

Probabilitat que l'infant tingui un nivell de competència socioemocional baix segons el grau d'exposició a activitats d'estimulació cognitiva

Infants de 5 a 10 anys

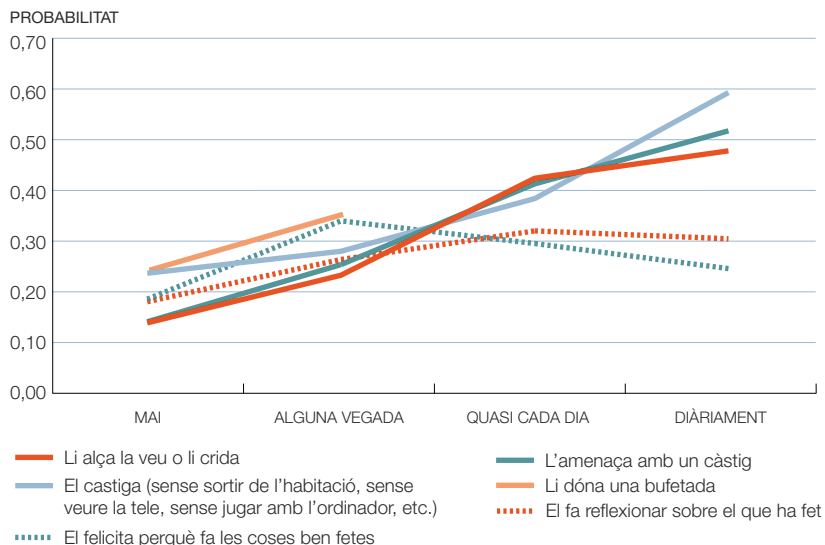
Nota: la probabilitat es calcula a partir d'un model de regressió logística en què la variable dependent té dos valors: 1) l'infant té competència socioemocional baixa, 0) no la té. Vegeu-ne la definició detallada a les pàgines 154-155. En el model s'han introduït simultàniament les variables següents: edat del menor, sexe del menor, origen dels pares, nivell d'estudis de la mare, jornada laboral de la mare i grau d'exposició a activitats d'estimulació cognitiva. Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància, 2010.

una competència socioemocional alta). En canvi, la relació entre freqüència de les accions sancionadores i baixes capacitats socioemocionals es manté per a diversos mètodes disciplinaris. Evidentment, cal interpretar les dades amb cautela, perquè no podem desxifrar la direcció de la causalitat. Podem apel·lar aquí a altres recerques sobre aquestes qüestions. Estudis realitzats en altres països amb mostres longitudinals avalen la idea que l'abús d'aquesta mena de mètodes disciplinaris és a l'origen de problemes emocionals i de conducta, i resten importància a la hipòtesi alternativa (Gershoff, 2002; Grogan-Kaylor, 2005).

GRÀFIC 6.6

Probabilitat que l'infant tingui un nivell de competència socioemocional baix segons la freqüència d'aplicació de reforços negatius i positius

Infants de 5 a 10 anys

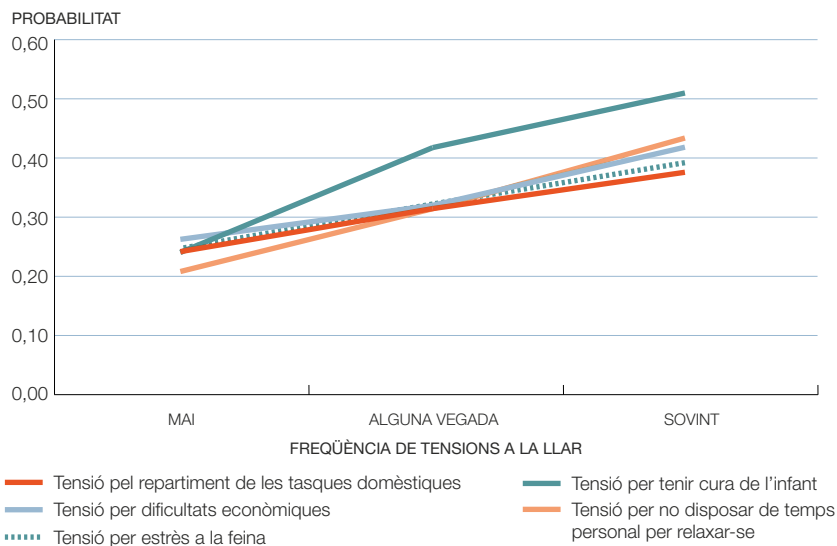
Nota: la probabilitat es calcula a partir d'un model de regressió logística en què la variable dependent té dos valors: 1) l'infant té competència socioemocional baixa, 0) no la té. Vegeu-ne la definició detallada a les pàgines 154-155. En el model s'han introduït simultàniament les variables següents: edat del menor, sexe del menor, origen dels pares, nivell d'estudis de la mare, jornada laboral de la mare i freqüència d'aplicació de reforços negatius i positius. No hi ha prou dades per estimar la probabilitat que l'infant tingui un nivell de competència socioemocional baix quan els seus progenitors li donen una bufetada cada dia o quasi cada dia.
Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància, 2010.

Les interaccions entre pares i fills s'inscriuen en un teixit de relacions ampli, en el qual es poden donar situacions de tensió, provocada per diverses circumstàncies socials i ambientals. El gràfic 6.7 descriu la relació entre la freqüència amb què es produeixen aquestes situacions (en les seves diverses modalitats) i la competència socioemocional de l'infant. Les dades mostren que, independentment de les condicions socioeconòmiques del nen i la família, aquestes tensions afecten el desenvolupament de la competència. A les llars on sovintegen les situacions de tensió, la probabilitat que l'infant presenti baixos nivells de competència socioemocional és més elevada.

GRÀFIC 6.7

Probabilitat que l'infant tingui un nivell de competència socioemocional baix segons la freqüència amb què es produeixen tensions d'índole diversa a la llar

Infants de 5 a 10 anys

Nota: la probabilitat es calcula a partir d'un model de regressió logística en què la variable dependent té dos valors: 1) l'infant té competència socioemocional baixa, 0) no la té. Vegeu-ne la definició detallada a les pàgines 154-155. En el model s'han introduït simultàniament les variables següents: edat del menor, sexe del menor, origen dels pares, nivell d'estudis de la mare, jornada laboral de la mare i freqüència amb què es produeixen tensions d'índole diversa a la llar.

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància, 2010.

6.3. L'origen de la desafecció escolar

El tercer i darrer aspecte relacionat amb el benestar infantil que analitzarem és l'interès pels estudis i l'escola, i el seu revers, els processos de desafecció escolar i les dificultats per seguir els estudis. L'interès pels estudis i la implicació en l'escola (*engagement*) ha estat definit com el conjunt d'actituds i conductes interrelacionades que promouen l'aprenentatge en un entorn acadèmic (Marks, 2000; Newmann *et al.*, 1992). El compromís escolar requereix concentració, dedicació i esforç. Al contrari, la desafecció escolar implica dèficits d'atenció, poc interès i escassa inversió. Els problemes de desafecció escolar limiten la capacitat d'aprendre i el rendiment educatiu.

El compromís escolar des que són ben joves és un aspecte central per propiciar l'èxit acadèmic dels infants, ja que fomenta la consecució dels objectius escolars i prevé l'abandonament prematur (Newmann *et al.*, 1992; Rumberger, 1987). Els estudiants tendeixen a obtenir més bones notes quan mostren interès per les tasques escolars (Csikszentmihalyi i Schneider, 2000). Els alumnes que mostren nivells elevats de compromís amb l'escola tendeixen a aprendre més, a mostrar-se més satisfets del seu pas per les institucions escolars i a continuar estudiant un cop acabada l'etapa obligatòria (Marks, 2000). La desafecció, al contrari, ha estat vinculada a retards en els aprenentatges i dificultats per seguir els ritmes acadèmics previstos, la qual cosa, al seu torn, pot desencadenar una espiral que culmina en l'abandonament escolar prematur (Finn, 1989; Marks, 2000; per al cas espanyol, vegeu Fernández-Enguita, 2010). La desafecció es pot presentar des que els infants són molt petits i pot condicionar-ne el desenvolupament educatiu. Per exemple, Alexander *et al.* (1997) han relacionat la manca de compromís escolar al primer curs de primària amb la decisió d'abandonar els estudis quan els alumnes es troben en l'educació secundària. Hi ha també treballs que detecten associacions entre compromís escolar i altres dimensions de la trajectòria dels menors. Així, un estudi de Manlove (1998) evidencia que les estudiants que presenten nivells elevats d'implicació escolar són menys proclius a tenir embarassos prematurs en l'adolescència.

Aconseguir que els infants desenvolupin interès pels estudis i s'identifiquin amb els objectius escolars constitueix sens dubte un repte per a educadors, pares i responsables polítics. Tot i que els símptomes més estudiats de la desvinculació (absentisme, repetició de curs, abandonament) solen tenir lloc en etapes educatives més avançades, el procés que desemboca en aquests resultats es comença a forjar durant els primers anys d'escolarització. Per detectar i afrontar els problemes de manera preventiva, resulta imperatiu entendre la naturalesa dels determinants del compromís escolar, com també les influències contextuais i de les relacions interpersonals.

Malgrat que l'abandonament prematur i el rendiment escolar són qüestions que han estat en el punt de mira de molts estudis, els problemes de desafecció no han rebut prou atenció. L'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals, que té un mòdul dedicat a l'educació d'infants amb edats compreses entre els 5 i els 10 anys, ens ofereix una oportunitat poc comuna d'apropar-nos a l'etapa en

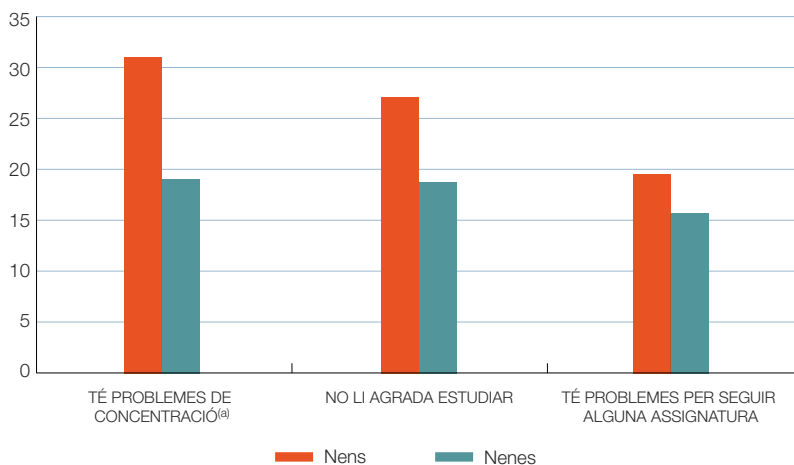
què els nens i nenes comencen a desenvolupar-se en el sistema escolar, amb el destí encara per escriure. En aquestes etapes els problemes de concentració, la manca d'interès o les dificultats per seguir una assignatura poden condicionar el seu progrés escolar, però no constitueixen encara factors determinants per a la seva trajectòria posterior. Alguns alumnes que presenten aquests problemes obtenen així i tot bones notes (Martínez *et al.*, 2004). Estudiar el compromís escolar o els problemes de desafecció possibilita l'anàlisi del procés educatiu des d'un nou enfocament i permet concentrar l'atenció en dimensions amb entitat pròpia, que afecten el benestar i la trajectòria personal dels infants més enllà de les seves implicacions educatives. En el nostre treball, hem seleccionat tres indicadors de la desafecció escolar en les primeres etapes de la trajectòria educativa del menor, a partir de les respostes que donen els seus progenitors: a) «el mestre o tutor els ha comentat que l'infant té problemes per seguir alguna matèria o assignatura»; b) «el mestre o tutor els ha referit problemes de concentració o de manca d'atenció», i c) «a l'infant no li agrada estudiar». Capturen diferents dimensions de l'experiència educativa, des de la més acadèmica (a) a d'altres de caràcter més psicològic o actitudinal (b i c).

Un nombre considerable de pares de la nostra enquesta assenyalen problemes de desafecció entre els seus fills: entre un 15 i un 30%, segons l'indicador que fem servir, a més de l'edat i el sexe del menor. La nostra anàlisi confirma la recerca duta a terme en altres països que demostra que, en totes les etapes d'escolarització obligatòria, els nens presenten nivells de desafecció escolar més alts que les nenes (Lee i Smith, 1994). En el 31% de les llars, els pares entrevistats indiquen que el mestre o tutor els ha comentat que els seus fills (nens) tenen problemes de concentració, però només el 19% indica el mateix respecte a les filles; el 27,1% dels pares assenyalen que als seus fills no els agrada estudiar, respecte al 18,7% de les filles; finalment, el 19,5% dels nens, enfront del 15,7% de les nenes, té problemes per seguir alguna matèria o assignatura (vegeu el gràfic 6.8). Estudis anteriors apunten, a més, que la desafecció augmenta a mesura que els infants creixen (Jacobs *et al.*, 2002). Les nostres dades ho corroboren parcialment. Tal com podem observar al gràfic 6.9, no hi ha una relació lineal entre edat i desafecció en els diferents components analitzats. El percentatge d'infants als quals no els agrada estudiar o tenen problemes amb una matèria o assignatura és baix abans dels vuit anys (quan la càrrega docent encara és baixa), i una mica més alt posteriorment, però la prevalença de problemes de concentració mostra un comportament més erràtic.

GRÀFIC 6.8

Infants amb diversos problemes de desafecció amb l'escola segons sexe

En percentatges. Infants de 6 a 10 anys

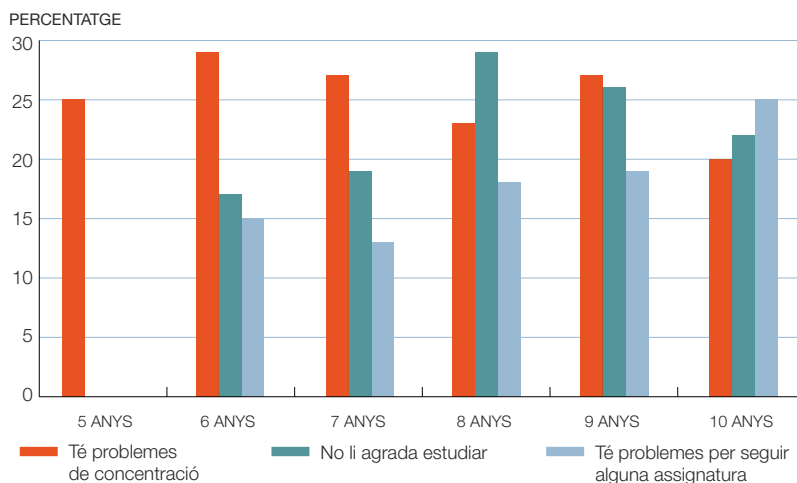
Nota: a) Nens i nenes de 5 a 10 anys d'edat.

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància, 2010.

GRÀFIC 6.9

Infants amb diversos problemes de desafecció amb l'escola segons l'edat

En percentatge. Infants de 5 a 10 anys

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància, 2010.

(a) Característiques socioeconòmiques i estructura de la llar

Podem considerar el nivell de compromís que adquireixen els infants amb el procés d'aprenentatge a escola com el resultat d'una combinació d'inclinations i predisposicions naturals, la satisfacció (o insatisfacció) que els procuren les experiències i esforços educatius, i les expectatives dels resultats que esperen obtenir en el futur (Csikszentmihalyi, 1999). Els pares, mitjançant estímuls i atencions, tenen un paper de primer ordre a l'hora de conformar les preferències i actituds dels infants. La influència parental es materialitza de diferents maneres. La més estudiada és l'associació entre l'estatus socioeconòmic dels pares i els nivells de compromís o desafecció dels fills (Lee i Smith, 1994). Aquesta relació encaixa amb la teoria de l'èxit educatiu, segons la qual l'educació dels pares és el predictor principal del nivell educatiu dels fills (Sewell i Shah, 1968). Bona part de la recerca posterior rastreja els mecanismes responsables que es produeixi aquesta relació.

Els resultats de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància confirma la relació entre l'educació parental i l'interès en els estudis i el compromís escolar dels infants. Les dades suggereixen inequívocament que els problemes de concentració són menys comuns entre els fills de pares amb nivells educatius alts. Mentre que el 29% de tots els pares amb estudis primaris assenyalen que el tutor escolar els ha comunicat que el seu fill o filla té problemes de concentració, això ha passat només en el 19% de les famílies en què els pares tenen un títol universitari. També és més habitual trobar famílies amb nivells educatius més baixos a les quals el tutor ha comentat que els seus fills tenen problemes per seguir una assignatura: a les famílies en què els progenitors només tenen estudis primaris la raó de probabilitats de presentar aquesta mena de problemes és quatre vegades més elevada que en el cas que almenys un dels progenitors tingui estudis universitaris (en igualtat d'altres condicions socioeconòmiques). Entre els fills de pares que tenen estudis secundaris, la raó de probabilitats és dues vegades més alta. La significació d'aquests resultats es manté robusta si s'ajusta per diferents característiques socioeconòmiques de la llar (participació en el mercat de treball i origen dels pares, com també edat i sexe de l'infant). Aquest resultat és indicatiu que la influència de l'educació dels pares sobre el risc de desafecció no és simplement el producte de la distribució desigual de condicions materials i socials que produeixen les trajectòries educatives dels progenitors. Com hem tingut ocasió de comprovar en capítols anteriors,

els progenitors amb nivells educatius més elevats tendeixen a dedicar més temps de qualitat als fills, participen més sovint (i des que són ben petits) en activitats d'estimulació cognitiva i entenen millor el valor formatiu dels programes extraescolars (i els seleccionen en conseqüència). És probable que els infants que des de menuts s'han beneficiat d'aquests estímuls extraescolars estiguin més ben preparats per mantenir l'atenció i adaptar-se a les dinàmiques escolars d'aprenentatge que no pas aquells que no han estat exposats a aquesta mena d'experiències.

El tercer indicador analitzat (si a l'infant li agrada estudiar) manté un nivell d'associació més feble amb el nivell educatiu dels pares. Així i tot, a la taula 6.7 podem apreciar que a les llars amb nivells educatius més elevats els infants tenen menys tendència a mostrar actituds negatives respecte a l'estudi. És d'esperar que les famílies en què els mateixos progenitors han passat més anys en institucions educatives atorguin més valor als estudis i probablement tendixin a esforçar-se a inculcar aquest criteri als seus fills des de ben petits. No obstant això, el fet que aquesta variable tingui una relació menys intensa amb l'educació dels pares apunta la possibilitat que aquesta dimensió del compromís escolar sigui més difícil de transmetre i modelar encara a aquestes edats, i respongui potser a trets més profunds de la personalitat de cada infant.

La taula 6.8 aporta informació sobre la influència de les pautes de vinculació dels progenitors amb el mercat de treball sobre els diferents aspectes del compromís escolar examinats. De la mateixa manera que en la taula precedent, oferim per separat els resultats per a pares i mares. Alguns dels resultats són, fins a cert punt, contraintuïtius; d'altres són més previsibles. Entre aquests darrers cal destacar que, en igualtat d'altres condicions, a les llars on el pare no treballa els infants tendeixen a presentar més problemes, sobretot en relació amb dificultats amb alguna assignatura. L'experiència de l'atur o inactivitat del pare pot ser un element desestabilitzador del clima familiar, ja que molt sovint comporta situacions de tensió i incertesa que repercuteixen sobre el benestar infantil. Crida més l'atenció, però, l'efecte del treball femení. A les llars on la mare treballa a temps complet els infants tendeixen a presentar menys problemes de desafecció. L'efecte és poc robust, però contribueix a allunyar dubtes respecte a suposades conseqüències negatives de la participació laboral femenina en el mercat de treball.

TAULA 6.7

Desafecció escolar segons el nivell d'estudis dels pares

Infants de 6 a 10 anys

	PERCENTATGE	RAÓ DE PROBABILITATS ^{a)}	RAÓ DE PROBABILITATS AJUSTADA ^{b)}
Nivell d'estudis de la mare			
Té problemes de concentració ^{c)}			
Primaris	29	1	1
Secundaris	28	0,97	0,91
Universitaris	19	0,59**	0,57**
Té problemes per seguir alguna assignatura			
Primaris	30	1	1
Secundaris	16	0,45***	0,46***
Universitaris	10	0,26***	0,28***
No li agrada estudiar			
Primaris	27	1	1
Secundaris	24	0,89	0,88
Universitaris	18	0,61*	0,60*
Nivell d'estudis del pare			
Té problemes de concentració			
Primaris	29	1	1
Secundaris	26	0,80	0,80
Universitaris	18	0,52***	0,63*
Té problemes per seguir alguna assignatura			
Primaris	25	1	1
Secundaris	17	0,63**	0,88
Universitaris	9,0	0,30***	0,52*
No li agrada estudiar			
Primaris	27	1	1
Secundaris	21	0,70*	0,77
Universitaris	19	0,59**	0,69

* Nivell de significació del 5%

** Nivell de significació de l'1%

*** Nivell de significació de l'0,1%

Notes: a) Probabilitat que l'infant tingui algun problema de desafecció escolar, respecte a la probabilitat que no en tingui.

b) Probabilitat que l'infant tingui algun problema de desafecció escolar, respecte a la probabilitat que no en tingui, en igualtat de condicions socioeconòmiques.

c) Nens i nenes de 5 a 10 anys.

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància, 2010.

TAULA 6.8

Desafecció escolar segons la situació laboral dels pares

Infants de 6 a 10 anys

	PERCENTATGE	RAÓ DE PROBABILITATS ^{a)}	RAÓ DE PROBABILITATS AJUSTADA ^{b)}
Situació laboral de la mare			
Té problemes de concentració ^{c)}			
No treballa	26	1	1
Treballa a temps parcial	29	1,18	1,33
Treball a temps complet	23	0,87	1,06
Té problemes per seguir alguna assignatura			
No treballa	24	1	1
Treballa a temps parcial	15	0,61*	0,72
Treball a temps complet	14	0,58**	0,87
No li agrada estudiar			
No treballa	24	1	1
Treballa a temps parcial	22	0,88	0,96
Treball a temps complet	22	0,90	1,06
Situació laboral del pare			
Té problemes de concentració			
No treballa	30	1	1
Treballa a temps parcial	27	0,75	0,90
Treball a temps complet	24	0,87	0,78
Té problemes per seguir alguna assignatura			
No treballa	23	1	1
Treballa a temps parcial	27	1,17	1,22
Treball a temps complet	17	0,53**	0,62*
No li agrada estudiar			
No treballa	28	1	1
Treballa a temps parcial	12	0,36*	0,38*
Treball a temps complet	22	0,75	0,78

* Nivell de significació del 5%

** Nivell de significació de l'1%

Notes: a) Probabilitat que l'infant tingui algun problema de desafecció escolar, respecte a la probabilitat que no en tingui.

b) Probabilitat que l'infant tingui algun problema de desafecció escolar, respecte a la probabilitat que no en tingui, en igualtat de condicions socioeconòmiques.

c) Els problemes de concentració es calculen amb nens i nenes de 5 a 10 anys.

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància, 2010.

Finalment, cal esmentar que una proporció lleugerament superior d'infants d'origen immigrant tenen problemes per seguir una assignatura o matèria. El 22,6% dels progenitors d'aquests nens indiquen que el tutor els ha comentat que el seu fill té aquestes dificultats, cosa que passa amb el 16,7% dels alumnes d'origen espanyol. Aquesta diferència és estadísticament significativa quan es controlen altres factors socioeconòmics. No observem, però, diferències significatives en la probabilitat que els infants d'origen immigrant tinguin problemes de concentració o que no els agradi estudiar.

(b) Estils parentals i implicació dels pares

La implicació i el seguiment escolar parentals han estat identificats repetidament com un factor crític per determinar els resultats educatius dels adolescents. Partint de les primeres recerques desenvolupades per Coleman (1988), diversos autors han plantejat que el rendiment escolar dels estudiants depèn en bona mesura de característiques familiars, la qual cosa qüestiona la capacitat explicativa dels factors escolars. Si bé aquestes aproximacions poden sobrevalorar la influència dels factors familiars, sembla raonable pensar que les conductes i actituds dels pares i mares, els valors que transmeten i els estils parentals que posen en pràctica resulten decisius sobretot quan els fills són petits i els pares exerceixen un grau elevat de control sobre les activitats infantils.

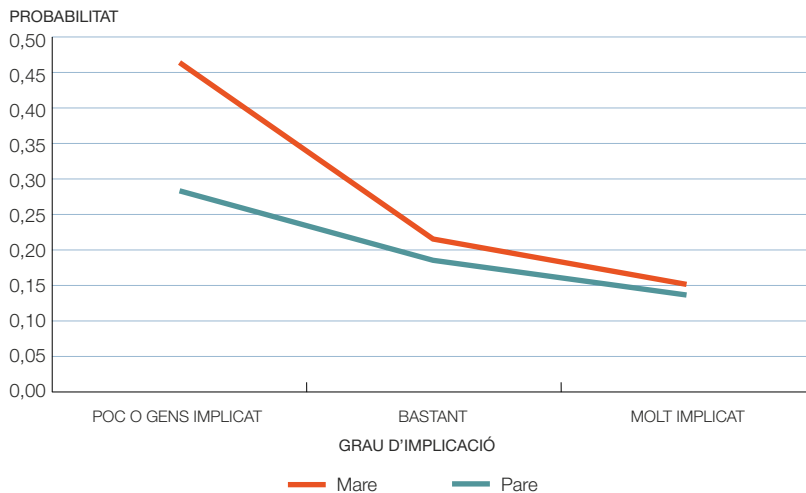
Podem considerar la implicació dels pares en el desenvolupament psicològic i educatiu dels fills com una de les principals responsabilitats parentals. Ara bé, no totes les formes i intensitats d'aquesta implicació tenen el mateix efecte. El gràfic 6.10 descriu l'efecte del grau d'implicació del pare i la mare en la probabilitat que un infant de 6 a 10 anys mostri problemes amb una assignatura o matèria, en igualtat de condicions sociodemogràfiques. És fàcil observar que, com més baix és el nivell d'implicació del pare o de la mare (especialment d'aquesta darrera), més gran és el risc de tenir aquests problemes. El grau d'implicació dels progenitors té també un efecte sobre les probabilitats que al nen no li agradi estudiar (gràfic 6.11). No hem detectat, en canvi, un efecte significatiu sobre la probabilitat que mostri problemes de concentració.

GRÀFIC 6.10

Probabilitat que l'infant tingui problemes per seguir una assignatura segons el grau d'implicació dels pares

Infants de 6 a 10 anys

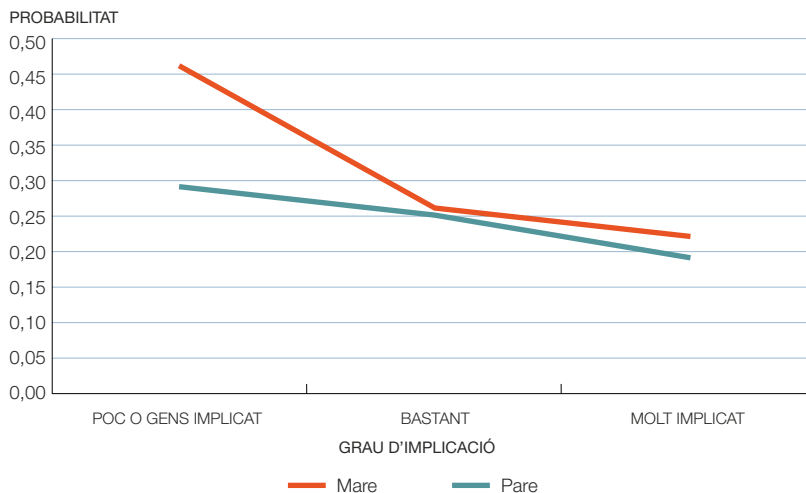
Nota: la probabilitat es calcula a partir de models de regressió logística en què la variable dependent té dos valors: 1) el mestre o tutor de l'escola ha comentat que l'infant té problemes per seguir alguna matèria o assignatura, 0) no ho ha comentat pas. En el model s'han introduït les variables següents: edat del menor, sexe del menor, origen dels pares, nivell d'estudis de la mare, jornada laboral de la mare i grau d'implicació de la mare i del pare. Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància, 2010.

Un segon aspecte sotmès a anàlisi és la influència sobre la desafecció escolar de les diferents maneres d'exercir la paternitat identificades al capítol 4. Els resultats tornen a acreditar la importància de la intervenció dels pares en la prevenció dels problemes de desafecció (gràfic 6.12). Els infants els pares dels quals exerceixen una paternitat intensa o responsable tendeixen a presentar menys dificultats per seguir una assignatura o matèria. En igualtat de condicions, els riscos són més grans a les famílies tradicionals, en què la mare està involucrada en la cura i atenció als fills i el pare no, i a les llars on tots dos progenitors mostren un grau baix de compromís.

GRÀFIC 6.11

Probabilitat que a l'infant no li agradi estudiar segons el grau d'implicació dels pares

Infants de 6 a 10 anys

Nota: la probabilitat es calcula a partir de models de regressió logística en què la variable dependent té dos valors: 1) l'infant ha comentat que no li agrada estudiar, 0) no ho ha comentat pas. En el model s'han introduït les variables següents: edat del menor, sexe del menor, origen dels pares, nivell d'estudis de la mare, jornada laboral de la mare i grau d'implicació de la mare i del pare.

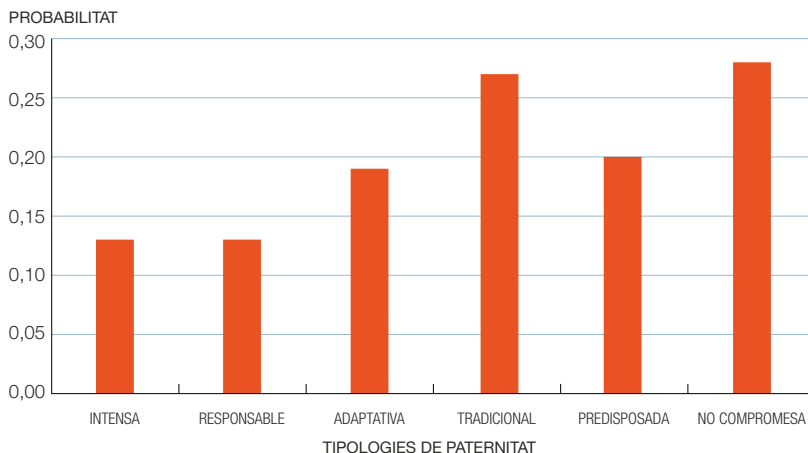
Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància, 2010.

La influència de la família sobre les actituds dels infants a l'escola s'estén també sobre altres dominis. Així, la qualitat de la relació de la parella i les tensions originades per aspectes relacionats amb la feina o les dificultats econòmiques poden afectar l'ambient que es viu a la llar i, en conseqüència, el benestar del menor. La nostra anàlisi estudia la influència de diverses formes de tensió sobre el risc de desafecció: el repartiment de les tasques domèstiques, l'atenció a l'infant, les dificultats econòmiques, la manca de temps personal per relaxar-se o desconnectar.

GRÀFIC 6.12

Probabilitat que l'infant tingui problemes per seguir una assignatura segons tipologies de paternitat

Infants de 6 a 10 anys

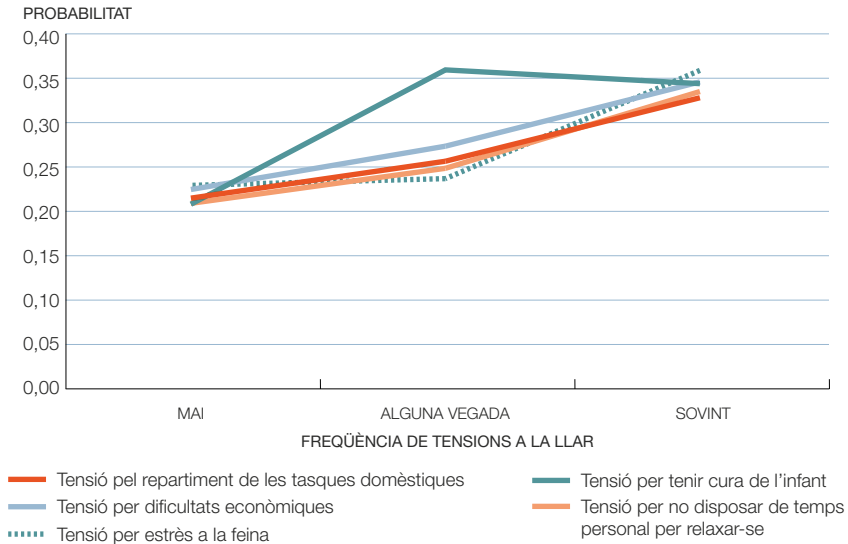
Nota: la probabilitat es calcula a partir d'un model de regressió logística en què la variable dependent té dos valors: 1) el mestre o tutor de l'escola ha comentat que l'infant té problemes per seguir alguna matèria o assignatura, 0) no ho ha comentat pas. En el model s'han introduït simultàniament les variables següents: edat del menor, sexe del menor, origen dels pares, nivell d'estudis de la mare, jornada laboral de la mare i tipologia de paternitat. Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància, 2010.

Als gràfics 6.13, 6.14 i 6.15 podem apreciar que hi ha una relació positiva entre la probabilitat de tenir problemes de desafecció i l'existència freqüent de tensions a la llar. Aquesta relació es manté en igualtat de condicions socioeconòmiques de la llar i característiques de l'infant (nivell d'educació dels pares, sexe i origen del nen). La forma de desafecció que sembla més vinculada a les tensions a la llar és la dificultat per seguir una assignatura, estretament lligada a tensions a la llar per la distribució de l'atenció als infants. Els problemes de concentració estan més relacionats amb tensions derivades de l'estrès laboral dels progenitors. Aquests resultats suporten la hipòtesi que les tensions familiars, tant si estan vinculades als fills com si no ho estan, afecten directament el compromís escolar dels infants.

GRÀFIC 6.13

Probabilitat que l'infant tingui problemes de concentració segons la freqüència de tensions de diversa índole a la llar

Infants de 5 a 10 anys

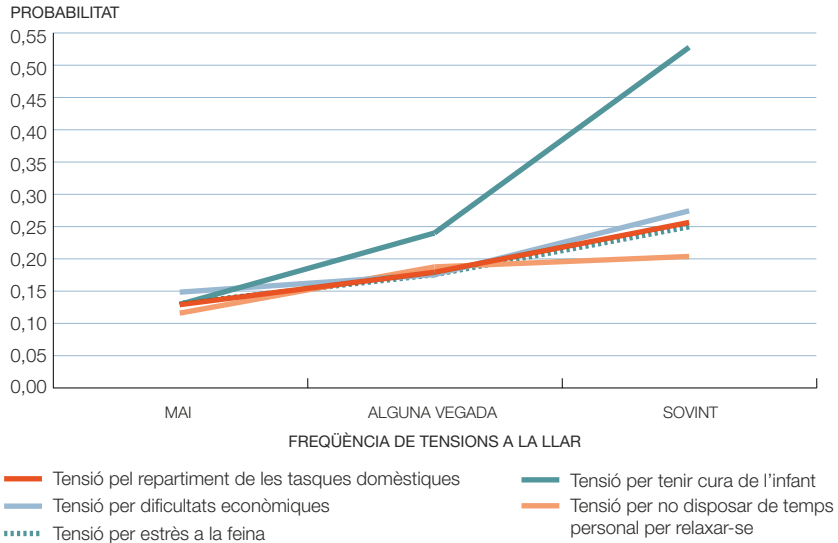
Nota: la probabilitat es calcula a partir d'un model de regressió logística en què la variable dependent té dos valors: 1) el mestre o tutor de l'escola ha comentat que l'infant té problemes de concentració, 0) no ho ha comentat pas. En el model s'han introduït simultàniament les variables següents: edat del menor, sexe del menor, origen dels pares, nivell d'estudis de la mare, jornada laboral de la mare i freqüència amb què es produeixen tensions d'índole diversa a la llar.

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància, 2010.

GRÀFIC 6.14

Probabilitat que l'infant tingui problemes per seguir una assignatura segons la freqüència de tensions de diversa índole a la llar

Infants de 6 a 10 anys

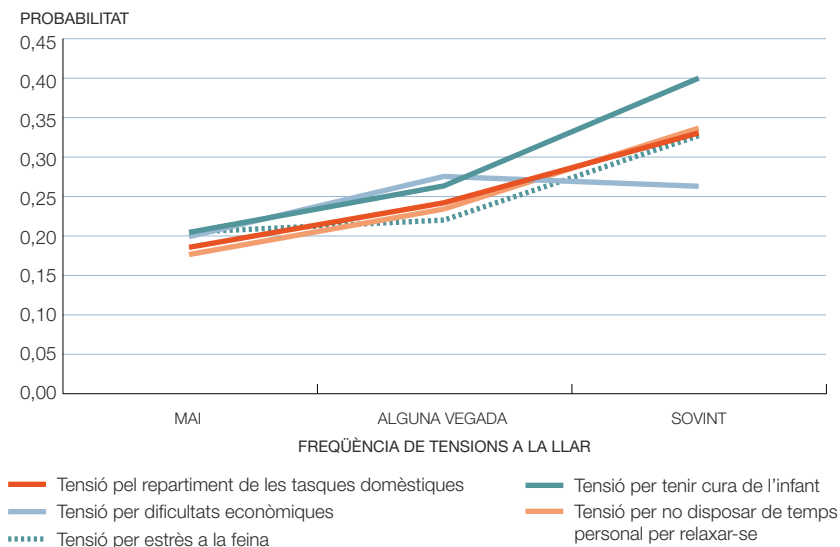
Nota: la probabilitat es calcula a partir d'un model de regressió logística en què la variable dependent té dos valors: 1) el mestre o tutor de l'escola ha comentat que l'infant té problemes per seguir alguna matèria o assignatura, 0) no ho ha comentat pas. En el model s'han introduït simultàniament les variables següents: edat del menor, sexe del menor, origen dels pares, nivell d'estudis de la mare, jornada laboral de la mare i freqüència amb què es produeixen tensions d'índole diversa a la llar.

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància, 2010.

GRÀFIC 6.15

Probabilitat que l'infant hagi manifestat que no li agrada estudiar segons la freqüència de tensions de diversa índole a la llar

Infants de 6 a 10 anys

Nota: la probabilitat es calcula a partir d'un model de regressió logística en què la variable dependent té dos valors: 1) l'infant ha comentat que no li agrada estudiar, 0) no ho ha comentat pas. En el model s'han introduït simultàniament les variables següents: edat del menor, sexe del menor, origen dels pares, nivell d'estudis de la mare, jornada laboral de la mare i freqüència amb què es produeixen tensions d'índole diversa a la llar.

Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància, 2010.

En resum, els resultats de les anàlisis tornen a posar de manifest la poderosa influència de les relacions intergeneracionals en fenòmens de desafecció escolar observats des que els infants són petits. Evidències com aquestes inviten a resituar el focus d'atenció dels problemes educatius que menen al fracàs escolar i a l'abandonament prematur dels estudis en etapes de la infància que sovint s'ignoren. Les bretxes entre l'èxit i el fracàs educatiu comencen a obrir-se abans que el problema s'expressi en tota la seva plenitud, ja en l'adolescència. A la llum de les evidències, sembla que no hi ha gaires dubtes que l'escenari on comencen a torçar-se moltes coses és la llar familiar.

Conclusions

La nostra societat mostra una actitud ambivalent cap als infants: tan aviat els considera éssers fràgils i innocents que han de ser cuidats i protegits, com hi veu uns petits incontrolats (fins i tot perversos) que, si no són degudament socialitzats, esdevindran joves díscols o víctimes del fracàs. Àngels o dimonis. Històricament, la funció de cura i protecció ha estat reservada a la família, mentre que l'educativa pertocava a l'escola. Ningú no podia protegir millor els infants que els seus propis pares. L'Estat només havia d'intervenir-hi en última instància, quan les famílies havien acreditat palesament la seva negligència o incapacitat per atendre les necessitats bàsiques del menor, o bé si incorrien en pràctiques flagrants d'abús. En canvi, pel que fa a la funció educativa, la majoria dels Estats fa més d'un segle que s'han atorgat la responsabilitat principal sobre la infància. Infants ben educats i que puguin exercir adequadament la seva ciutadania: aquest ha estat, per als Estats, un objectiu massa important per deixar-lo en mans d'uns adults que sovint ni tan sols són capaços de mantenir en ordre les seves pròpies vides. La institució escolar (i l'escolarització obligatòria) simbolitzen aquest interès públic per controlar la formació dels ciutadans.

No obstant això, les bases de la relació entre infants, famílies i Estat han canviat al llarg dels darrers anys. Els Estats han colonitzat de mica en mica espais de protecció reservats tradicionalment a les famílies, que aquestes –en el remolí d'un vertiginós procés de transformació– es mostren incapaces d'administrar amb eficàcia. Al mateix temps, moltes famílies estan cada vegada més disposades a *desfamiliaritzar* certs aspectes de la protecció. Un nombre creixent de famílies estan convençudes que les ajudes de l'Estat a la família han d'augmentar, tant pel que fa al suport econòmic com quant a l'oferta de serveis d'atenció als infants. Les famílies reconeixen que han deixat de ser

l'entitat autosuficient que potser un dia van ser, i necessiten suport públic per desenvolupar amb eficàcia les seves funcions. En aquest procés s'han superat, si més no entre capes majoritàries de la població, algunes creences tradicionals –com ara la que considerava que un nen petit s'ha de criar enganxat a les faldilles de sa mare (o de l'àvia)– i s'han vençut prejudicis sobre la participació dels pares i de cuidadors professionals en les activitats de criança.

Paradoxalment, però, observem que ha estat justament l'absència d'infants (o almenys la seva escassetat) el que ha contribuït a convertir-los (i, per tant, a les famílies que decideixen tenir-ne o no) en una preocupació d'interès públic. Com hem vist en els capítols precedents, les persones que tenen fills viuen experiències gratificants durant la criança, cosa que enriqueix la seva vida i contribueix a la seva realització personal. Però això també els ocasiona costos personals, de vegades força elevats. Per aquest motiu, un nombre creixent de parelles no tenen fills, o bé no s'animen a tenir el segon o el tercer, o bé ajornen el moment de tenir-los fins que el pes d'aquests costos deixi de comprometre altres aspectes del propi benestar personal que consideren importants. Així i tot, el terreny de les relacions afectives i sentimentals no sol regir-se per balanços de cost i benefici. La immensa majoria de les parelles acaben tenint descendència, i assumeixen les càrregues que això comporta, molt sovint en circumstàncies adverses. En aquestes situacions, tenir cura dels infants de manera apropiada exigeix renúncies.

Els resultats del nostre treball posen de manifest que les renúncies no es distribueixen de manera uniforme entre la població. Les mares continuen sent majoritàriament les que tenen cura dels infants, i per tant són les que assumeixen més sovint els sacrificis que exigeix la dedicació als fills. Algunes mares abandonen el mercat de treball, redueixen la jornada laboral o canvien de feina per atendre els fills. A diferència del que passava abans, però, el nombre de mares disposades a renunciar amb caràcter definitiu a les seves aspiracions laborals és decreixent. Ens trobem davant d'una generació de mares la majoria de les quals continuen treballant mentre tenen cura dels fills, en primer lloc perquè volen i, en segon lloc, perquè s'hi veuen obligades (a fi d'obtenir els ingressos necessaris per mantenir la família, per assegurar-se la vellesa o per prevenir les conseqüències d'un divorci). El nostre treball ha tractat de posar en evidència fins a quin punt aquest canvi radical en l'arquitectura de les relacions familiars ha anat acompanyat d'altres

transformacions (la qual cosa, en estadística, es coneix amb el nom de variables intervinents), que han augmentat o pal·liat les implicacions d'aquest canvi en la vida dels menors.

En aquest sentit, la primera conclusió de la nostra recerca contradia algunes expectatives quasi apocalíptiques sobre les conseqüències d'aquest trànsit social. L'evidència aportada en aquest treball –i que corrobora l'obtinguda en altres països– mostra inequívocament que les llars on les mares treballen no són espais freds i sense caliu, on els infants passen llargues hores en mans de mares substituïdes menys compromeses a l'hora de tenir-ne cura, o bé en solitud, mentre esperen que tornin els seus progenitors. Efectivament, les famílies recorren sovint a mares substituïdes, que solen procedir del seu cercle familiar íntim (moltes vegades són les àvies) i aporten dosis de dedicació i compromís equivalent a les que podríem esperar de les mares. Per exemple, el 55% de les famílies entrevistades amb nens de 0 a 2 anys han recorregut l'últim mes a l'ajuda d'algú que no viu a la llar per fer-se càrrec dels fills. Però això no sempre és possible, i potser cada vegada ho és menys. Les famílies troben també altres solucions, sense que per això trontollin els fonaments d'una bona criança. Ben al contrari: a la llum de les dades, hem de congratular-nos d'algunes notícies magnífiques.

En primer lloc, cal saludar amb optimisme el compromís adquirit en els darrers anys pels pares dels infants. Els canvis observats en l'actitud dels homes cap a la distribució de responsabilitats de gènere, confirmats parcialment en la pràctica quotidiana a les llars, estan contribuint a forjar noves formes d'entendre la masculinitat. L'exercici de la paternitat és un dels espais on s'han produït progressos més rellevants. El nostre estudi ha contribuït a evidenciar alguns beneficis de les noves formes d'exercir la paternitat. Els beneficiaris del canvi són les seves parelles, els climes familiars i, en última instància, els infants. Pel que fa a les primeres, les mares, les anàlisis indiquen que els pares que mostren una elevada implicació en la vida dels fills contribueixen a alleujar en un grau important les angoixes i sentiments de culpabilitat de les mares que treballen per no poder dedicar més temps als seus fills. Si les dones que treballen a temps complet tenen una parella que no dedica prou temps als fills, la probabilitat que considerin que la seva pròpia dedicació als fills és insuficient és 3,4 vegades més alta que no pas si la implicació de la parella és elevada (en igualtat d'altres condicions). Quant

als beneficis per als climes familiars, la corresponsabilització masculina és essencial per prevenir situacions de tensió derivades del repartiment de tasques domèstiques o de cura a la llar. Per exemple, a les llars on tots dos progenitors treballen, la probabilitat que hi hagi tensions per tenir cura dels fills és un 52% més elevada quan només la mare hi està molt implicada que no pas si tots dos progenitors hi estan plenament corresponsabilitzats. Per reblar el clau, els resultats de les anàlisis estadístiques apunten que la dedicació de pares intensos i responsables repercuteix positivament en la salut del menor, en les seves competències socioemocionals i en el seu compromís escolar. La probabilitat que un infant de 5 a 10 anys tingui problemes d'obesitat és, en igualtat d'altres condicions, quasi dues vegades més alta quan el pare li dedica un temps insuficient que quan el seu grau de compromís és intens. La magnitud de la bretxa observada és semblant si examinem la probabilitat que l'infant tingui problemes per seguir una assignatura segons el grau de dedicació del pare.

En segon lloc, l'increment extraordinari de famílies que recorren als serveis d'atenció externa no ha de ser motiu d'alarma. La substitució d'un sistema que descansava en el sacrifici de mares i àvies per un altre en què els infants queden a càrrec de professionals de la cura no repercuteix necessàriament de manera negativa sobre el benestar infantil, sempre que aquests serveis presentin nivells de qualitat elevats i puguin ser accessibles per a col·lectius desafavorits. D'una banda, és un error donar per fet que l'atenció intensiva d'una mare no treballadora o d'una àvia que la substitueix garanteixen, en tots els casos, el millor desenvolupament del menor. Les anàlisis presentades aquí posen de manifest que hi ha indicis d'avantatge (o si més no absència de desavantatge) en indicadors de benestar entre fills de mares treballadores a temps complet, en igualtat d'altres condicions socioeconòmiques. També acrediten que les àvies no sempre procuren la millor cura als seus néts, com revela per exemple l'associació entre la presència d'una àvia a casa i un risc més gran d'obesitat infantil.

D'altra banda, un gran volum de recerques han acreditat que l'assistència dels menors a llars d'infants pot tenir un efecte beneficiós sobre el seu desenvolupament cognitiu i social, especialment si provenen d'entorns desafavorits. En la nostra anàlisi de l'impacte que té aquesta assistència a la llar d'infants sobre indicadors de salut i benestar infantil, no detectem diferències significa-

tives entre menors de 5 a 10 anys que havien assistit a llars d'infants i els que no hi havien anat. Nou de cada deu pares i mares que porten els fills a la llar d'infants es mostren satisfets amb els serveis rebuts, tot i que també cal dir que hi ha sospites fonamentades que una proporció minoritària –entre el 10 i el 20%– presten serveis de qualitat millorable. Aproximadament tres de cada quatre pares o mares entenen que les llars d'infants ofereixen oportunitats als nens per desenvolupar competències cognitives i socials que no troben a casa, o bé per complementar les que ja han adquirit a la família. D'acord amb les dades examinades en aquest estudi, no hi ha raons de pes per posar en entredit aquesta opinió.

De la mateixa manera, no hi ha motius d'alarma per la participació dels infants de 5 a 10 anys en activitats extraescolars programades. Segons les respostes dels seus pares, els fills tendeixen a estar molt o bastant satisfets amb els programes extraescolars en què participen. Tot i que no podem descartar que la resposta reflecteixi en bona mesura certes dosis d'autoengany: dos de cada tres progenitors declaren que en la seva decisió de dur els fills a programes extraescolars va influir-hi molt o bastant el desig dels fills, i són una minoria els que reconeixen que en aquesta decisió van pesar-hi necessitats de conciliació entre vida laboral i familiar (una mica menys del 25% dels progenitors manifesten que en la seva decisió van pesar-hi molt o bastant els seus horaris laborals). A les llars actuals, els infants no es limiten a ser subjectes passius de les decisions que els seus progenitors adopten unilateralment i sense consultar-los. Els infants valoren les oportunitats de formació i entreteniment que s'obren gràcies a la participació en aquesta mena d'activitats, i aquesta valoració, en un context de creixent reconeixement de la individualitat del menor, és un factor que no podem ignorar.

Certament aquests resultats no abonen la hipòtesi que els infants d'avui s'estan convertint en una *generació en risc*. Com ja advertíem a la introducció, però, no tot són notícies falagueres. En un context d'envelliment de la societat, els infants en situacions de més vulnerabilitat són els grans oblidats dels sistemes de protecció pública. Les taxes de pobresa infantil a Espanya i els indicadors d'èxit educatiu són, en general, dolents. Les evidències presentades situen en risc de vulnerabilitat alguns dels col·lectius que més pes demogràfic han guanyat els darrers temps després dels grans canvis socials que viu la nostra societat, com ara els infants que viuen en famí-

lies monoparentals o d'origen immigrant. Resulta especialment preocupant la situació d'aquests darrers, que apareixen sistemàticament als llocs més alts en tots els rànquings de vulnerabilitat, tant pels nivells de pobresa com d'obesitat, competència socioemocional o fracàs escolar. Aproximadament quatre de cada deu infants d'origen immigrant de 10 o menys anys viuen en una llar en situació de pobresa; el 21% dels de 5 a 10 anys tenen un problema d'obesitat; el 38% presenten nivells baixos de competència socioemocional, i el 23% tenen problemes per seguir una assignatura. L'acumulació de riscos i situacions adverses en la infància amenaça d'obrir fractures socials difícils de revertir.

Davant d'aquesta situació, resulta imperiós preguntar-nos què poden fer els sistemes de provisió col·lectiva –que arrenquen pel treball de les administracions públiques, però que cada vegada més incorporen una plèiade d'actors diversos compromesos en aquestes responsabilitats– per corregir fenòmens de nova exclusió social que arrenquen en la infància i condicionen la trajectòria vital de les persones. Aquesta pregunta resulta molt pertinent en un moment en què els horitzons d'envelliment demogràfic que s'acosten –i els reptes que ens plantegen com a societat– amenacen d'eclipsar el debat sobre les necessitats i demandes dels grups situats a les primeres etapes del cicle vital. Avui, més que mai, cal reflexionar sobre les mesures amb què podem promoure l'«interès superior del menor». A aquest respecte, amb aquest estudi no podem oferir un receptari, però sí aspirar que les argumentacions presentades, basades en la recerca i l'evidència acumulada en treballs semblants fets a Espanya i a altres països, serveixin per orientar accions socials concretes. En aquest sentit, cal destacar els punts següents:

1. El fet que les mares treballin resulta crucial per prevenir situacions d'exclusió econòmica en la infància, especialment per als col·lectius en situacions més vulnerables. Promoure l'ocupació femenina implica crear condicions que l'afavoreixin, sobretot entre les mares, per a les quals els costos d'oportunitat de treballar (en lloc de romandre a casa tenint cura dels fills) són més alts. L'accés desigual als centres d'atenció infantil, detectat en aquest estudi, tenen efectes contraris al que seria desitjable. Igualment, els fenòmens de discriminació salarial femenina i de subocupació descoratgen la participació de les mares en el mercat de treball.

2. La dedicació de mares i pares als fills és una inversió de primer ordre per afavorir el benestar actual i el desenvolupament social i cognitiu dels infants. Com hem tingut ocasió de comprovar, aquesta dedicació no s'expressa simplement en termes de quantitat de temps, sinó que més aviat té a veure amb els usos als quals pares i mares destinen aquest temps. És evident, però, que el compromís parental resulta inviable quan mares i pares estan desbordats. L'existència de temps intergeneracional compartit no depèn merament de la durada de la jornada laboral, sinó també del fet que els horaris de feina de pares i mares siguin previsibles i regulars, i que els temps compartits puguin ser viscuts veritablement com a «temps familiar», sense el factor distorsionador de les hores extra o la feina que els progenitors s'enduen a casa. Sopar plegats o altres rituals familiars, com ara veure la televisió a la sala o les activitats compartides de cap de setmana a l'aire lliure, són nexes importants d'unió intergeneracional que haurien de quedar blindats enfront de les interferències del món laboral. El punt de partida de les polítiques de conciliació és promoure que pares i fills disposin de temps en els moments en què ho necessiten (en l'expressió anglesa, *having time at the right time*). Això vol dir estendre nous drets i pràctiques laborals per afavorir la possibilitat que els treballadors puguin reorganitzar els seus temps de feina en funció de les necessitats de coordinació dins les famílies.
3. L'exercici de noves formes de paternitat té beneficis inequívocs per al menor en un context en què les transformacions de la biografia femenina són irreversibles. El camí de tornada cap a un món on les dones assumien rols de cura i educació dels fills ha quedat bloquejat, i qualsevol aspiració a desbloquejar-lo (ni tan sols parcialment) resulta improductiva, i possiblement contraproduent per als menors. Per això cal fer conèixer els avantatges de la implicació masculina en aquestes responsabilitats, no només per millorar els climes familiars a les llars on tots dos progenitors treballen, sinó també per tal d'afavorir el benestar general dels infants. Les iniciatives legislatives s'han d'encaminar a afavorir la corresponsabilització dels pares des del naixement del fill, eliminant la fonamentació de drets en supòsits sexistes sobre quin és el progenitor més facultat per fer-se càrrec del menor en diferents etapes i transicions vitals. Més enllà d'aquestes iniciatives, és important complementar l'extensió dels drets i oportunitats dels homes fo-

mentant una cultura de corresponsabilització que reforci la seva disposició a implicar-se en la cura i l'educació dels fills.

4. La salut infantil és una condició *sine qua non* per a la igualtat d'oportunitats en la vida. La salut infantil té determinants socials que cal tenir presents i abordar des que els infants són ben petits (alguns, fins i tot, des d'abans del naixement). Fenòmens com ara l'obesitat, responsables d'una gran quantitat d'afeccions i problemes de salut en la vida adulta, s'originen en la infantesa. Igualment, els malestars infantils o els dèficits de competències socioemocionals perjudiquen les oportunitats de progrés personal i educatiu dels menors. La detecció precoç d'aquestes situacions resulta crucial per frenar-ne les conseqüències.
5. Els sistemes educatius no estan capacitats per corregir els efectes que les desigualtats socials produeixen en el rendiment acadèmic i l'èxit escolar. En bona mesura, aquestes desigualtats tenen l'origen en factors aliens a l'escola, i probablement algunes de les noves solucions hem de cercar-les també fora de l'escola. Resulta difícil modificar els estils parentals responsables d'algunes d'aquestes desigualtats o dotar les famílies que no en tenen del capital cultural que ha de facultar els seus fills perquè tinguin èxit en la seva trajectòria educativa. Tot i reconèixer aquestes dificultats, els progenitors han de saber el paper determinant que poden tenir en l'educació dels seus fills i trobar encoratjament, suport i assessorament públic per exercir de manera responsable les seves funcions parentals. D'altra banda, l'estimulació cognitiva i altres capacitats essencials per a l'èxit educatiu no són objectius que es puguin assolir només en l'espai familiar o escolar. El paper d'altres serveis formals (centres preescolars, programes extraescolars) pot resultar clau sempre que se'n promogui l'accés als infants que més se'n puguin beneficiar.

Per aconseguir tot això, és indispensable que les dotacions pressupostàries de les polítiques familiars se situïn, per comparació a les d'altres països, al nivell al qual se situen (en termes també comparatius) les dotacions destinades a altres partides, com poden ser la protecció de la vellesa, l'assistència sanitària o les polítiques de beneficis passius als aturats. Som a la cua dels països de l'OCDE pel que fa a polítiques de protecció i suport a les famílies, especialment quan tenen fills dependents. Aquesta anomalia denota una manca de

compromís amb aquestes formes de protecció i reflecteix inèrcies històriques. El futur de la nostra societat reclama un canvi de rumb. En un món com el que ens ha tocat viure, no invertir en la infància és un luxe que ja no ens podem permetre.

Bibliografia

- ACHENBACH, T.M. (1992): *Manual for the child behavior checklist / 2-3 and 1992 profile*, Burlington, VT: University of Vermont Department of Psychiatry.
- ALBERDI, I., i P. ESCARIO (2007): *Los hombres jóvenes y la paternidad*, Bilbao: Fundación BBVA.
- ALEXANDER, K.L, D.R. ENTWISLE i C.S. HORSEY (1997): «From first grade forward: early foundations of high school dropout», *Sociology of Education*, 70(2), 87-107.
- AMERICAN DIETETIC ASSOCIATION (2006): «Position of the American Dietetic Association: individual-, family-, school-, and community-based interventions for pediatric overweight», *Journal of the American Dietetic Association*, 106, 925-945.
- ANTHONY, L.G., B.J. ANTHONY, D.N. GLANVILLE, D.Q. NAIMAN, C. WAANDERS i S. SHAFFER (2005): «The relationships between parenting stress, parenting behaviour and preschoolers' social competence and behaviour problems in the classroom», *Infant and Child Development*, 14, 133-154.
- ARANCETA-BARTRINA, J., L. SERRA-MAJEM, M. FOZ-SALA, B. MORENO-ESTEBAN i GRUPO COLABORATIVO SEEDO (2005): «Prevalencia de obesidad en España», *Medicina Clínica*, 125(12), 460-466.
- ARGESEANU, S.A., i S.L. JACKSON (2010): «Is social competence associated with child obesity?», manuscrit presentat a l'*Annual Meeting of the American Sociological Association*, Atlanta, Estats Units.
- ARGYS, L.M., E. PETERS, J. BROOKS-GUNN i J.R. SMITH (1998): «The impact of child support on cognitive outcomes of young children», *Demography*, 35, 159-173.
- ARIÈS, PH. (1960): *L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime*, París: Seuil.
- AZMAT, G., M. GÜELL i A. MANNING (2003): «Gender gaps in unemployment rates in OECD countries», Discussion Paper No. 4307, Londres: Centre for Economic Policy Research. En línia: www.cepr.org.

- BADENES PLA, N., i M.T. LÓPEZ LÓPEZ (2010): *Doble dependencia: abuelos que cuidan a nietos en España*, Navarra: Civitas.
- BAKER, A., C. PIOTRKOWSKI i J. BROOKS-GUNN (1998): «The effects of the home instruction program for preschool youngsters (HIPPI) on children's school performance at the end of the program and one year later», *Early Childhood Research Quarterly*, 13(4), 571-588.
- BALAGUER, I., i E. ARDERIU (2008): *Calidad de los servicios para la primera infancia y estimación de la demanda*, Madrid: Ministerio de Asuntos Sociales.
- (2004): *Situación de la oferta de servicios existente para menores de tres años durante la jornada laboral de sus padres*, Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.
- (1998): *Mothers, babies and health in later life*, Edimburg: Churchill Livingstone.
- BAUMRIND, D. (1970): «Socialization and competence in young children», *Young Children*, 26(2), 104-119.
- BECK, U. (1992): *Risk society: towards a new modernity*, Londres: Sage.
- BECK-GERNSHEIM, E. (2003): *La reinvencción de la familia. En busca de nuevas formas de convivencia*, Barcelona: Paidós.
- BECKER, G., i H.G. LEWIS (1973): «On the interaction between the quantity and quality of children», *Journal of Political Economy*, 81(2), 279-288.
- BELDEN, A.C., N.R. THOMPSON i J.L. LUBY (2008): «Temper tantrums in healthy versus depressed and disruptive preschoolers: defining tantrum behaviors associated with clinical problems», *Journal of Pediatrics*, 152(1), 117-122.
- BELSKY, J., i M. ROVINE (1988): «Nonmaternal care in the first year of life and the security of infant-parent attachment», *Child Development*, 59(1), 157-167.
- BIANCHI, S.M. (2000): «Maternal employment and time with children: dramatic change or surprising continuity?», *Demography*, 37(4), 401-414.
- , J. ROBINSON i M.A. MILKIE (2006): *Changing rhythms of American family life*, Nova York: Russell Sage Foundation.
- BIRCH, L.L., L. MCPHEE, B.C. SHOBA, E. PIROK i L. STEINBERG (1987): «‘Clean up your plate’: effects of child feeding practices on the development of intake regulation», *Learning and Motivation*, 18, 301-317.
- BOGAERT, N., K.S. STEINBECK, L.A. BAUR, K. BROCK i M.A. BERMINGHAM (2003): «Food, activity and family: environmental vs biochemical predictors of weight gain in children», *European Journal of Clinical Nutrition*, 57, 1242-1249.

- BORRA, C., i L. PALMA (2009): «Child care choices in Spain», *Journal of Family and Economic Issues*, 30(4), 323-338.
- BOURDIEU, P. (1983): «Forms of capital», dins J.C. RICHARDS (ed.): *Handbook of theory and research for the sociology of education*, Nova York: Greenwood Press.
- BRANN, L.S., i J.D. SKINNER. (2005): «More controlling child-feeding practices are found among parents of boys with an average body mass index compared with parents of boys with a high body mass index», *Journal of the American Dietetic Association*, 105(9), 1411-1416.
- BRONTE-TINKEW, J., J. CARRANO, A. HOROWITZ i A. KINUKAWA (2008): «Involvement among resident fathers and links to infant cognitive outcomes», *Journal of Family Issues*, 29(9), 1211-1244.
- BRULLET TENAS, C., i C. ROCA (2008): «Tener y cuidar hijos: estrategias, tiempos, redes sociales y políticas de apoyo a la crianza», dins C. BRULLET i C. GÓMEZ-GRANELL (coord.): *Malestares: infancia, adolescencia y familias*, Barcelona: Graó, 21-86.
- BRUSS, M.B., J. MORRIS i L. DANNISON (2003): «Prevention of childhood obesity: sociocultural and familial factors», *Journal of the American Dietetic Association*, 103(8), 1042-1045.
- BÜCHEL, F., i G.J. DUNCAN (1998): «Do parents social activities promote children's school attainments? Evidence from the German socioeconomic panel», *Journal of Marriage and Family*, 60(1), 95-108.
- BURDETTE, H.L., i R.C. WHITAKER (2005): «A national study of neighborhood safety, outdoor play, television viewing, and obesity in preschool children», *Pediatrics*, 116(3), 657-662.
- CAMPO, S., i M. NAVARRO (1985): *Análisis sociológico de la familia española*, Barcelona: Ariel.
- CENTRO DE INVESTIGACIONES SOCIOLOGICAS (2010): *Estudio 2.831, Barómetro marzo de 2010*, Madrid. En línia: www.cis.es.
- (2009): *Estudio 2.788, Barómetro febrero de 2009*, Madrid.
- (2006): *Estudio 2.639, Estudio fecundidad y valores en la España del siglo XXI*, Madrid.
- (2005): *Estudio 2.621, Estudio sobre las actitudes y opiniones sobre la infancia*, Madrid.
- (2004): *Estudio 2.578, Estudio sobre las opiniones y actitudes sobre la familia*, Madrid.

- CHERLIN, A. (2010): *The marriage go-round: the state of marriage and the family in America today*, Nova York: Vintage.
- (2004): «The deinstitutionalization of American marriage», *Journal of Marriage and Family*, 66(4), 848-861.
- (1999): «Going to extremes: family structure, children's well-being, and social science», *Demography*, 36(4), 421-428.
- CHUDACOFF, H.P. (2007): *Children at play: an American history*, Nova York: New York University Press.
- CLARK, H.R., E. GOYDER, P. BISSELL, L. BLANK i J. PETERS (2007): «How do parents' child-feeding behaviours influence child weight? Implications for childhood obesity policy», *Journal of Public Health*, 29(2), 132-141.
- COLEMAN, J.S. (1988): «Social capital in the creation of human capital», *American Journal of Sociology*, 94, 95-120.
- COLTRANE, S. (1996): *Family man: fatherhood, housework, and gender equity*, Oxford: Oxford University Press.
- COMISSIÓ EUROPEA (2009): *Joint report on social protection and social inclusion 2009*, Luxemburg: Publications Office of the European Union.
- COOKE, L.P. (2003): «The South revisited: the division of labor and family outcomes in Italy and Spain», *IRISS Working Paper Series*, 2003-12, Luxemburg: CEPS/Instead.
- COOKSEY, E.C., i M.M. FONDELL (1996): «Spending time with his kids: effects of family structure on fathers' and children's lives», *Journal of Marriage and Family*, 58(3), 693-707.
- COONEY, T.M., F.A. PEDERSEN, S. INDELICATO i R. PALKOVITZ (1993): «Timing of fatherhood: is 'on time' optimal?», *Journal of Marriage and the Family*, 55(1), 205-215.
- CORSARO, W. (1997): *The sociology of childhood*, Thousand Oaks, Califòrnia: Pine Forge Press.
- (1985): *Friendship and peer culture in the early years*, Norwood, NJ: Ablex Publishing.
- COSER, L.A. (1967): *Continuities in the study of social conflict*, Nova York: Free Press.
- CRAIG, L. (2006): «Does father care mean fathers share? A comparison of how mothers and fathers in intact families spend time with children», *Gender & Society*, 20(2), 259-281.

- CRAMER, P., i T. STEINWERT (1998): «Thin is good, fat is bad: how early does it begin?», *Journal of Applied Developmental Psychology*, 19, 429-451.
- CROSNOE, R., i L. LOPEZ-GONZALEZ (2005): «Immigration from Mexico, school composition, and adolescent functioning», *Sociological Perspectives*, 48(1), 1-24.
- CSIKSZENTMIHALYI, M. (1999): «Implications of a systems perspective for the study of creativity», dins R.J. STERNBERG (ed.), *Handbook of creativity*, Cambridge: Cambridge University Press, 313-335.
- (1990): *Flow: the psychology of optimal experience*, Nova York: Harper & Row.
- i B. SCHNEIDER (2000): *Becoming adult: how teenagers prepare for the world of work*, Nova York: Basic Books.
- DALY, K.J. (2001): «Deconstructing family time: from ideology to lived experience», *Journal of Marriage and Family*, 63(2), 283-294.
- DANG, T.T., P. ANTOLIN i H. OXLEY (2001): «The fiscal implications of ageing: projections of age-related spending», *OECD Economics Department Working Papers*, 305.
- DARDER, P. (2001): «Repensar l'educació des de les emocions», *Perspectiva Escolar*, 256, 4-11.
- DATCHER, L. (1988): «Effects of mother's home time on children's schooling», *The Review of Economics and Statistics*, 70(3), 367-373.
- (1982): «Effects of community and family background on achievement», *The Review of Economics and Statistics*, 64(1), 32-41.
- DE MIGUEL, A. (1998): *La España de nuestros abuelos*, Madrid: Espasa Calpe.
- DEATER-DECKARD, K. (1998): «Parenting stress and child adjustment: some old hypotheses and new questions», *Clinical Psychology: Science and Practice*, 5, 314-332.
- DELGADO, M. (coord.) (2007): *Encuesta de fecundidad, familia y valores 2006. Opiniones y actitudes 59*, Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.
- DEWEY, J. (1900): *The school and society*, Chicago: The Chicago University Press.
- DIETZ, T.L. (2000): «Disciplining children: characteristics associated with the use of corporal punishment», *Child Abuse and Neglect*, 24(12), 1529-1542.
- DiMAGGIO, P. (1982): «Cultural capital and school success: the impact of status culture participation on the grades of U.S. high school students», *American Sociological Review*, 47(2), 189-201.

- DUFLO, E. (2003): «Grandmothers and granddaughters: old age pension and intra-household allocation in South Africa», *World Bank Economic Review*, 17, 1-25.
- DURÁN, M.A. (1986): *La jornada interminable*, Barcelona: Icaria.
- DURKHEIM, E. (1897 [1995]): *El suicidio*, Madrid: Akal.
- EDUCATION, AUDIOVISUAL & CULTURE EXECUTIVE AGENCY (2009): *Arts and cultural education at school in Europe*, European Commission, Eurydice.
- ENGLAND, P. (2006): «Toward gender equality: progress and bottlenecks», dins D. BLAU, M.C. BRINTON i D.B. GRUSKY (ed.): *The declining significance of gender?*, Nova York: Russell Sage Foundation, 245-264.
- ESPING-ANDERSEN, G. (2009): *The incomplete revolution. Adapting to women's new roles*, Cambridge: Polity Press.
- EUROPEAN VALUES STUDY (2008): Base de dades de la Tilburg University i GESIS Leibniz Institute of Social Sciences. En línia: <http://www.europeanvaluesstudy.eu/evs/data-and-downloads>.
- EUROSTAT (2008): *Statistics on income, social inclusion and living conditions*. En línia: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/income_social_inclusion_living_conditions/introduction.
- FAITH, M.S., K.S. SCANLON, L.L. BIRCH, L.A. FRANCIS i B. SHERRY (2004): «Parent-child feeding strategies and their relationships to child eating and weight status», *Obesity Research*, 12(11), 1711-1722.
- FALKNER, N.H., D. NEUMARK-SZTAINER, M. STORY, R.W. JEFFERY, T. BEUHRING i M.D RESNICK (2001): «Social, educational, and psychological correlates of weight status in adolescents», *Obesity Research*, 9, 32-42.
- FARKAS, G., R. GROBE, D. SHEEHAN i Y. SHUAN (1990): «Cultural resources and school success: gender, ethnicity, and poverty groups within an urban school district», *American Sociological Review*, 55, 127-142.
- FERGUSON, D.M., L.J. HORWOOD i E. RIDDER (2005): «Show me the child at seven: the consequences of conduct problems in childhood for psychosocial functioning in adulthood», *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 46(8), 837-849.
- FERNÁNDEZ ENGUITA, M., L. MENA i J. RIVIERE (2010): *Fracàs i abandonament escolar a Espanya*, Barcelona: Obra Social Fundació "la Caixa".
- FERRARO, K.F., i J.A. KELLEY-MOORE (2003): «Cumulative disadvantage and health: long-term consequences of obesity?», *American Sociological Review*, 68(5), 707-729.

- FINN, J. (1989): «Withdrawing from school», *Review of Educational Research*, 59(2), 117-142.
- FINN, J.D., i D.A. ROCK (1997): «Academic success among students at risk for school failure», *Journal of Applied Psychology*, 82(2), 221-234.
- FLEISHER, B. (1977): «Mother's home time and the production of child quality», *Demography*, 14(2), 197-212.
- FOLBRE, N., i M. BITTMAN (ed.) (2004): *Family time: the social organization of care*, Nova York: Routledge.
- FURSTENBERG, F.F., i A. CHERLIN (1991): *Divided families: what happens to children when parents part*, Cambridge: Harvard University Press.
- , P. MORGAN i P. ALLISON (1987): «Paternal participation and children's well-being after marital dissolution», *American Sociological Review*, 52(5), 695-701.
- GAGNON, C., W.M. CRAIG, R.E. TREMBLAY, R.M. ZHOU i F. VITARO (1995): «Kindergarten predictors of boys' stable behavior problems at the end of elementary school», *Journal of Abnormal Child Psychology*, 23(6), 751-766.
- GALLOWAY, A.T., L.M. FIORITO, L.A. FRANCIS i L.L. BIRCH (2006): «'Finish your soup': counterproductive effects of pressuring children to eat on intake and affect», *Appetite*, 46(3), 318-323.
- GAUTHIER, A., T. SMEEDING i F.J. FURSTENBERG (2004): «Are parents investing less time in children? Trends in selected industrialized countries», *Population and Development Review*, 30(4), 647-671.
- GELLES, R.J. (1974): *The violent home: a study of physical aggression between husbands and wives*, Beverly Hills: Sage.
- GERSHOFF, E.T. (2002): «Corporal punishment by parents and associated child behaviours and experiences: a meta-analytic and theoretical review», *Psychological Bulletin*, 128(4), 539-579.
- GIBBS, N. (2009): «The growing backlash against overparenting», *Time*, 20/11/2009. En línia: <http://www.time.com/time/nation/article/0,8599,1940395,00.html>
- GIDDENS, A. (1999): *Runaway world: how globalization is reshaping our lives*, Londres: Profile Books.
- (1991): *Modernity and self-identity. Self and society in the late Modern Age*, Cambridge: Polity Press.
- (1990): *The consequences of Modernity*, Cambridge: Polity Press.
- GILES-SIMS, J., M.A. STRAUS i D.B. SUGARMAN (1995): «Child, maternal and family characteristics associated with spanking», *Family Relations*, 44(2), 170-176.

- GILLIAM, W.S. (2005): *Pre-kindergarteners left behind: expulsion rates in state pre-kindergarten system*, New Haven, CT: Yale University Child Study Center.
- GOLAN, M., i S. CROW (2004): «Parents are key players in the prevention and treatment of weight-related problems», *Nutrition Review*, 62, 39-50.
- GROGAN-KAYLOR, A. (2005): «Corporal punishment and the growth trajectory of children's antisocial behavior», *Child Maltreat*, 10(3), 283-292.
- i M. OTIS (2007): «The predictors of parental use of physical punishment», *Family Relations*, 56, 80-91.
- GUSTAFSSON, S.S., E. KENJOH i C.M.M.P. WETZELS (2002): «Postponement of maternity and the duration of time spent at home after first birth: panel data analysis comparing Germany, Great Britain, the Netherlands and Sweden», *OECD Labour Market and Social Policy Occasional Papers*, 59, París: OCDE. En línia: www.oecd.org/els/workingpapers.
- GUTIÉRREZ-DOMÈNECH, M. (2002): «Employment penalty after motherhood in Spain», *CEP Discussion Paper 546*, Londres: Centre for Economic Performance, LSE.
- HAINES, J., i D. NEUMARK-SZTAINER (2006): «Prevention of obesity and eating disorders: a consideration of shared risk factors», *Health and Education Research*, 21(6), 770-782.
- HALLAL, P.C., C.G. VICTORA, M.R. AZEVEDO i J.C.K. WELLS (2006): «Adolescent physical activity and health: a systematic review», *Sports Medicine*, 36(12), 1019-1030.
- HAN, W., J. WALDFOGEL i J. BROOKS-GUNN (2001): «The effects of early maternal employment on later cognitive and behavioral outcomes», *Journal of Marriage and Family*, 63(2), 336-354.
- HARDY, R., D. KUH i M. WADSWORTH (2000): «Smoking, body mass index, socioeconomic status and the menopausal transition in a British national cohort», *International Journal of Epidemiology*, 29(5), 845-851.
- HART, B., i T.R. RISLEY (1999): *The social world of children learning to talk*, Baltimore: Paul H. Brookes.
- HECKMAN, J., i D.V. MASTEROV (2007): «The productivity argument for investing in young children», *Review of Agricultural Economics*, 29(3), 446-493.
- i L. LOCHNER (2000): «Rethinking myths about education and training: understanding the sources of skill formation in a modern economy», dins S. DANZINGER i J. WALDFOGEL (ed.): *Securing the future: investing in children from birth to college*, Nova York: Russell Sage Foundation, 47-83.

- HETHERINGTON, E.M. (1979): «Divorce: A child's perspective», *American Psychologist*, 34, 851-858.
- HEYWOOD, C. (2001): *A history of childhood: children and childhood in the West from medieval to modern times*, Cambridge: Polity Press.
- HILL, M. (1992): «The role of economic resources and remarriage in financial assistance for children of divorce», *Journal of Family Issues*, 13(2), 158-178.
- HOCHSCHILD, A.R. (1995): «The culture of politics: traditional, post-modern, cold-modern, and warm-modern ideals of care», *Social Politics*, 2(3), 331-345.
- (1989): *The second shift: working parents and the revolution at home*, Nova York: Viking Penguin.
- HUTTENLOCHER, J., W. HAIGHT, A. BRYK, M. SELTZER i T. LYONS (1991): «Early vocabulary growth: relation to language input and gender», *Developmental Psychology*, 27(2), 236-248.
- IGLESIAS DE USSEL, J., P. MARÍ-KLOSE, M. MARÍ-KLOSE i P. GONZÁLEZ BLASCO (2009): *Matrimonios y parejas jóvenes, España 2009*, Madrid: Fundación SM.
- INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA (2007, 2008): *Encuesta de condiciones de vida (ECV)*, Madrid: INE.
- IZQUIERDO, C. (2000): «Comunicación interpersonal y crecimiento emocional en centros educativos: un modelo interpretativo», *Educación*, 26, 127-149.
- JACOBS, J.E., S. LANZA, W. OSGOOD, J.S. ECCLES i A. WIGFIELD (2002): «Changes in children's self-competence and values: gender and domain differences across grades one through twelve», *Child Development*, 73(2), 509-527.
- JIANG J., U. ROSENQVIST, WANG H., T. GREINER, LIAN G. i A. SARKADI (2007): «Influence of grandparents on eating behaviors of young children in Chinese three-generation families», *Appetite*, 48(3), 377-383.
- JOHNSON, M.K., R. CROSNOW i G. ELDER (2001): «Students' attachment and academic engagement: the role of race and ethnicity», *Sociology of Education*, 74(4), 318-340.
- JOHNSON-TAYLOR, W.L., i J.E. EVERHART (2006): «Modifiable environmental and behavioral determinants of overweight among children and adolescents: report of a workshop», *Obesity*, 14(6), 929-966.
- KASINITZ, P., J.H. MOLLENKOPF, M.C. WATERS i J. HOLDAWAY (2008): *Inheriting the city: the children of immigrants come of age*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

- KLAMMER, U. (2006): «Work life balance from the children's perspective», dins J. LEWIS (ed.): *Children in the context of family and welfare state change*, Cheltenham: Edward Elgar.
- KUNTSCHKE, E.N., i G. GMEL (2004): «Emotional wellbeing and violence among social and solitary risky single occasion drinkers in adolescence», *Addiction*, 99(3), 331-339.
- LAREAU, A. (2002): «Invisible inequality: social class and childrearing in black families and white», *American Sociological Review*, 67(5), 747-776.
- (2000): *Home advantage: social class and parental intervention in elementary education*, Lanham, MD: Rowman and Littlefield.
- LARRAÑAGA, I., B. ARREGUI i J. ARPAL (2004): «Reproductive or domestic work», *Gaceta Sanitaria*, 18, supl.1, 31-37. En línia: http://scielo.isciii.es/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0213-91112004000400007&lng=es&nrm=iso.
- LEE, V.E., i J.B. SMITH (1994): *High school restructuring and student achievement. Issues in restructuring schools* (Report No. 7), Madison: University of Wisconsin-Madison, Center on Organization and Restructuring of Schools.
- LIPOVETSKY, G. (2003): *La era del vacío: ensayos sobre el individualismo contemporáneo*, Barcelona: Anagrama.
- LISTER, M.R.A. (2006): «Children (but not women) first: new labour, child welfare and gender», *Critical Social Policy*, 26(2), 315-335.
- LOBSTEIN, T., L. BAUR i R. UAUY (2004): «Obesity in children and young people: a crisis in public health», *Obesity Review*, 5, supl. 1, 4-104.
- MACE, S.R., i I.A. MCGREGOR (2000): «Maternal grandmothers improve nutritional status and survival of children in rural Gambia», *Proceedings of the Royal Society of London Series B Biological Sciences*, 267, 1641-1647.
- MAGNUSON, K.A., C. RUHM i J. WALDFOGEL (2007): «Does prekindergarten improve school preparation and performance?», *Economics of Education Review*, 26(1), 33-51.
- MAHONEY, J.L., R.W. LARSON i J.S. ECCLES (ed.) (2005): *Organized activities as contexts of development: extracurricular activities, after-school and community programs*, Nova Jersey: Lawrence Erlbaum.
- , B.D. CAIRNS i T.W. FARMER (2003): «Promoting interpersonal competence and educational success through extracurricular activity participation», *Journal of Educational Psychology*, 95(2), 409-418.

- MANLOVE, J. (1998): «The influence of high school dropout and school disengagement on the risk of school-age pregnancy», *Journal of Research on Adolescence*, 8(2), 187-220.
- MARÍ-KLOSE M., C. GÓMEZ-GRANELL, A. LANAU, i P. MARÍ-KLOSE (2010): *Acompanyament a l'escolaritat: pautes per un model local de referència*, Barcelona: Diputació de Barcelona (en premsa).
- MARÍ-KLOSE, P., M. MARÍ-KLOSE, F. GRANADOS, C. GÓMEZ-GRANELL i À. MARTÍNEZ (2009): *Informe de la inclusió social a Espanya 2009*, Barcelona: Obra Social Caixa Catalunya.
- , M. MARÍ-KLOSE, LL. FLAQUÉ, C. SÁNCHEZ i L. MORATÓ (2008a): *Informe de la inclusió social a Espanya 2008*, Barcelona: Obra Social Caixa Catalunya.
- , C. GÓMEZ-GRANELL, C. BRULLET i S. ESCAPA (2008b): *Temps de les famílies: anàlisi sociològica dels usos del temps dins de les llars catalanes a partir de les dades del Panel de Famílies i Infància*, Barcelona: Departament d'Acció Social i Ciutadania, Generalitat de Catalunya.
- MARKS, H.M. (2000): «Student engagement and instructional activity: patterns in elementary, middle, and high school years», *American Educational Research Journal*, 37(1), 153-184.
- MARSHALL, S.J., S.J. BIDDLE, T. GORELY, N. CAMERON i I. MURDEY (2004): «Relationships between media use, body fatness and physical activity in children and youth: a meta-analysis», *International Journal of Obesity and Related Metabolic Disorders*, 28(10), 1238-1246.
- MARTINEZ, J.R., D.S. DEGARMO i J.M. EDDY (2004): «Promoting academic success among Latino youth», *Hispanic Journal of Behavioral Sciences*, 26, 128-151.
- MCLANAHAN, S., i G. SANDEFUR (1994): *Growing up with a single parent: what hurts, what helps?*, Cambridge: Harvard University Press.
- i L. BUMPASS (1988): «Intergenerational consequences of family disruption», *American Journal of Sociology*, 94(1), 130-152.
- MCLEOD, J.D., i M.J. SHANAHAN (1996): «Trajectories of poverty and children's mental health», *Journal of Health and Social Behavior*, 37(3), 207-220.
- MEIL, G. (2006): *Pares i fills a l'Espanya actual*, Barcelona: Obra Social Fundació "la Caixa".
- MILLS, M., L. MENCARINI, M.L. TANTURRI i K. BEGALL (2008): «Gender equity and fertility intentions in Italy and the Netherlands», *Demographic Research*, 18, 1-26. En línia: <http://www.demographic-research.org/Volumes/Vol18/1/default.htm>.

- MINISTERIO DE EDUCACIÓN Y CIENCIA (2007): *PIRLS 2006: estudio internacional de progreso en comprensión lectora de la IEA. Informe español*, Madrid: Instituto Nacional de Evaluación y Calidad del Sistema Educativo.
- MORENO, L. (2002): «Bienestar mediterráneo y ‘supermujeres’», *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, 2, 41-57.
- MUST, A., i S.E. ANDERSON (2003): «Effects of obesity on morbidity in children and adolescents», *Nutrition in Clinical Care*, 6(1), 4-12.
- NÄSMAN, E. (1994): «Individualization and institutionalization of childhood in today’s Europe», dins J. QVORTRUP, M. BARDY, G. SGRITTA i H. WINTERSBERGER (ed.): *Childhood matters: social theory, practice and politics*, Aldershot: Avebury.
- NEIDELL, M. (2000): «Early parental time investments in children’s human capital development: effects of time in the first year on cognitive and non-cognitive outcomes», *Working paper*, 86, Department of Economics, University of California, Los Angeles.
- NEPOMNYASCHY, L., i J. WALDFOGEL (2007): «Paternity leave and fathers’ involvement with their young children», *Community, Work & Family*, 10(4), 427-453.
- NEWMANN, F.M., G. WEHLAGE i S.D. LAMBORN (1992): «The significance and sources of student engagement», dins F.M. NEWMANN (ed.): *Student engagement and achievement in American secondary schools*, Nova York: Teachers College Press, 11-39.
- OCDE (2008): *Growing unequal? Income distribution and poverty in OECD countries*, París: OCDE.
- (2007): *Babies and bosses: reconciling work and family life*, París: OCDE.
- (2005): *The definition and selection of key competences. Executive summary*. París: OCDE. En línia: <http://www.oecd.org/dataoecd/47/61/35070367.pdf>.
- OGDEN, C. I., M.D. CARROLL, L. CURTIN, M.A. MCDOWELL, C.J. TABAK i K.M. FLEGAL (2006): «Prevalence of overweight and obesity in the United States, 1999-2004», *Journal of the American Medical Association*, 295, 1549-1555.
- PAPADOPOULOS, A.S., E. VAQUERA i I. QI (2010): *Depression and obesity in Medicaid-enrolled adolescents: trends in service use, cost and outcomes*, Tampa, FL: Louis de la Parte Florida Mental Health Institute, University of South Florida.
- PELLEGRINI, A.D., i P.K. SMITH (1998): «The development of play during childhood: forms and possible functions», *Child Psychology and Psychiatry Review*, 3(2), 51-57.

- PFAU-EFFINGER, B. (2006): «Cultures of childhood and the relationship of care and employment in European welfare states» en J. Lewis (ed.), *Changing families and welfare states*, Cheltenham: Edward Elgar.
- PIAGET, J. (1932): *The moral judgement of the child*, Nova York: Harcourt, Brace Jovanovich.
- POPE, S.K., L. WHITESIDE, J. BROOKS-GUNN, K.J. KELLEHER, V.I. RICKERT, R.H. BRADLEY i P.H. CASEY (1993): «Low-birth-weight infants born to adolescent mothers: effects of coresidency with grandmother on child development», *Journal of the American Medical Association*, 269, 1396-1400.
- RAMEY, C.T., i S.L. RAMEY (2000): «Early childhood experiences and developmental competence», dins J. WALDFOGEL i S. DANZIGER (ed.): *Securing the future: investing in children from birth to college*, Nova York: Russell Sage Foundation, 122-155.
- RAZZA, R.A., i C. BLAIR (2009): «Associations among false-belief understanding, executive function and social competence: a longitudinal analysis», *Journal of Applied Developmental Psychology*, 30, 332-343.
- REY-LOPEZ, J.P., G. VICENTE-RODRIGUEZ, M. BIOSCA i L.A. MORENO (2008): «Sedentary behaviour and obesity development in children and adolescents», *Nutrition, Metabolism & Cardiovascular Diseases*, 18(3), 242-251.
- RIVERO RECUENTO, A. (dir.) et al. (2005): *Conciliación de la vida familiar y la vida laboral: situación actual, necesidades y demandas (Informe de resultados)*, Madrid: Instituto de la Mujer, Ministerio de Igualdad.
- ROPPELT, U. (2003): «Kinder-Experten ihres Alltags?», dins A.M. FRANKFURT et al. (ed.) (2004): *Familie bringt Gewinn. Innovation durch Balance von Familie und Arbeitswelt*, Gütersloh: Bertelsmann.
- RUBIN, K.H., R. COPLAN i J. BOWKER (2009): «Social withdrawal and shyness in childhood and adolescence», *Annual Review of Psychology*, 60, 141-171.
- RUMBERGER, R. (1987): «High school dropouts: a review of the issues and evidence», *Review of Educational Research*, 57(2), 1001-1121.
- SANDBERG, J.F., i S.L. HOFFERTH (2001): «Changes in children's time with parents: United States, 1981-1997», *Demography*, 38(3), 423-436.
- SAVE THE CHILDREN (2005): *Annual report*, Connecticut: Save the Children Federation.
- SAYER, L.C., S.M. BIANCHI i J.P. ROBINSON (2004): «Are parents investing less in children? Trends in mothers' and fathers' time with children», *American Journal of Sociology*, 110(1), 1-43.

- SERDULA, M.K., D. IVERY, R.J. COATES, D.S. FREEDMAN, D.F. WILLIAMSON i T. BYERS (1993): «Do obese children become obese adults? A review of the literature», *Preventive Medicine*, 22(2), 167-177.
- SEWELL, W.H., i V.P. SHAH (1968): «Social class, parental encouragement and educational aspirations», *American Journal of Sociology*, 73(6), 559-572.
- SIMONS, R.L., C. JOHNSON i R.D. CONGER (1994): «Harsh corporal punishment versus quality of parental involvement as an explanation of adolescent maladjustment», *Journal of Marriage and the Family*, 56, 591-607.
- SOCOLAR, R.R.S., i R.E.K. STEIN (1995): «Spanking infants and toddlers: maternal belief and practice», *Pediatrics*, 95(1), 105-111.
- STEINBERG, L. (2001): «We know some things: parent-adolescent relationships in retrospect and prospect», *Journal of Research on Adolescence*, 11(1), 1-19.
- STEINER, L. (1998): «Organizational dilemmas as barriers to learning», *The Learning Organization*, 5(4), 193-201.
- STORCH, E.A., V.A. MILSOM, N. DEBRAGANZA, A.B. LEWIN, G.R. GEFFKEN i J.H. SILVERSTEIN (2007): «Peer victimization, psychosocial adjustment, and physical activity in overweight and at-risk-for-overweight youth», *Journal of Pediatric Psychology*, 32(1), 80-89.
- STRAUSS, R.S. (2000): «Childhood obesity and self-esteem», *Pediatrics*, 105(1), 15.
- SUÁREZ-OROZCO, C., M. SUÁREZ-OROZCO i I. TODOROVA (2008): *Learning a new land: immigrant students in American society*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- SWEETING, H., C. WRIGHT i H. MINNIS (2005): «Psychosocial correlates of adolescent obesity, slimming down and 'becoming obese'», *Journal of Adolescent Health*, 37(5), 409-417.
- SYLVA, K., et al. (2010): *Early childhood matters: evidence from the effective pre-school and primary education project*, Nova York: Routledge.
- THOMPSON, D.R., E. OBARZANEK, D.L. FRANKO, B.A. BARTON, J. MORISSON, F.M. BRO, S.R. DANIELS i R.H. STRIEGEL-MOORE (2007): «Childhood overweight and cardiovascular disease risk factors: the National Heart, Lung, and Blood Institute growth and health data», *Journal of Pediatrics*, 150(1), 18-25.
- TOBÍO SOLER, C. (2002): «Conciliación o contradicción: cómo hacen las madres trabajadoras», *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, 97, 155-186.
- et al. (2010): *La cura de les persones: un repte per al segle XXI*, Barcelona: Obra Social Fundació "la Caixa".

- UNICEF (2009): «Trends in infant mortality rates (1960-2008)», dins *Childinfo: Monitoring the Situation of Children and Women* – Unicef. En línia: http://www.childinfo.org/mortality_imrcountrydata.php.
- UNICEF INNOCENTI RESEARCH CENTRE (2007): *Child poverty in perspective: an overview of child well-being in rich countries*, Innocenti Report Card 7, Florència: The United Nations Children's Fund.
- VOELKL, K.E. (1995): «School warmth, student participation, and achievement», *The Journal of Experimental Education*, 63(2), 127-138.
- WALDFOGEL, J. (2002): «Child care, women's employment, and child outcomes», *Journal of Population Economics*, 15(3), 527-548.
- (1997): «The effect of children on women's wages», *American Sociological Review*, 62(2), 209-217.
- , W.J. HAN i J. BROOKS-GUNN (2002): «The effects of early maternal employment on child cognitive development», *Demography*, 39(2), 369-392.
- , J. HILL i J. BROOKS-GUNN (2003): «Sustained effects of high participation in an early intervention for low-birth-weight premature infants», *Developmental Psychology*, 39(4), 730-744.
- WORLD BANK (2008): «Mortality rate, infant (per 1,000 live births)», *The World Bank*, consultat el juliol de 2010. En línia: <http://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.IMRT.IN>.
- WORLD HEALTH ORGANIZATION (2007): *WHO reference 2007: growth reference data for 5-19 years*, World Health Organization.
- WORLD VALUES SURVEY (1990, 1999, 2008): base de dades ASEP/JDS, Madrid. En línia: <http://www.worldvaluessurvey.org>.
- WYNESS, M. (2006): *Childhood and society: an introduction to the sociology of childhood*, Basingstoke: Palgrave MacMillan.
- ZUCKERMAN, B., i R. KAHN (2000): «Pathways to early child health and development», dins S. DANZIGER i J. WALDFOGEL (ed.): *Securing the future: investing in children from birth to college*, Nova York: Russell Sage Foundation, 87-121.

Índex de gràfics i taules

Gràfics

2.1	Probabilitat que a les llars amb nens de 0 a 10 anys es visquin situacions de tensió per diferents motius, segons models de distribució de responsabilitats de gènere	41
3.1	Dones que han hagut d'abandonar alguna activitat des que va néixer el seu fill/a, segons el seu nivell d'estudis	53
3.2	Temps que passen per terme mitjà pares i mares amb els seus fills/es segons l'edat de l'infant. Dies feiners i caps de setmana	63
3.3	Temps que passen per terme mitjà els pares i les mares amb els seus fills/es segons el nivell d'estudis. Dies feiners i caps de setmana	64
3.4	Temps que passen per terme mitjà els pares i les mares amb els seus fills/es segons la situació laboral de la parella. Dies feiners i caps de setmana	65
3.5	Valoració que pares i mares fan sobre el temps que passen amb el seu fill/a	67
3.6	Probabilitat que la mare consideri que el temps que passa amb el seu fill/a és insuficient en diferents escenaris de corresponsabilització	69
3.7	Freqüència amb què els pares han fet diferents activitats amb l'infant l'última setmana	72
3.8	Probabilitat de dur els fills/es a una llar d'infants, centre d'educació preescolar o centre d'atenció d'infants, segons el nivell d'ingressos de la llar	81
4.1	Tipus de paternitat	96
4.2	Probabilitat d'haver rebut una bufetada en la darrera setmana, segons el grau d'estimulació cognitiva	108
4.3	Probabilitat d'haver rebut una bufetada en la darrera setmana, segons l'existència de situacions de tensió a la llar causades per motius diversos	109

4.4	Nivell de comprensió lectora dels infants de 10 anys segons la freqüència amb què els pares els llegien contes fins als 3 anys	115
5.1	Menors matriculats en activitats extracurriculars segons el sexe i el tipus d'activitat	120
5.2	Freqüència de participació en activitats extraescolars	121
5.3	Menors que no participen en cap activitat extraescolar, segons característiques de la llar	123
5.4	Freqüència de participació en activitats no estructurades	125
6.1	Probabilitat que els infants pateixin obesitat segons el pes dels seus pares	144
6.2	Probabilitat que l'infant sigui obès segons la percepció del temps que els pares passen amb ell	149
6.3	Probabilitat que l'infant sigui obès segons els estils de paternitat	150
6.4	Probabilitat que l'infant sigui obès segons el nivell de símptomes depressius	152
6.5	Probabilitat que l'infant tingui un nivell de competència socioemocional baix segons el grau d'exposició a activitats d'estimulació cognitiva	162
6.6	Probabilitat que l'infant tingui un nivell de competència socioemocional baix segons la freqüència d'aplicació de reforços negatius i positius	163
6.7	Probabilitat que l'infant tingui un nivell de competència socioemocional baix segons la freqüència amb què es produeixen tensions d'índole diversa a la llar	164
6.8	Infants amb diversos problemes de desafecció amb l'escola segons sexe	167
6.9	Infants amb diversos problemes de desafecció amb l'escola segons l'edat	167
6.10	Probabilitat que l'infant tingui problemes per seguir una assignatura segons el grau d'implicació dels pares	173
6.11	Probabilitat que a l'infant no li agradi estudiar segons el grau d'implicació dels pares	174
6.12	Probabilitat que l'infant tingui problemes per seguir una assignatura segons tipologies de paternitat	175
6.13	Probabilitat que l'infant tingui problemes de concentració segons la freqüència de tensions de diversa índole a la llar	176
6.14	Probabilitat que l'infant tingui problemes per seguir una assignatura segons la freqüència de tensions de diversa índole a la llar	177

6.15	Probabilitat que l'infant hagi manifestat que no li agrada estudiar segons la freqüència de tensions de diversa índole a la llar	178
------	--	-----

Taules

2.1	Motius més importants per tenir un fill entre dones que no tenen fills però volen tenir-ne i dones que ja en tenen i volen tenir-ne més	30
2.2	Motius més importants per no tenir fills. Dones de 25 a 39 anys sense fills i que no volen tenir-ne	33
2.3	Motius més importants per no tenir fills. Dones de 25 a 39 anys que tenen fills i no en volen tenir més	34
2.4	Repartiment de les tasques domèstiques a les llars en què les dones treballen, segons si tenen fills o no	39
2.5	Persones que declaren viure situacions de tensió a casa per diferents motius, segons atributs sociodemogràfics dels pares i l'edat del fill	40
2.6	Opinió sobre si les dones haurien de treballar a temps complet, a temps parcial o no treballar en diverses situacions, segons grups d'edat	43
2.7	Opinió sobre si és necessari que l'infant vagi a la llar d'infants o a escola segons diferents intervals d'edat del menor	44
2.8	Raó per la qual el seu fill va o anava a una llar d'infants abans dels tres anys	45
2.9	Opinió sobre si els infants més petits de 3 anys desenvolupen millor certes capacitats a la llar d'infants o a la família, segons el nivell d'estudis	46
3.1	Jornada laboral de parelles amb edats compreses entre 25 i 49 anys segons l'edat del fill/a menor	51
3.2	Situació laboral de les mares segons la seva situació en el moment del naixement del fill/a	54
3.3	Dones que es van acollir al permís de maternitat segons l'edat, nivell d'estudis i nivell d'ingressos de la llar	57
3.4	Pares que s'han acollit a la baixa de paternitat abans i després de l'entrada en vigor de la Llei d'igualtat	60
3.5	Freqüència amb què alguna persona que viu a la llar realitza activitats d'estimulació cognitiva amb l'infant, segons el nivell d'estudis de la mare	74
3.6	Freqüència amb què alguna persona que viu a la llar realitza activitats d'estimulació cognitiva i sortides de la llar amb l'infant, segons la situació laboral de la mare	75

3.7	Homes que assumeixen principalment les activitats d'estimulació cognitiva o les fan equitativament amb les seves parelles, segons el seu nivell d'estudis	76
3.8	Llars que l'últim mes han rebut ajuda d'algú que no hi viu habitualment per tenir cura de l'infant, segons característiques de la mare	78
3.9	Evolució de les taxes d'escolaritat en educació infantil	79
4.1	Freqüència amb què la família es reuneix normalment per esmorzar, dinar i sopar segons el nivell d'estudis de la mare	90
4.2	Freqüència amb què alguna persona que viu a la llar realitza activitats d'estimulació cognitiva amb l'infant, segons el nivell d'estudis de la mare	91
4.3	Freqüència amb què alguna persona que viu a la llar fa sortides de la llar amb l'infant, segons el nivell d'estudis de la mare	92
4.4	Evolució de l'opinió dels homes sobre el model ideal en el repartiment de responsabilitats de gènere en la família	94
4.5	Freqüència amb què alguna persona que viu a la llar realitza activitats d'estimulació cognitiva amb l'infant, segons els tipus de paternitat	97
4.6	Freqüència amb què alguna persona que viu a la llar realitza sortides fora de la llar amb l'infant, segons els tipus de paternitat	98
4.7	Qui amanyaga més sovint l'infant (l'abraça, li fa petons, pessigolles...), segons modalitats de paternitat	100
4.8	Opinió sobre el mètode més adequat per educar els fills	102
4.9	Freqüència amb què els pares han administrat reforços i càstigs durant l'última setmana	104
4.10	Factors que determinen que l'infant hagi rebut una bufetada en la darrera setmana	106
4.11	Implicació dels pares en les tasques escolars dels seus fills/es segons el nivell educatiu de la mare	112
4.12	Freqüència amb què alguna persona que viu a la llar realitza activitats de lectura amb l'infant	113
5.1	Activitats que l'infant fa cada dia o quasi cada dia, segons diferents característiques de la llar	127
5.2	Persones amb les quals l'infant realitza habitualment diferents activitats	130
5.3	Freqüència amb què els infants passen temps amb els seus amics a casa, segons característiques de la llar	131
5.4	Nombre d'activitats extraescolars realitzades segons la composició de la llar (segons si hi viuen avis i germans)	133

6.1	Distribució d'infants en categories de pes segons el seu índex de massa corporal	143
6.2	Obesitat dels infants segons característiques socioeconòmiques de la llar	146
6.3	Obesitat dels infants segons la composició de la llar	148
6.4	Nivell de competència socioemocional dels infants segons característiques socioeconòmiques de la llar	158
6.5	Nivell de competència socioemocional dels infants segons la composició de la llar	160
6.6	Nivell de competència socioemocional dels infants segons estils parentals	161
6.7	Desafecció escolar segons el nivell d'estudis dels pares	170
6.8	Desafecció escolar segons la situació laboral dels pares	171
A.1	Comunitats autònomes per edat de l'infant	209
A.2	Comunitats autònomes per mida d'hàbitat	210

Annex metodològic

Per fer aquest estudi es va elaborar una enquesta específica. Tot seguit en presentem les característiques principals.

Enquesta sobre relacions inter- i intrageneracionals en la infància (2010)

Disseny: L'enquesta es basa en dos qüestionaris, estructurats en funció de l'edat del menor que viu a la llar: el primer, per a infants de fins a 4 anys; el segon, per a infants de 5 a 10 anys. Si hi ha més d'un menor d'aquestes edats a la llar, l'entrevistador interroga només sobre un d'ells. La selecció del nen o nena és aleatòria. La durada mitjana de l'entrevista va ser de 15 minuts i es va fer per telèfon (CATI) a un dels progenitors. El qüestionari d'infants fins a 4 anys inclou 57 preguntes; el de 5 a 10 anys, 62 preguntes. Un bloc de preguntes és de caràcter comú; altres preguntes són específiques per als diferents grups d'edat. El qüestionari va ser elaborat per l'equip de treball d'aquest estudi: Pau Marí-Klose, Marga Marí-Klose, Elizabeth Vaquera i Solveig Arge-seanu Cunningham, amb la col·laboració d'Alba Lanau. En la mesura que això ha estat possible, l'enquesta s'ha basat en preguntes estandarditzades prèviament testades en estudis sobre aquesta matèria en treballs fets a altres països. Les entrevistes telefòniques van ser confiades a Random–Estudios de Opinión, Marketing y Socioeconómicos, SA.

Data: Gener i febrer de 2010.

Àmbit: Espanya.

Univers: Componen l'univers de la mostra pares i mares que viuen amb els seus fills de 0 a 10 anys. Van respondre l'enquesta un total de 611 pares i

1.595 mares. Les respostes es refereixen a 1.058 infants de 0 a 4 anys i 1.148 de 5 a 10 anys. En total es recull informació de 1.160 nens i 1.046 nenes.

Mida de la mostra: 2.206 famílies amb fills fins a 10 anys (sobre una previsió de 2.200 famílies).

Procediment de mostreig: Distribució geogràfica representativa. Quotes basades en la mida d'hàbitat a cada comunitat autònoma, sexe i edat del menor, i situació laboral de la mare. Selecció aleatòria de llars a partir de bases de dades actualitzades semestralment per la CMT. Tot seguit presentem el nombre d'entrevistes previstes segons la mida d'hàbitat i edat del menor.

Error mostral: $\pm 2,13\%$

Els qüestionaris i fitxers de dades estan a la disposició dels investigadors que els sol·licitin (paumari@ciimu.org).

TAULA A.1

Comunitats autònomes per edat de l'infant

	DE 0 A 3 ANYS	DE 4 A 6 ANYS	DE 7 A 10 ANYS	TOTAL
Andalusia	145	106	139	390
Aragó	23	16	21	60
Astúries	18	14	18	50
Balears	20	14	19	53
Canàries	38	29	40	107
Cantàbria	11	8	10	29
Castella i Lleó	41	31	41	113
Castella-la Manxa	33	25	33	91
Catalunya	138	95	119	352
Comunitat Valenciana	90	64	83	237
Extremadura	17	13	18	48
Galícia	47	34	46	127
La Rioja	5	4	5	14
Madrid	126	87	110	323
Múrcia	26	18	23	67
Navarra	11	8	10	29
País Basc	40	28	35	103
Ceuta i Melilla	3	2	2	7
Total	832	596	772	2.200

TAULA A.2

Comunitats autònomes per mida d'hàbitat

	0-5.000	5.001-10.000	10.001-20.000	20.001-50.000	50.001-100.000	MÉS DE 100.000	TOTAL
Andalusia	39	34	50	64	58	145	390
Aragó	14	3	6	3	2	32	60
Astúries	3	3	8	5	7	24	50
Balears	3	5	6	16	3	20	53
Canàries	3	8	12	27	19	38	107
Cantàbria	6	3	5	3	3	9	29
Castella i Lleó	34	10	7	9	16	37	113
Castella-la Manxa	27	12	13	10	21	8	91
Catalunya	36	28	38	58	45	147	352
Comunitat Valenciana	20	19	27	61	31	79	237
Extremadura	16	7	5	6	7	7	48
Galícia	17	18	22	21	17	32	127
La Rioja	3	2	1	1	0	7	14
Madrid	7	11	13	19	37	236	323
Múrcia	1	2	9	17	7	31	67
Navarra	9	4	4	3	0	9	29
País Basc	11	9	16	19	11	37	103
Ceuta i Melilla	0	0	0	0	7	0	7
Total	249	178	242	342	291	898	2.200

Col·lecció Estudis Socials

Disponible a internet: www.laCaixa.es/ObraSocial

Títols publicats

1. LA IMMIGRACIÓ ESTRANGERA A ESPANYA (*Exhaurit*)
Eliseo Aja, Francesc Carbonell, Colectivo Ioé (C. Pereda, W. Actis i M. A. de Prada), Jaume Funes i Ignasi Vila
2. ELS VALORS DE LA SOCIETAT ESPANYOLA I LA SEVA RELACIÓ AMB LES DROGUES (*Exhaurit*)
Eusebio Megías (director), Domingo Comas, Javier Elzo, Ignacio Megías, José Navarro, Elena Rodríguez i Oriol Romani
3. LES POLÍTIQUES FAMILIARS EN UNA PERSPECTIVA COMPARADA (*Exhaurit*)
Lluís Flaquer
4. LES DONES JOVES A ESPANYA (*Exhaurit*)
Inés Alberdi, Pilar Escario i Natalia Matas
5. LA FAMÍLIA ESPANYOLA DAVANT L'EDUCACIÓ DELS SEUS FILLS (*Exhaurit*)
Víctor Pérez-Díaz, Juan Carlos Rodríguez i Leonardo Sánchez Ferrer
6. VELLESA, DEPENDÈNCIA I ATENCIONS DE LLARGA DURADA (*Exhaurit*)
David Casado Marín i Guillem López i Casasnovas
7. ELS JOVES DAVANT EL REPTE EUROPEU
Joaquim Prats Cuevas (director), Cristòfol-A. Trepal i Carbonell (coordinador), José Vicente Peña Calvo, Rafael Valls Montés i Ferran Urgell Plaza
8. ESPANYA DAVANT LA IMMIGRACIÓ (*)
Víctor Pérez-Díaz, Berta Álvarez-Miranda i Carmen González-Enríquez
9. LA POLÍTICA D'HABITATGE EN UNA PERSPECTIVA EUROPEA COMPARADA (*Exhaurit*)
Carme Trilla
10. LA VIOLÈNCIA DOMÈSTICA
Inés Alberdi i Natalia Matas
11. IMMIGRACIÓ, ESCOLA I MERCAT DE TREBALL (*)
Colectivo Ioé (Walter Actis, Carlos Pereda i Miguel A. de Prada)
12. LA CONTAMINACIÓ ACÚSTICA A LES NOSTRES CIUTATS
Benjamín García Sanz i Francisco Javier Garrido
13. FAMÍLIES CANGUR (*Exhaurit*)
Pere Amorós, Jesús Palacios, Núria Fuentes, Esperanza León i Alicia Mesas
14. LA INSERCIÓ LABORAL DE LES PERSONES AMB DISCAPACITATS
Colectivo Ioé (Carlos Pereda, Miguel Ángel de Prada i Walter Actis)
15. LA IMMIGRACIÓ MUSULMANA A EUROPA
Víctor Pérez-Díaz, Berta Álvarez-Miranda i Elisa Chuliá
16. POBRESA I EXCLUSIÓ SOCIAL
Joan Subirats (director), Clara Riba, Laura Giménez, Anna Obradors, Maria Giménez, Dídac Queralt, Patricio Bottos i Ana Rapoport

17. LA REGULACIÓ DE LA IMMIGRACIÓ A EUROPA
Eliseo Aja, Laura Díez (coordinadors), Kay Hailbronner, Philippe de Bruycker, François Julien-Laferrière, Paolo Bonetti, Satvinder S. Juss, Giorgio Malinverni, Pablo Santolaya i Andreu Olesti
18. ELS SISTEMES EDUCATIUS EUROPEUS ¿CRISI O TRANSFORMACIÓ?
Joaquim Prats i Francesc Raventós (directors), Edgar Gasòliba (coordinador), Robert Cowen, Bert P. M. Creemers, Pierre-Louis Gauthier, Bart Maes, Barbara Schulte i Roger Standaert
19. PARES I FILLS A L'ESPANYA ACTUAL
Gerardo Meil Landwerlin
20. MONOPARENTALITAT I INFÀNCIA
Lluís Flaquer, Elisabet Almeda i Lara Navarro
21. L'EMPRESARIAT IMMIGRANT A ESPANYA
Carlota Solé, Sònia Parella i Leonardo Cavalcanti
22. ADOLESCENTS DAVANT L'ALCOHOL. LA MIRADA DE PARES I MARES
Eusebio Megías Valenzuela (director), Juan Carlos Ballesteros Guerra, Fernando Conde Gutiérrez del Álamo, Javier Elzo Imaz, Teresa Laespada Martínez, Ignacio Megías Quirós i Elena Rodríguez San Julián
23. PROGRAMES INTERGENERACIONALS. CAP A UNA SOCIETAT PER A TOTES LES EDATS (*)
Mariano Sánchez (director), Donna M. Butts, Alan Hatton-Yeo, Nancy A. Henkin, Shannon E. Jarrott, Matthew S. Kaplan, Antonio Martínez, Sally Newman, Sacramento Pinazo, Juan Sáez i Aaron P. C. Weintraub
24. ALIMENTACIÓ, CONSUM I SALUT (*)
Cecilia Díaz Méndez i Cristóbal Gómez Benito (coordinadors), Javier Aranceta Bartrina, Jesús Contreras Hernández, María González Álvarez, Mabel Gracia Arnaiz, Paloma Herrera Racionero, Alicia de León Arce, Emilio Luque i María Ángeles Menéndez Patterson
25. LA FORMACIÓ PROFESSIONAL A ESPANYA. CAP A LA SOCIETAT DEL CONEIXEMENT (*)
Oriol Homs
26. ESPORT, SALUT I QUALITAT DE VIDA (*)
David Moscoso Sánchez i Eduardo Moyano Estrada (coordinadors), Lourdes Biedma Velázquez, Rocío Fernández-Ballesteros García, María Martín Rodríguez, Carlos Ramos González, Luís Rodríguez-Morcillo Baena i Rafael Serrano del Rosal
27. LA POBLACIÓ RURAL D'ESPANYA. DELS DESEQUILIBRIS A LA SOSTENIBILITAT SOCIAL (*)
Luis Camarero (coordinador), Fátima Cruz, Manuel González, Julio A. del Pino, Jesús Oliva i Rosario Sampedro
28. LA CURA DE LES PERSONES. UN REPTE PER AL SEGLE XXI (*)
Constanza Tobío, M. Silveria Agulló Tomás, M. Victoria Gómez i M. Teresa Martín Palomo
29. FRACÀS I ABANDONAMENT ESCOLAR A ESPANYA (*)
Mariano Fernández Enguita, Luis Mena Martínez i Jaime Riviere Gómez
30. INFÀNCIA I FUTUR. NOVES REALITATS, NOUS REPTES (*)
Pau Mari-Klose, Marga Mari-Klose, Elizabeth Vaquera i Solveig Argeseanu Cunningham

(*) Versió en anglès disponible a internet

En aquesta publicació s'ha fet servir paper Coral Book 1.2 Ivory de 80 g per a l'interior i Creator Star de 300 g per a la coberta, tots dos produïts per Torrapapel sota la certificació FSC que assegura la sostenibilitat forestal en els processos seguits.

ELEMENTAL
CHLORINE
FREE
GUARANTEED

Aquest estudi examina les activitats i relacions dels infants de 0 a 10 anys i l'impacte que tenen sobre la vida infantil les transformacions socials recents, com ara l'aparició de nous tipus de família, la incorporació massiva de la dona al mercat laboral o les noves formes d'exercir la paternitat i la maternitat. S'hi analitza, a més, l'origen de fenòmens que poden afectar el desenvolupament dels infants, com ara l'obesitat, els problemes socioemocionals o la desafecció escolar.

Els resultats inviten a reflexionar sobre una etapa crítica en què les experiències viscudes influeixen en la trajectòria vital futura, i contribueixen, per tant, a orientar iniciatives adreçades a ajudar les famílies i a millorar el benestar en la infància.

Amb aquest estudi, l'Obra Social "la Caixa" pretén impulsar la recerca sobre els factors socials que configuren les oportunitats de les persones al llarg de la vida. Evidències com les presentades en aquest llibre poden ajudar a desenvolupar instruments per prevenir i corregir situacions d'exclusió o vulnerabilitat.

Obra Social
Fundació "la Caixa"